

Eugenio Coseriu
Introducere în lingvistică

11/01
~~2/10~~
05/12
2/10
12/02

12-1

718470

Colecția *Theoria*
este coordonată de Marian Papahagi și Liana Pop

Grafica:
Octavian Bour

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
COȘERIU, EUGEN

Introducere în lingvistică / Eugenio Coșeriu; trad. de
Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga; cuvânt înainte de Mircea
Borcilă. – Ed. a 2-a. – Cluj-Napoca: Echinoux, 1999
144 p.; 20 cm. – (Theoria)
Tit. orig. (spa): Introducción a la lingüística.
ISBN 973-9114-73-8

I. Ardeleanu, Elena (trad.)
II. Bojoga, Eugenia (trad.)
III. Borcilă, Mircea (pref.)

800

ISBN 973-9114-73-8

Eugenio Coseriu, *Introducción a la lingüística*,
Madrid, Editorial Gredos, 1986 („Biblioteca Románica Hispánica“)
© Eugenio Coseriu, 1995, 1999
© Toate drepturile pentru versiunea românească aparțin
Editurii Echinoux

EUGENIO COSERIU

INTRODUCERE ÎN LINGVISTICĂ

Traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga

Cuvânt înainte de Mircea Borcilă

Ediția a II-a

718470

EDITURA ECHINOX
Cluj, 1999

CUVÎNT ÎNAINTE

Editarea cărții de față reprezintă un act cultural ale cărui semnificații se cuvine să fie semnalate. Deși a fost scrisă încă în 1951 și avea inițial o destinație foarte limitată (nefiind menită tiparului și circulând sub formă multiplicată), lucrarea a fost redescoperită, după 30 de ani, și confirmată, pînă astăzi, ca una dintre cele mai bune introduceri de care dispune disciplina lingvistică pe plan internațional. Cartea constituie, pe de altă parte, și punctul de plecare – istoric și logic, cel mai avantajos – spre zărilor conceptuale pe care se va configura, apoi, cea mai cuprinzătoare și mai temeinică doctrină teoretică în lingvistica timpurilor noastre. Pentru cititorul de limbă română, această aparent modestă Introducere se pătrunde, în plus, și de o relevanță istoric-culturală și ideologică aparte.

Lucrarea a fost concepută imediat după ce Eugenio Coseriu și-a asumat conducerea Catedrei de lingvistică de la Universitatea din Montevideo și a Institutului de cercetări afiliat acesteia. Originar, cum se știe, din Nordul Moldovei (din stînga Prutului) și proaspăt laureat al unor mari universități italiene (cu un doctorat în litere, la Roma, în 1944 și cu unul în filosofie, la Milano, în 1949), tînărul lingvist se găsea, acum, în situația de a lua totul de la început și de a fi nevoit să asigure, pe noul său drum, înseși bazele studiului și cercetării științifice sistematice. În acest context s-a impus, ca absolut necesară și de importanță hotărîtoare, elaborarea unui „ghid” teoretic, care să furnizeze studenților și cercetătorilor începători o orientare de principiu clară și sigură în domeniul atît de complex și de complicat al lingvisticii timpului. Menirea inițială a textului tradus acum în română a fost tocmai aceea de a servi ca un manual introductiv (“de uz intern”) în problematica și metodologia lingvistică.

Lector: **Liana Pop**

Cules și tehnoredactat: Horváth Sándor

Apărut: 1999 Bun de tipar: 15 III 1999

Format: 70X100/24 Hîrtie velină 70 gr./m²

Tiparul executat sub comanda nr. 90066

la Imprimeria „ARDEALUL” Cluj

B-dul 21 Decembrie nr. 146

Editura Echinox

C.P. 80, Of. Poștal 1

3400 Cluj-Napoca, România

E-mail: echinox@mail.dntcj.ro

Tulburător pentru noi poate fi, în primul rînd, gîndul că – în alte condiții istorice decît cele care au făcut imposibilă întoarcerea autorului în propria țară – un astfel de ‘manual’ ar fi fost destinat, încă de atunci, studenților și cercetătorilor din România. Ironia destinului a făcut, în schimb, ca ghidul „de uz intern” menit inițierii în studiile lingvistice la noi să nu fie, în acei ani, nici pe departe un text comparabil cu cel de față, ci un prăpăstios și de tristă pomenire „î n d r e p t a r i d e o l o g i c” (tradus din limba rusă, sub egida Ministerului Învățămîntului, și purtînd în întregime amprenta „învățaturii clasicilor marxismului”, în primul rînd a lui I.V. Stalin). Publicarea lucrării lui Eugenio Coseriu ne ajută, cred, să putem măsura, în perspectiva timpului, adevărata dimensiune a abisului teoretic spre care ne îndrepta, atunci, o ideologie de ale cărei reziduuri pernicioase lingvistica noastră nu s-a putut dezvăra, în destule privințe, nici pînă astăzi.

Poate și mai tulburător este încă faptul că Introducerea realizată în 1951, la Montevideo, de cel ce avea să devină unul dintre cei mai mari lingviști ai secolului, s-a dovedit a reprezenta nu doar o alternativă cu adevărat științifică în raport cu aberațiile așa-zisei „lingvistici marxiste”, ci că ea a rezistat, în toată această perioadă, la puternicele seisme care au zguduit din temelii disciplina lingvisticii pe plan mondial. Acest adevăr uimitor va fi recunoscut, ca atare, mai întîi în 1983, în Mexic, și apoi în 1986, în Spania, cînd textul inițial al manualului coserian va fi tipărit și prefațat de către lingviști reputați cum sînt Juan M. Lope Blanch și José Polo, în două ediții de prestigiu, ce i-au conferit o nouă viață, transformîndu-l într-o valoroasă carte de circulație și de prestigiu în lumea academică și științifică. Pentru elocvența lor, vom reproduce, fără alte comentarii, cuvintele introductive ale celor doi editori și în această primă versiune a Introducerii într-o limbă „străină”, i.e. în limba maternă a autorului (v. infra).

Îngrijitorul și prefațatorul ediției din Spania (publicată de celebra editură „Gredos”) observă, cu dreptate, că lucrarea poate îndeplini cu strălucire și astăzi finalitățile pentru care

a fost concepută, ea dovedindu-se, ca atare, complementară în raport cu faimoasele Lecciones de lingüística general (1981). Convingerea mea este că ambele cărți își pot găsi un cadru optim de utilizare și în învățămîntul filologic românesc. Modul în care este structurată, astăzi, predarea lingvisticii generale la noi în țară – cu un curs introductiv în anul I și unul fundamental în anii superiori – oferă, într-adevăr, posibilitatea corelării celor două lucrări în raport cu exigențele nivelului de studiu. Introducerea se impune, cred, drept cel mai bun text de i n i ț i e r e în domeniul lingvisticii, recomandîndu-se, prin simplitatea tratării și limpezimea expunerii, ca un excelent manual pentru studenții anului I cu profil filologic (ca și pentru cei de la alte facultăți ce includ studierea acestei discipline). Lecțiile de lingvistică generală (traduse deja și urmînd a fi editate cît mai curînd) vor putea servi, pe de altă parte, ca un manual de bază pentru anii superiori, acest tratat reluînd și dezvoltînd problematica Introducerii la un nivel mult mai amplu și mai aprofundat. Numai prin valorizarea, într-o asemenea perspectivă, a ambelor lucrări în complementaritatea lor se va putea asigura, cred, atît accesul spre fundamentele teoriei lingvistice în general, cît și o aproximare a adevăratei mutații a orizonturilor științifice pe care o propune „gigantul” de la Tübingen.

Referitor la traducerea din spaniolă, realizată de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, trebuie menționat doar că ea urmează cu fidelitate textul ediției din 1986, fără a încerca o adaptare sistematică a exemplurilor sau o actualizare a bibliografiei. Ajustările de această natură – pe lîngă cele cîteva operate tacit sau consemnate între [...] în text – vor putea fi realizate, cu ușurință, de cei la îndemîna cărora este pus acum textul românesc al manualului. Prezentîndu-l cititorilor, în această formă, ca un instrument de lucru pentru viitor, am sperat să păstrăm, în același timp, nealterate, și semnificațiile istoric-culturale pe care le asociem editării acestei lucrări în limba română.

Septembrie, 1994

Mircea Borcilă

NOTE INTRODUCTIVE ALE EDIȚIILOR ANTERIOARE

*
* *

Această carte a profesorului Eugenio Coseriu a fost publicată pentru prima dată în 1951*. După 30 de ani ea își păstrează întreaga sa valoare, fapt singular în epoca noastră, înclinată spre improvizații și spre rectificările sau eliminările rezultate drept consecință. Ceea ce a fost bine conceput și bine făcut își menține vigoarea pe parcursul anilor. Este cazul acestei opere. De aceea, Centrul de Lingvistică Hispanică o reeditează acum, ca mărturie a valabilității doctrinei lingvistice expuse de Eugenio Coseriu în tinerețea sa deja matură de atunci. Este o doctrină esențială, în multe cazuri amplificată și precizată de către autor în strălucitele sale lucrări posterioare.

[Ciudad de México, 1983]

Juan M. Lope Blanch

În ediție multiplicată cu un tiraj limitat, ca primă parte a unui manual de lingvistică destinat studenților de la Institutul „Artigas” din Montevideo.

1. A trebuit să insist mult pe lângă prof. Coseriu pentru ca în sfârșit să accepte ca această operă să fie editată în condiții care să permită o difuzare mai amplă. Motivul ezitării autorului este clar: cartea pe care o prezentăm a apărut în 1951 cu un scop foarte modest: acela de a expune lucrurile cele mai elementare ale științei limbajului, studenților din anul întâi, viitori profesori în învățământul mediu într-una din țările noastre; astfel, cartea s-a născut nu pentru a fi publicată, ci ca material de necesitate internă pentru a pune în mișcare – și cu ce vigoare! – ceea ce ulterior se va transforma într-un mare centru de învățământ și cercetare în diferitele ramuri ale lingvisticii: cel de la Montevideo (condus de Coseriu din 1951 până în 1963). Dar, să recunoaștem, acest motiv nu constituia un argument suficient în fața calității acestui text (simplu, profund, bogat în sugestii). Mă alătur, prin urmare, fără rezerve, cuvintelor pertinente din prezentarea doctorului în lingvistică Juan M. Lope Blanch, căruia în realitate îi datorăm faptul că aceste pagini ale lui Coseriu, atât de timpurii magistrale, au văzut lumina tiparului (probabil cu aceeași atitudine indecisă din partea lui și înaintea primei ediții tipărite a operei sale). Adresăm deci gratitudinea noastră – a editurii și a mea proprie – Centrului de Lingvistică Hispanică a Universității Naționale Autonome din Mexico condus de ilustrul hispanist menționat anterior, pentru că ne-a autorizat să realizăm o nouă ediție a cărții și să contribuim astfel la difuzarea ideilor sănătoase care o animă.

2. După ce am utilizat pe parcursul mai multor ani, cu studenții din anul întâi, opera lui Coseriu *Lecciones de lingüística general* (apărută la aceeași editură în 1981), am observat imediat, atunci când am cunoscut textul *Introducerii* în ediția sa mexicană, că este vorba de opere complementare. În

realitate, Lecțiile, deși considerate de autorul lor ca un fel de introducere în lingvistică, nu sînt deloc o operă pentru începători (exceptînd situația în care studenții ar dispune de un profesor care să le explice parcimonios capitol după capitol). Caracter de inițiere posedă, în schimb, cu plenitudine, această Introducere, care, în consecință, poate, de asemenea, să pregătească terenul pentru o mai bună abordare a Lecțiilor. Se constituie, prin urmare, cu aceste două opere, un fel de tratat de teorie a limbajului și lingvistică generală în două părți: una simplă, aproape fără dificultăți, stimulată, orientativă, iar alta, foarte densă – și deja propriu-zis ‘universitară’ în intenția lui Coseriu – care aruncă ancore în domeniul cercetării și se plasează hotărît în punctul de intersecție al direcțiilor științei lingvistice.

3. Plecînd de la acest punct comun se vor putea realiza în viitor confruntări, diferite coordonări etc. între cele două opere și, în general, între acest manual introductiv și restul publicațiilor autorului, în așa fel încît oricare din aspectele tratate aici să apară cu toate referințele doctrinale și bibliografice care, în alte locuri ale ansamblului operei sale, dezvoltă sau completează aceste idei esențiale. Dacă nu s-a realizat un astfel de travaliu în ediția de față, aceasta se datorează pe de o parte, faptului că mai rămîn încă multe lucrări de publicat (unele deja în proces editorial) și e cazul să sperăm că opera lui Coseriu se află sedimentată editorial, iar, pe de altă parte, deoarece a duce acum pînă la capăt o asemenea operație ar fi întîrziat considerabil publicarea acestei Introduceri, atît de imperios necesară chiar ca instrument didactic. Cartea se reeditează, prin urmare, doar cu unele rectificări de detaliu (mai ales de exprimare), dar fără nici o modificare esențială și chiar fără actualizare bibliografică (puținele indicații adăugate în acest sens s-au pus între croșete).

4. Aceasta din urmă și datorită interesului pe care textul îl prezintă pentru istoria recentă a disciplinei (și nu numai

în țările noastre), tocmai în forma în care se publică. Într-adevăr, în momente în care în teoria și epistemologia limbajului și în istoria lingvisticii lucrurile se agită, uneori, cu excesivă rapiditate și frivolitate, ne pare deosebit de oportun a promova difuzarea în forma sa inițială și originală a unei opere fundamentale, adică a unei opere în care fundamentale unei științe sînt expuse cu o claritate de invidiat, care nu este în contradicție cu profunzimea și unde putem întîlni chintesența întregului corp doctrinal pe care autorul său l-a dezvoltat, cu o remarcabilă coerență, de-a lungul multor ani de muncă sistematică. Avem aici, prin urmare, rădăcinile cele mai simple ale gîndirii științifice ale unui mare lingvist, ale unei mari școli: *functionalismul realist*.

Madrid, iulie 1986

José Polo

I. OBIECTUL LINGVISTICII

Concepte fundamentale: limbaj, limbă, act lingvistic.

Conceptul de „izoglosă”: Lingvistică și filologie.

Lingvistică generală, lingvistică teoretică, teoria limbajului.

1. Prima sarcină a oricărei științe este aceea de a se defini pe sine însăși, adică de a-și defini obiectul, domeniul și limitele sale. Lingvistica, numită și știință a limbajului, glotologie sau glosologie (fr. *linguistique* sau *science du langage*, ital. *linguistica* sau *glottologia*, germ. *Sprachwissenschaft*, engl. *linguistics*) și, mai puțin propriu, filologie, filologie comparată, gramatică comparată, este știința care studiază din toate punctele de vedere posibile limbajul uman articulat, în general și în formele sale specifice de realizare, adică în actele lingvistice și în sistemele de izoglose care, tradițional sau convențional, se numesc limbi.

2.1. În definiția pe care am dat-o există mai multe aspecte care trebuie să fie explicate, ceea ce vom și face în continuare. Să remarcăm, deocamdată, că din această definiție rezultă, în primul rând, că lingvistica lingviștilor, adică lingvistica în calitate de știință, nu trebuie confundată cu cunoașterea practică a limbilor. Lingvistul studiază, fără îndoială, limbile, dar nu pentru a le învăța; el le abordează științific: ca fenomene, nu ca instrumente. Astfel, pentru a semnala un caz limită, este posibil ca o persoană să știe o singură l i m b ă (aceea în care se exprimă de obicei: „instrumentul” său), și să fie totuși lingvist, în timp ce alții pot să știe foarte multe limbi și să nu fie nimic mai mult decât *poligloți*. Lingvistul nu este obligat absolut deloc să știe vorbi limba pe care o studiază

din punct de vedere științific, deși adesea o învață pentru a-și facilita cercetarea. Așa, de exemplu, un lingvist care nu cunoaște limba guarani ar putea, fără îndoială, să scrie o gramatică științifică a limbii guarani, pe când nici una dintre persoanele care vorbesc guarani nu va fi capabilă să facă acest lucru dacă nu este lingvist. Aceste distincții pot să pară banale, însă nu sînt, dacă ne gîndim la confuziile care se fac, de obicei, cu privire la termenii *lingvist* și *lingvistică*: lingviștii sînt întrebați deseori *cîte limbi știu*, în timp ce unica întrebare justificată ar fi *de studierea căror limbi se ocupă*, mai ales pentru că limbile lingviștilor nu sînt, după cum vom vedea, limbile poligloților. Rămîne deci stabilit că lingvistica nu coincide cu cunoașterea limbilor și că lingvistul nu este un simplu cunoscător de limbi.

2.2.1. Altă confuzie la care se pretează termenul *lingvistică* – și care nu mai este nici banală nici nejustificată – este confuzia cu *filologia*. În acest caz confuzia corespunde unui alt nivel și se justifică atît prin afinitățile dintre aceste două științe, cît și prin faptul că uneori termenul *filologie* se folosește efectiv pentru a desemna științe lingvistice, deși în prezent există tendința de a-i elimina această accepție. Vreme îndelungată o ramură a lingvisticii, *gramatică comparată*, s-a numit *filologie comparată*. Îndeosebi în Anglia acest termen (*comparative philology*) se mai utilizează încă pentru a indica gramatica comparată și, uneori, chiar pentru a desemna lingvistica în totalitatea ei, în locul termenului mai adecvat *linguistics*. În Italia, lingvisticii i se spune mai degrabă *glottologia* (din gr. *glôtta*, „limbă”), deoarece așa se numește disciplina lingvisticii generale în învățămîntul universitar, și mai rar *linguistica*; însă lingvisticele speciale se numesc adeseori *filologia*, pentru că acest nume continuă să-l poarte în universități materiile corespunzătoare. Astfel, se numesc *filologia romanza* și *filologia germanica* disciplinele de lingvistică romanică, respectiv

germanică, precum și cele de literaturi romanice și germanice (mai ales cu privire la perioada veche).

2.2.2. În sens strict, prin *filologie* se înțelege astăzi, de obicei, *critica textelor* și – într-un sens mai amplu – *știința tuturor informațiilor care se deduc din texte*, în special din textele vechi, informații referitoare la viața, cultura, relațiile sociale și familiale, economice, politice și religioase etc., ale mediului în care textele înseși au fost scrise sau ale celui la care acestea se referă. Cu alte cuvinte, în timp ce lingvistul consideră în general textele numai ca *fapte lingvistice*, ca fenomene de limbaj, pe *filolog* textele îl interesează ca *documente de cultură și istorie*. În acest sens, filologia este o știință auxiliară a istoriei și a istoriei literare, iar uneori coincide cu aceasta din urmă, mai ales dacă am avea în vedere o istorie literară care ar ignora criteriul estetic sau care s-ar ocupa de texte lipsite de valoare literară. Dar filologia este și o știință auxiliară a lingvisticii, deoarece îi furnizează acesteia toate acele informații care nu pot fi deduse exclusiv din aspectul lingvistic al textelor, dar care, în schimb, sînt indispensabile pentru interpretarea exactă a acestui aspect. De exemplu, dacă se descoperă un text inedit, *filologul* îi va determina data, se va pronunța asupra autenticității lui, îi va analiza eventualele variante etc. și, dacă este cazul, va deduce din el informații despre *istoria grupului uman* în care a fost produs textul sau la care același text se referă, în timp ce *lingvistul*, luînd în considerare aspectul pur lingvistic și nu pe cel informativ sau documentar al textului și ținînd seama de datele pe care i le-a furnizat filologul, va aborda textul în cadrul *istoriei limbii* în care acesta este scris și, eventual, în cadrul general al limbajului sau, cel puțin, în cadrul „familiei lingvistice“ căreia îi aparține limba textului.

2.2.3. Distincția poate părea, în acest caz, foarte subtilă, și, pe de altă parte, trebuie să observăm că ea nu este

întotdeauna efectivă, deoarece filologul va trebui să recurgă adesea la faptele lingvistice pentru a-și putea îndeplini sarcina (de exemplu, pentru a stabili data sau autenticitatea unui text), iar lingvistul, la rîndul său, va putea deduce, din faptele lingvistice, date și informații asupra istoriei sociale și culturale pe care textul nu le furnizează explicit. Adică, în mod obișnuit, lingvistica este, la rîndul său, știință auxiliară a filologiei și, așa cum filologul trebuie să fie întrucîtva lingvist, este necesar ca și lingvistul să fie puțin filolog; în cadrul limitelor lor, lingvistica și filologia se confundă adesea. Dar confuzia nu este gravă, dat fiind că ea nu subzistă dincolo de această zonă intermediară apropiată de limita dintre ele. Într-adevăr, dacă filologul este preocupat, de obicei, de o singură limbă, lingvistul are în vedere criteriul comparativ; dacă filologul acordă atenție aspectului documentar al textelor, lingvistul se interesează de latura lingvistică a acestora; în timp ce filologul se ocupă, în mod obișnuit, de texte cu o anumită vechime, pe lingvist îl poate interesa orice text și, mai ales, nu numai textele scrise, ci și limba vorbită; dacă pe filolog îl preocupă numai textele care aduc o oarecare informație, pe lingvist îl poate interesa un text oarecare *prin el însuși*, chiar dacă, eventual, ar fi lipsit de orice valoare informativă. În afară de aceasta, filologul nu se ocupă de științele lingvistice particulare (fonetică, gramatică, semantică etc.), iar lingvistul nu abordează în mod special filologia ca istorie politică, socială, culturală etc., ori îl interesează numai în măsura în care aceste informații îi pot elucidă faptele lingvistice. În concluzie, *filologia*, chiar bazîndu-se pe texte care pot să prezinte și interes lingvistic, se ocupă, în general, de *fapte de istorie*, mai ales veche, în special socială și culturală (literară), în timp ce *lingvistica* studiază *fapte de limbă* sau, mai curînd, de limbaj.

2.2.4. Trebuie să observăm, totuși, că distincția pe care am stabilit-o se face de obicei, dar nu întotdeauna: nu o admite lingvistica idealistă (de exemplu

Vossler), care identifică limbajul cu poezia și, prin urmare, lingvistica cu filologia.

3.1. Am spus că lingvistica este știința limbajului. Pentru a continua, trebuie, firește, să dăm o definiție, deocamdată provizorie, termenului *limbaj*. Se numește „limbaj“ orice sistem de semne simbolice folosite pentru intercomunicarea socială, adică orice sistem de semne care servește pentru a exprima și comunica idei și sentimente sau conținuturi ale conștiinței. Se poate concepe, prin urmare, o lingvistică foarte vastă, ca știință a oricărui limbaj posibil. Dar nu aceasta este lingvistica propriu-zisă: ea ar fi mai curînd știința numită de Ferdinand de Saussure *semiologie*, adică știința generală a semnelor sau a tuturor limbajelor simbolice, din care lingvistica ar constitui numai o parte. Într-adevăr, lingvistica, în sens strict, se ocupă numai de studierea aceluia limbaj în care „semnele“ sînt cuvinte alcătuite din sunete, adică aparțin limbajului articulat.

3.2.1. În limbajul articulat distingem două realități de bază: actul lingvistic și limba sau sistemul căruia actul lingvistic îi corespunde. Într-adevăr, limbajul articulat este considerat ca sistem unic de semne numai la modul ideal, întrucît în realitate există enorm de multe sisteme de semne (limbi), corespunzătoare diferitelor țări și comunități sociale sau altor grupuri de vorbitori. Realitatea concretă a limbajului este actul lingvistic, adică actul de a întrebuița pentru comunicare unul sau mai multe semne ale limbajului articulat: un cuvînt, o frază efectiv spusă sînt acte lingvistice. Actele lingvistice, după cum vom vedea, nu sînt niciodată cu totul identice, ci variază de la individ la individ, diferențiindu-se chiar și la același individ, în funcție de circumstanțe, atît în ceea ce privește

forma lor materială, cît și în ceea ce privește semnificația sau, mai bine zis, «conținutul» lor. Cu toate acestea, pentru a fi posibilă comunicarea, care reprezintă finalitatea limbajului, este necesar ca semnele sau simbolurile unei anumite comunități lingvistice să aibă mai mult sau mai puțin aceeași formă și mai mult sau mai puțin același semnificat. De aceea, cu o anumită aproximare și cu un notabil grad de abstractizare, se poate vorbi despre „identitatea“ semnelor pe care le întîlnim în actele lingvistice ale unei comunități, acte considerate în spațiu (sub aspect geografic) sau în timp (sub aspect istoric) sau, de asemenea, în stratificarea lor socială și culturală. Tocmai această abstractizare, care nu este excesivă – dat fiind că actele lingvistice, chiar dacă nu sînt identice, sînt cel puțin foarte asemănătoare în cadrul aceleiași comunități și într-un moment dat – este cea care ne permite să definim limba ca „ansamblul actelor lingvistice comune (izoglose) ale unei comunități de indivizi vorbitori“, adică ansamblul actelor lingvistice, suficient de asemănătoare pentru a fi considerate identice, care se atestă în expresiile unui anumit număr de indivizi. Termenul *izoglosă*, introdus în știința limbajului de geografia lingvistică, desemnează în primul rînd linia ideală care delimitează actele lingvistice comune unui anumit teritoriu, însă același concept poate fi considerat în mod abstract, adică și în timp, ca linie ideală care să cuprindă actele lingvistice comune dintr-o anumită epocă ori din două sau mai multe epoci și, de asemenea, în afara unui spațiu determinat geografic, ori ca linie ideală care să înglobeze aspectele comune ale actelor lingvistice individuale. Limba este, așadar, un sistem de izoglose constatată într-o comunitate de vorbitori; un sistem ce poate fi mai amplu sau mai limitat, după numărul de indivizi din care se compune comunitatea și conform spațiului și timpului mai mare sau mai mic luate în considerare. Un

astfel de sistem nu există doar în mod concret, ca sistem de acte lingvistice comune efectiv înregistrate, ci și în mod virtual, în conștiința vorbitorilor care aparțin unei comunități, ca memorie a unor acte lingvistice precedente și ca posibilitate de a produce, conform modelului acestora, noi acte lingvistice mai mult sau mai puțin „identice“ ori inteligibile în interiorul aceleiași comunități.

3.2.2. Știința care studiază limbajul în esența sa precum și în aspectele sale generale, fără a se referi la o limbă anumită, se numește *lingvistică generală*, deseori identificată cu ceea ce cu mai multă precizie s-ar numi *filosofia limbajului*. Avem de-a face totuși cu o identificare pe care e mai bine să o evităm, întrucât aceste două discipline adoptă puncte de vedere diferite. Filosofia limbajului nu studiază limbajul în sine și pentru sine, ci în raport cu alte activități umane – în primul rând în relație cu gândirea (motiv pentru care se ocupă în mod mai special de *semantică* sau știința despre semnificație) – încercând să stabilească esența și locul limbajului între fenomenele care exprimă esența omului. Problema fundamentală a filosofiei limbajului este să răspundă la întrebarea „ce este limbajul?“, pe când lingvistica cercetează nu atât ceea ce este limbajul în esența sa, cât mai curând modul cum se manifestă limbajul în formele sale istorice, care sînt limbile. Pentru amîndouă aceste științe (lingvistica generală și filosofia limbajului) limbile și actele lingvistice constituie doar material de exemplificare, însă din puncte de vedere diferite. Filosofia limbajului se bazează pe o anumită concepție filosofică și numai în relație cu această concepție se referă la fenomenele lingvistice concrete; prin urmare, nu are nici o finalitate descriptivă sau de sistematizare a faptelor lingvistice constatate empiric. Lingvistica generală, în schimb, se orientează în direcție

contrară, adică pornește de la fenomene lingvistice concrete și, după ce le-a sistematizat, încearcă să stabilească caracteristicile lor generale, bazîndu-se în special pe cercetarea deja realizată de lingvisticile particulare, adică de lingvisticile care studiază, în fiecare caz, o limbă determinată sau un anumit grup de limbi.

3.2.3. Mulți lingviști preferă să numească lingvistica generală *lingvistică teoretică* sau *teorie a limbajului*, pentru a scoate în evidență caracterul preponderent teoretic și metodologic al acestei științe, și o opun *lingvisticii empirice*, adică studiului particular al anumitor limbi; alții rezervă numele de „lingvistică generală“ unei științe mai ample, care cuprinde „lingvistica teoretică“ și, în același timp, întreg ansamblul de științe lingvistice „generale“, care studiază diferite aspecte ale limbajului (fonetica, semantică, gramatica generală, stilistica etc.) fără referire la o limbă anumită.

II. LIMBAJUL

Conceptele de „semn” și „simbol”.
Caracteristicile limbajului articulat.

1.1. Am spus că putem numi „limbaj” orice sistem de semne care servește la intercomunicare, adică la a comunica idei ori stări psihice între doi sau mai mulți indivizi. Adeseori se numește „limbaj” orice tip de comunicare între ființe capabile să se exprime, fie ele oameni sau animale. Într-adevăr, fapte de expresie s-au constatat și la animale. Așa, de exemplu, s-au făcut studii asupra limbajului albinelor; psihologii au studiat, de asemenea, și alte expresii semnificative întâlnite la alte animale: cai, câini etc. Cu toate acestea, lingviștii nu acceptă l i m b a j u l a n i m a l ca obiect al cercetării lingvistice, pentru că nu recunosc în el caracteristicile esențiale ale limbajului uman. Într-adevăr, când se consideră expresiile animalelor drept limbaje, deci ca sisteme de semne, acestui ultim termen (*semn*) i se atribuie un sens foarte amplu și, în parte, discutabil. Ceea ce înțelegem de obicei prin *semn* este un „instrument” care servește la redarea unei idei, a unui concept sau a unui sentiment, cu care semnul însuși nu coincide: instrument care evocă un concept în virtutea unei „convenții” și în conformitate cu o tradiție determinată, însă care nu are cu conceptul evocat nici o relație necesară de tip cauză-efect ori invers. Psihologii, și între ei îndeosebi *behavioriștii*, care numesc „context” orice ansamblu de fapte care se află de obicei într-o relație necesară sau, cel puțin, obișnuită, consideră drept „semne” faptele înseși ale unui „context”, în măsura în care prezența unuia dintre ele reclamă

sau implică posibilitatea ori necesitatea de a apărea și alt(e) fapt(e) aparținând aceluiași „context”. Aplicând acest punct de vedere limbajului uman, savanții respectivi consideră semnele acestuia (cuvintele) ca un fel de „stimuli” cărora le-ar corespunde ca „reacții” anumite imagini. Această concepție este, fără îndoială, serios fundamentată din punct de vedere psihologic, dar nu poate explica într-o formă satisfăcătoare saltul de la semnul -“lucru” la semnul - „substituire” sau instrument convențional și element de cultură aparținând unei anumite comunități.

1.2. Pe de altă parte, chiar admitând ca justificată analogia între aceste două tipuri de semne, putem afirma că lingvistica se ocupă numai de tipul al doilea, adică numai de semnele care au valoare simbolică, sau de cele care sînt, deși nu în exclusivitate, și *simboluri*. În această privință este oportun să amintim caracterizarea semnului lingvistic dată de savantul austriac K. Bühler în lucrarea sa *Teoria limbajului* [*Sprachtheorie*, Jena, 1934; tr. span., Madrid, 1950]. Semnul lingvistic este *simptom* ca expresie a vorbitorului, adică în măsura în care manifestă ceva despre cel care îl produce; este *semnal* în relație cu ascultătorul sau cu receptorul său, și este *simbol* în raport cu semnificatul său „real” întrucît desemnează printr-un concept (sau, din punct de vedere psihologic, printr-o „imagine”) ceva aparținând unei realități care este, sau cel puțin se consideră a fi, independentă atît de vorbitor cît și de ascultător. Dacă admitem validitatea acestui concept de semn, nu mai putem numi în sens propriu „semne” expresiile limbajului animal: într-adevăr, limbajul animal corespunde, după cît se pare, unei excitații fizice sau fiziologice, unei reacții vitale cu caracter elementar și care nu implică nici o operație simbolizantă. Limbajul animal ar fi, prin urmare, un pseudolimbaj și s-ar distinge fundamental de limbajul omului, pentru că „semnele” sale nu posedă valoarea simbolică și

convențională pe care o au semnele limbajului uman: „semnele“ animalelor ar corespunde mai curînd reacțiilor elementare care în manifestările umane sînt strigătele și care nu constituie expresie lingvistică propriu-zisă.

1.3. S-a constatat, în plus, că și „strigătele“ omului, în forma lor cea mai elaborată, reprezentată de interjecții, au întotdeauna caracter convențional și tradițional, și anume caracter de simboluri acceptate în mod convențional de către o comunitate. Într-adevăr, anumite interjecții identice din punct de vedere fonetic pot să manifeste lucruri deosebite, adică să aibă semnificații distincte în comunități lingvistice diferite. Același lucru se poate spune și despre onomatopee, care în limbajul uman imită sau încearcă să reproducă zgomote naturale sau sunete ale animalelor. S-a dovedit faptul că ființa umană nu reproduce niciodată exact aceste zgomote și aceste sunete: în așa-numita „reproducere“ există întotdeauna un aspect simbolic și convențional, sau ceva aparținînd unei tradiții lingvistice, lucru care ne arată că sunetele naturale sînt nu atît reproduse, cît mai degrabă interpretate convențional și în mod diferit, în funcție de diversele comunități lingvistice. Astfel, sunetul raței, ca să dăm un singur exemplu, este imitat cu totul diferit în limbi diferite: în română, *mac-mac*; în spaniolă, *cua-cua*; în catalană, *mech-mech*; în franceză, *couin-couin*; în italiană, *quac-quac*; în germană, *quick-quick*; în daneză, *rap-rap*. După cum se vede, unicul lucru care rămîne constant este ideea destul de vagă a unei silabe repetate.

2.1. Rămîne deci stabilit că semnele limbajului uman au întotdeauna valoare simbolică, adică o valoare care nu rezidă în semnele materiale ca atare, valoare la care acestea doar se referă. Chiar și în acest fel, definiția limbajului continuă să fie totuși prea vastă, dacă vrem să o raportăm

Limba → sist. de semne simbolice
Semnele? → lingvistic studie by articol.
semne scop. comun
expo
major sunt

la limbajul care constituie obiectul propriu al lingvisticii. Într-adevăr, sistemele de semne simbolice pe care le folosesc oamenii sînt destul de numeroase: pe lângă limbajul articulat, pot fi considerate ca „limbaje“ toate sistemele de semnalizare (cu faniioane, cu semnale luminoase etc.) și orice alt sistem care exprimă sau comunică ceva în mod simbolic și convențional. Așa se întîmplă, de exemplu, cu arta sub toate aspectele sale, de la muzică pînă la dans, cu gesturile, cu scrierea și cu alte limbaje simbolice convenționale, de la cel „al florilor“ sau cel al cărților de joc, pînă la semnalele rutiere. Cu toate acestea, trebuie să remarcăm că multe din aceste limbaje sînt „traductibile“ în limbajul articulat: adică semnele lor pot fi traduse exact prin intermediul cuvintelor, sau, pur și simplu, reprezintă cuvinte sau fraze. Astfel, scrierea, în aspectele sale cele mai comune, nu este altceva decît un sistem de semne simbolice paralel cu limbajul articulat, deoarece îl reproduce pe acesta cu ajutorul altor semne. Nu orice scriere, firește, deoarece scrierea pictografică, folosită de multe popoare „primitive“, nu traduce în mod paralel fraze și cuvinte; și nici scrierea ideografică nu face acest lucru, de exemplu, scrierea chinezilor, care nu reprezintă cuvinte fonice, ci idei, concepte și constituie prin urmare un sistem în mare parte autonom, care poate fi citit „fără cuvinte“ și s-ar putea interpreta nu numai în chineză, ci și în oricare altă limbă. Dar scrierile cele mai uzuale, cum este cea silabică și cea „fonetică“, reproduc, efectiv, cu o exactitate mai mare sau mai mică, vorbirea articulată. Cu toate acestea, nu așa stau lucrurile cu alte „limbaje“ menționate, bunăoară, cel al sistemelor internaționale de semnalizare, cel al gesturilor și, în mod cu totul special, cel al artei, care nu „se traduce“ întocmai, ci poate fi doar interpretat prin intermediul limbajului vorbit, cu care, la rigoare, nu prezintă nici un paralelism. Un tablou, de exemplu, poate fi „interpretat“ în maniere diferite și în orice limbă, precum

și cu ajutorul altor sisteme de „simboluri”; de pildă, prin mijlocirea altor limbaje artistice, cum este muzica.

2.2. Lingvistica nu poate fi, așadar, știința generală a „limbajelor” – care constituie mai curînd obiectul a ceea ce se numește *semiologie* – ci se ocupă în mod exclusiv, în primul rînd, de limbajul articulat și, în al doilea rînd, de celelalte sisteme care doar îl reproduc pe acesta.

III. ACTUL LINGVISTIC

Caracterul său de creație
„inedită” și limitele sale

1. Am văzut că, în formă concretă, nu există *limbi*, ci numai *acte lingvistice* de expresie și comunicare, diferite de la un individ la altul și diferite, de asemenea, la același individ în funcție de circumstanțe. Nici un semn lingvistic nu are exact aceeași formă și aceeași valoare (semnificat) la toți indivizii care îl utilizează și în toate momentele cînd este folosit. În limbaj există identitate între intuiție și expresie, deoarece fiecare individ care vorbește exprimă integral, pentru sine însuși, conținuturile conștiinței sale, dar nu există identitate între expresie și comunicare, între expresie și receptare, între expresia unui individ A și intuiția pe care același lucru o produce la individul B. Fiind întotdeauna expresie a unei intuiții inedite și unice, actul lingvistic este act de creație, act singular care nu reproduce exact nici un act lingvistic anterior și care, numai prin limitele pe care i le impune necesitatea intercomunicării sociale, „seamănă” cu acte lingvistice anterioare, aparținînd experienței unei comunități. Adică, actul lingvistic este, prin natura sa, act eminentamente individual, însă determinat social prin însăși finalitatea sa, care este aceea de „a spune cuiva ceva despre ceva”.

2.1. Conceptul de act lingvistic – poate cel mai important concept al lingvisticii moderne – este în același timp cel mai complex și, în pofida faptului că reprezintă unica realitate concretă a limbajului, a fost ultimul concept la

care s-a ajuns prin cercetarea lingvistică. De la gramaticienii greci pînă în sec. al XIX-lea s-a vorbit mereu și exclusiv despre limbi, considerate ca sisteme rigide și ca „fapte“ realmente existente, cu toate că limbile se pot stabili obiectiv numai pe baza actelor concrete ale vorbirii și pornind de la acestea. Mai mult chiar, în secolul al XIX-lea, drept consecință a dezvoltării științelor naturale și a aplicării metodelor acestora la cercetarea lingvistică, s-a ajuns la a considera limbile ca organisme naturale, independente de indivizii vorbitori. S-a acreditat, în felul acesta, ideea că limbile, asemenea organismelor naturale, se nasc, cresc și mor, precum și ideea de „limbi-mame“ și „limbi-fiice“, idei, evident, eronate, dat fiind că limbile aparțin categoriei funcțiilor sociale, despre care, întrebunțind o imagine, se poate spune de bună seamă că „mor“, dar nicidecum că mor ca ființele vii. Limbile dispar pentru că dispăre și comunitatea care le vorbește sau deoarece această comunitate le părăsește pentru a adopta altă limbă; de obicei însă limbile „evoluează“, adică se modifică istoricește, ca toate funcțiile sociale. Greaca modernă, de exemplu, este continuatoarea limbii grecești vechi, adică este însăși greaca veche transformată treptat, de-a lungul secolelor. Tot astfel, cînd spunem că latina este o „limbă moartă“, expresia se justifică numai cînd ne referim, de pildă, la latina lui Cicero, sau la o limbă comună și literară care nu se mai folosește uzual, și numai în măsura în care nu mai numim „latină“ limbile romanice, care reprezintă continuarea acesteia, adică starea ei actuală.

2.2.1. Valorificarea actului lingvistic ca aspect fundamental al limbajului se datorează, în primul rînd, lui W. von Humboldt, considerat, pe bună dreptate, fondatorul lingvisticii generale. Într-adevăr, Humboldt, în introducerea la opera sa despre limba *kawî* din insula Jawa (publicată postum în 1836) a deosebit pentru prima dată cele două

aspecte fundamentale ale limbajului: pe de o parte limbajul ca *energeia*, adică drept creare continuă de acte lingvistice individuale, ca ceva dinamic care nu este făcut o dată pentru totdeauna, ci se realizează continuu, și, pe de altă parte, limbajul ca *ergon*, altfel spus, ca „produs“ sau „lucru făcut“, ca sistem realizat istoricește („limbă“). Cu această distincție Humboldt a dat o nouă orientare studiilor lingvistice, dar pe timpul lui nu s-a ținut cont, în mare măsură, de tot ceea ce implica ea și aproape pe întreg parcursul secolului trecut cea mai mare parte a lingviștilor au continuat să vorbească despre limbi ca despre niște fenomene independente de indivizi.

2.2.2. Doar mult mai tîrziu, în cursurile sale de lingvistică generală ținute în primii ani ai secolului nostru la Universitatea din Geneva, savantul elvețian Ferdinand de Saussure a subliniat din nou cele două aspecte esențiale ale limbajului, numindu-le, respectiv, *parole* (vorbire, act lingvistic) și *langue* (limbă). *Langue* constituie, după Saussure, norma, sistemul lingvistic care se realizează în vorbire și aparține societății; *parole* este activitatea de vorbire și aparține individului. Obiectul lingvisticii, după același savant, este în primul rînd sistemul, adică *limba*; pe de altă parte însă, lingvistul nu poate ignora *parole*, întrucît, în conformitate cu o teză a lui Saussure însuși, „nimic nu există în limbă care să nu fi existat înainte în vorbire“. Ideile susținute de Saussure au rămas cîtva timp în mediul elevilor săi de la Geneva, dat fiind că abia în 1916 s-a publicat, postum, *Cours de linguistique générale*, elaborat de discipolii săi Charles Bally și A. Sechehaye. Între timp, și alți savanți scoteau în evidență valoarea actului lingvistic, în primul rînd germanul Karl Vossler care, sub influența idealismului filosofic, în special al lui Benedetto Croce, a reacționat împotriva pozitivismului lingvistic și împotriva

interpretării naturaliste a limbajului, reluând direct idei ale lui Humboldt și insistând asupra importanței individului în calitate de creator de limbaj, adică asupra aspectului pe care Humboldt l-a numit *enérgeia* (*Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1904) [trad. span. Madrid- Buenos Aires, 1929]). În acest fel, doi lingviști de formație și orientări complet diferite, un pozitivist (Saussure) și un idealist (Vossler) ajungeau pe căi diferite să stabilească din nou distincția dintre limbă și actul lingvistic, distincție recunoscută astăzi ca indispensabilă.

2.2.3. Pe lângă aceasta, Vossler insista și asupra importanței unui factor pînă atunci aproape ignorat de lingviști: ascultătorul. Într-adevăr, actul lingvistic, prin însăși finalitatea sa, care este aceea de a comunica ceva cuiva, implică întotdeauna cel puțin doi indivizi: un vorbitor și un ascultător. Există, firește, acte lingvistice care, într-un anumit sens, ar putea fi considerate pur individuale, ca monologul sau vorbirea cu sine însuși. Dar astfel de acte lingvistice ne relevă doar că limbajul este o deprindere, deoarece, vorbind cu noi înșine, este ca și cum noi ne-am considera dedublați: „ne” vorbim în limba comunității noastre, în același fel cum am comunica ceva cuiva diferit de noi. Același lucru ne dezvăluie, de asemenea, că actul lingvistic nu aparține exclusiv unui individ, cum afirmă Saussure, ci că este, simultan, fapt individual și fapt social: fapt individual fiindcă individul vorbitor exprimă într-un mod inedit o intuiție inedită care îi aparține exclusiv; și fapt social deoarece individul nu își creează integral expresia sa, ci mai curînd o recrează în conformitate cu modele anterioare, adică se supune în mod necesar la ceea ce constituie norma în comunitatea sa și nu se îndepărtează prea mult de această normă, căci ar risca să rămînă neînțeles.

Este adevărat că niciodată nu se poate afirma că o expresie a individului A este înțeleasă perfect de către individul B, ascultătorul, sau că perceperea unui act lingvistic produce în receptor exact aceeași intuiție căreia îi corespunde expresia la vorbitor; dar, pe de altă parte, nu putem susține nici că actul lingvistic ar fi complet atunci cînd lipsește totalmente înțelegerea sa, care este finalitatea însăși a vorbirii.

3. Rămîne, prin urmare, stabilit că actul lingvistic, ca act de relație între doi indivizi cel puțin, implică în mod necesar: o intuiție și o expresie ale individului A și o percepere și o imagine (o nouă intuiție) ale unui individ B. Această complexitate a actului lingvistic reflectă complexitatea însăși a limbajului și constituie, în același timp, motivul intim al schimbării lingvistice. Într-adevăr, un act lingvistic al individului nostru A se creează după modelul unor acte lingvistice anterioare, însă nu este niciodată totalmente identic cu acestea. S-a constatat că pînă și un sunet atît de simplu ca fonemul *a* nu se pronunță practic niciodată exact în același fel de către indivizi diferiți și nici măcar de către același individ în circumstanțe diferite: ceea ce numim *a* este, în realitate, un ansamblu de realizări acustice diferite; iar o realizare acustică *a* considerată izolat nu este decît un exemplu al unei entități *a* abstracte, a ceea ce numim fonemul *a* sau un exemplu al unei clase. Tot astfel și un cuvînt concret *cîine* nu este decît un exemplu al clasei actului lingvistic *cîine* considerat în mod abstract. Deci, individul creează actele sale lingvistice după modele pe care le păstrează în memoria sa, altfel spus, recrează acte lingvistice anterior experimentate și, recreîndu-le, le modifică într-o anumită măsură în forma lor ori în conținutul lor sau, de asemenea, în ambele aspecte. Aceasta – în ceea ce privește vorbirea. Pe de altă parte, ceea ce se întîmplă la individul A nu se repetă niciodată în același

fel, nici ca percepere, nici ca intuiție, la individul B: adică, există întotdeauna o porțiune, chiar dacă minimă, de neînțelegere. Aceasta se întâmplă atât din motive pur fizice (acustice), cât și din motive mai importante, datorate fie situațiilor diferite în care se află în mod necesar acești doi indivizi considerați, fie „convențiilor“ lingvistice diferite în care vorbitorul și receptorul se întâlnesc sau se situează. Așa, de exemplu, cei doi indivizi pot să aparțină unor categorii sociale sau culturale diferite sau unor comunități regionale diferite, sau se pot situa, de asemenea, într-o convenție pur „logică“, adică de pură comunicare simbolică „obiectivă“ și „neutră“, fără nici o valoare afectivă, sau într-o convenție „stilistică“, adică de comunicare a unor sentimente și impulsuri de voință, comunicare care depășește semnificația pur simbolică a semnelor utilizate.

IV. LIMBA

Criterii pentru delimitarea acesteia.
Limbă națională, comună, literară.
Limbi speciale. Limbă și dialect.

1.1. Al treilea concept fundamental pe care lingvistica trebuie să-l elucideze este conceptul de *limbă*, întrucât realizarea „facultății limbajului“ proprie oamenilor nu are loc în mod uniform, ci sub numeroase forme istorice care se numesc, de obicei, *limbi*.

1.2. Dar ce înseamnă *limbă*? Nu vrem nici măcar să reamintim sensul morfologic anatomic al acestui termen sau diversele sale sensuri figurate care nu se referă la limbaj, deoarece chiar și numai utilizarea sa lingvistică, anume ca desemnare a unei forme a limbajului, este foarte variată, iar problema definirii se pune cu deosebită dificultate. Se afirmă, de exemplu, că persoana cutare sau cutare știe „multe *limbi*“, dar se poate spune de asemenea: *limba lui Cervantes, limba din Montevideo, limba din Andaluzia, limba marinarilor, limba spaniolă din Secolul de Aur, gramatica limbii spaniole, limba spaniolă de la origini pînă în zilele noastre* etc., și în fiecare din aceste expresii termenul are un sens diferit: mai amplu sau mai limitat, în timp sau în spațiu.

2.1. În realitate, după cum am văzut, conceptul general de ‘*limbă*’ sau, mai bine zis, ‘*limba în general*’ este o abstractizare a noastră: de fapt, se constată numai acte lingvistice individuale mai mult sau mai puțin asemănă-

toare și care, pentru comoditate metodologică, pot fi considerate identice. O limbă nu este, așadar, decât ansamblul actelor lingvistice practic identice ale unei comunități de indivizi, un sistem de izoglose stabilit convențional, care însumează ceea ce este comun expresiilor unei comunități sau chiar și unui singur individ în epoci diferite. În afară de faptul că există ca ansamblu de acte lingvistice comune concret exprimate, limba se manifestă și ca ansamblu de acte lingvistice comune virtuale: în conștiința fiecăruia dintre noi există limba ca sistem, ca model, și același model există, de asemenea, deși nu în formă total identică, la celelalte persoane care aparțin comunității noastre. Astfel, actele lingvistice înregistrate într-o comunitate sînt doar *mai mult* sau *mai puțin* comune, dar, pentru a le considera din punct de vedere științific, facem abstracție de aspectele care le diferențiază. Este vorba de o abstractizare întru totul justificată, folosită în toate științele care studiază fenomene concrete: este, în esență, o abstractizare analogă cu aceea pe care o face, de exemplu, botanistul cînd studiază *arborele*, lăsînd la o parte toate particularitățile care aparțin arborilor individuali și nu arborelui ca clasă. Rezultă din cele spuse că, din punct de vedere pur lingvistic, limita dintre „limbi“ este convențională, așa cum este și limita dintre dialecte: depinde de izoglosele care se iau în considerare, căci aproape nu există izoglose care să coincidă exact pe un anumit teritoriu.

2.2. Definiția „limbii“ ca sistem de izoglose justifică utilizările variate ale termenului în exemplele date mai sus. Astfel, *limba spaniolă* semnifică sistemul de izoglose caracteristic spaniolilor și tuturor indivizilor care aparțin comunității lingvistice spaniole, adică ale căror acte lingvistice sînt în mare parte comune în Spania. *Limba din Montevideo* reprezintă sistemul de izoglose caracteristic

acestui oraș, anume ansamblul actelor lingvistice comune montevidenilor. *Limba marinarilor* este sistemul de izoglose caracteristic limbajului tehnic al marinarilor, în timp ce în expresia *gramatica limbii spaniole* termenul *limbă* desemnează un sistem anumit de izoglose care se ia ca model de exprimare și comunicare hispanică, iar în enunțul *limba spaniolă de la origini pînă în zilele noastre*, același termen desemnează un sistem de izoglose considerat în dezvoltarea sa în timp, de la sistemul A (latin) pînă la sistemul B (spaniola actuală). În plus, conceptul de sistem de izoglose ne permite să utilizăm termenul *limbă* și referindu-ne la un singur individ: de exemplu, *limba lui Cervantes* este sistemul caracteristic de izoglose care poate fi dedus din operele acestui scriitor. Deci, în fiecare caz este vorba de un „sistem de izoglose“. Aceasta este, prin urmare, definiția cea mai amplă și cea mai exactă a termenului *limbă*.

2.3. Acum devine mai clară și diferența între *limba poliglotilor* și *limba lingviștilor*: în timp ce poliglotul cunoaște practic un sistem determinat de izoglose, aparținînd unui anumit moment istoric, pe lingvist îl interesează toate sistemele de izoglose care se pot constitui pe baza unui ansamblu de acte lingvistice, în spațiu și în timp, și toate sistemele de izoglose cărora li se pot atribui unele sau altele dintre actele lingvistice. În felul acesta, putem considera ca sistem de izoglose vorbirea particulară a unei localități (Montevideo) sau a mai multor localități (spaniola din Río de la Plata) sau a tuturor formelor ce pot fi subsumate spaniolei, sau toate idiomurile neolatine (considerate, în acest caz, ca forme actuale ale „limbii“ latine) sau toate idiomurile indoeuropene (considerate ca forme actuale ale „limbii“ indoeuropene). De bună seamă, *fiecare sistem de izoglose cuprinde numai actele lingvistice comune*

ansamblului luat în considerare, și de aceea cu cât mai amplu este sistemul de izoglose considerate în spațiu și timp, cu atât mai mic este numărul de izoglose care îl constituie și viceversa. Astfel, sistemul neolatin conține mai puține izoglose decât sistemul spaniol și mai multe decât sistemul indoeuropean. Și, la rândul său, sistemul spaniol conține mai puține izoglose decât sistemul din Río de la Plata.

3.1. Totuși, trebuie să observăm că lingviștii, de obicei, nu vorbesc de o *limbă latină actuală* (cu atât mai puțin de o *limbă indoeuropeană actuală*), decât dintr-un punct de vedere teoretic, în timp ce practic discută despre *limbi neolatine* sau *romanice* și despre *limbi indoeuropene*. Aceasta, pentru că în delimitarea uzuală a „limbilor” ca ansambluri identificabile și autonome de tradiții ale vorbirii (*limbi istorice* sau *idiomuri*), se ține cont nu numai de criterii strict lingvistice, ci și de criterii istorice, politice, culturale etc. Într-adevăr, este posibil să determinăm prin intermediul unor criterii pur glotologice limita dintre anumite limbi istorice, de exemplu între spaniolă și bască, deoarece este vorba de sisteme de izoglose radical diferite. Dar nu este la fel de ușor să stabilim limita dintre spaniolă și franceză, dintre franceză și italiană, sau dintre sîrbă și bulgară.

3.2. Un criteriu uzual, în cazuri ca acestea, este *intercompreensiunea*. Acest criteriu este valabil în cazul limbilor romanice (deși nu pentru toate dialectele lor), fiindcă, în general, un spaniol nu-l înțelege pe un francez, pe un italian ori pe un român; însă nu mai poate fi aplicat în cazul limbilor slave sau germanice (un sloven îl înțelege pe un croat și un danez pe un suedez, fiecare vorbind propria sa limbă) și mai puțin încă în cazul limbilor semitice, care prezintă o remarcabilă omogenitate. Uneori, acest criteriu nu este valabil nici măcar în cadrul aceleiași limbi

istorice: așa, de pildă, în sistemul italian există limite de comprehensiune între anumite dialecte, după cum există și în sistemul limbii germane.

3.3. Alt criteriu este cel al *conștiinței vorbitorului*: anumite acte lingvistice aparțin unei anumite *limbi* istorice, dacă vorbitorul are conștiința că vorbește acea limbă, deci că vorbirea sa aparține unui anumit sistem lingvistic. Acest criteriu este mai sigur decât cel anterior, dar nici acesta nu este universal, deoarece sînt cazuri în care acea conștiință lipsește sau prezintă anumite limite. Astfel, un țaran moldovean ar putea spune că vorbește *moldoveneste* și nu românește, iar un țaran din Macedonia iugoslavă va zice că vorbește *macedoneana* (sau de asemenea, *sîrba* ori *bulgara*, în conformitate cu ideile sale politice, cu studiile sale, cu tradițiile familiei sale), în timp ce din punct de vedere lingvistic este dificil să recunoaștem existența unei „limbi moldoveneste” și a unei „limbi macedonene” ca diferite, respectiv, de limba română și de cea bulgară.

4.0. De aceea, în lucrările de lingvistică se vorbește adesea nu despre *limbi*, ci despre *dialecte* și *sisteme de dialecte*, iar acestora din urmă li se dă, dacă este nevoie, numele de *limbi*, chiar dacă limitele lor nu coincid în fiecare caz cu limitele tradiționale, politice sau culturale.

4.1. Un dialect este sistemul de izoglose al unei regiuni, delimitat pe baza unor criterii pur convenționale (deși obiective), adică ținînd cont numai de anumite fenomene caracteristice. Numărul dialectelor dintr-un sistem de dialecte („limbă”) poate, prin urmare, să varieze conform fenomenelor și regiunilor luate în considerare. Astfel, în sistemul spaniol putem delimita un număr oarecare de dialecte (castilian, andaluz, aragonez etc.), iar în interiorul

dialectelor se pot distinge sisteme minore de izoglose, numite convențional *subdialecte* sau *vorbiri locale* (graiuri: *toledan, cordobez, sevilian*), pe baza unor criterii pur personale. Există totuși, cel puțin pentru sistemele suficient studiate, o clasificare tradițională, care este acceptată de obicei din comoditate metodologică și didactică.

4.2.1. Dar cum stabilim limitele unui sistem de dialecte? Adesea sînt suficiente criteriile lingvistice. De exemplu, considerăm ca portugheze, și nu spaniole, graiurile în care *f* inițial din latină se păstrează întotdeauna (*feito, falar, fogo*, față de *hecho, hablar, fuego*), lat. *ct* se prezintă, de obicei, ca *it* și nu ca *č* (scris *ch: oito, direito*, în raport cu *ocho, derecho*), *cl, pl* latine se prezintă ca *š* - scris *ch* - și nu ca *l'* - scris *ll* - (*chave, chover*, în raport cu *llave, llover*), în care grupurile care conțin consoane nazale prezintă o nazalizare vocalică (*irmão, manhã*, în raport cu *hermano, mañana*) și în care lat. *li* se prezintă ca *l'* - scris *lh* - și nu ca *kh* - scris *j* - (*filho* în raport cu *hijo*) etc.

4.2.2. Uneori aceste criterii nu sînt însă suficiente. Astfel, nu există nici o limită lingvistică netă între dialectele slave meridionale, de la Trieste pînă la Marea Neagră. Dialectele slovene se pot opune unor dialecte îndepărtate, ca cele bulgare, dar între dialectele apropiate delimitarea este practic imposibilă, deoarece se trece gradual de la unul la altul. În cazuri ca acestea, lingvistul trebuie să accepte criterii extraglotologice, de exemplu, criterii politice sau culturale. Într-adevăr, faptul că într-o anumită regiune (sau stat) se folosește o anumită *limbă comună*, sau *literară*, sau *națională*, ne face să considerăm sistemele diferite de izoglose din aceeași regiune ca dialecte ale acelei limbi comune, dacă între dialecte și limba comună există un număr suficient de izoglose comune, adică dacă între acele

dialecte și acea limbă comună există o mai mare asemănare intrinsecă decît între aceleași dialecte și oricare altă limbă comună. În felul acesta, în Franța pot fi considerate „franceze” dialectele neolatine, însă nu dialectul *bretton*, care este celtic, nici cel *flamand*, care este germanic, nici dialectul *basc*, care nu este nici măcar indoeuropean. În Anglia considerăm ca engleze dialectele care au multe izoglose comune cu engleza națională și literară, dar nu dialectele *gaelic scoțian* și *galez*, care sînt celtice, nu germanice.

4.2.3. Cu toate acestea, trebuie să observăm că, din punct de vedere lingvistic, dialectele considerate *nu sînt dialecte ale limbii comune* decît cu numele, deoarece, în mod normal, nu provin dintr-o diviziune a acestei limbi; față de aceasta, ele sînt mai curînd „surori” decît „fiice”. Într-adevăr, limba comună nu este la originea sa decît un dialect ca și celelalte, al unei regiuni sau al unui oraș, însă care, din motive politice, istorice sau culturale (literare) a ajuns să fie limbă națională sau să se folosească, pe întreg teritoriul luat în considerare, ca limbă supradialectală, alături de graiurile locale. Astfel, spaniola comună este, la originea sa, dialectul castilian; franceza comună - dialectul regiunii Île-de-France, în special al orașului Paris; italiana comună este dialectul toscan, mai precis, florentin. Cu toate acestea, afirmîndu-se ca atare, limba comună de obicei se diferențiază de dialectul din care a provenit, înlăturînd deseori din acesta caracteristicile prea locale și se transformă într-o adevărată *limbă națională*, mai presus de toate dialectele, pe care, prin prestigiul ei, reușește uneori să le elimine complet. Așa, de exemplu, *koiné*, limba comună greacă (la origine dialectul din Atica) a eliminat cu timpul toate celelalte dialecte grecești. Într-adevăr, după cum se pare, nici unul din dialectele grecești actuale (dacă se exclude dialectul tsaconic) nu provine din dialectele

antice: toate reprezintă dezvoltări ale dialectului *koiné* elenistic. Cu alte cuvinte, dialectele grecești actuale sînt efectiv dialecte apărute dintr-o limbă comună (din antica *koiné*), dar nu sînt nicidecum dialecte ale actualei limbi grecești comune și literare, în parte încă în formare.

4.3.0. Uneori, dintr-o unică limbă „lingvistică”, adică dintr-un unic sistem dialectal, apar mai multe limbi comune sau naționale, iar alteori mai multor sisteme dialectale le corespunde o limbă comună unică. Să dăm cîteva exemple. Avem primul exemplu în cazul sistemului lingvistic german și în cazul slavei meridionale, al doilea exemplu în Spania, Franța, Danemarca și Norvegia.

4.3.1. Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic există un sistem de dialecte germane opus, în cadrul sistemului limbilor germanice, *frizonei* și *englezei*, pe de o parte, iar pe de alta, *danezei*, *suedezei*, *norvegienei* și *islandezei*. În acest sistem se disting două grupuri: *germana de jos* (*Niederdeutsch* sau *Plattdeutsch*) și *germana de sus* (*Hochdeutsch*). *Germana de sus* se vorbește în Austria, într-o mare parte a Elveției și în Germania meridională; *germana de jos* – în Germania septentrională, în Olanda, într-o parte a Belgiei și în anumite zone din Franța (regiunea Calais). Germana (și austriaca) comună și literară (ceea ce se numește de obicei „limba germană”) reprezintă o formă a *germanei de sus*, în timp ce în Olanda limba literară și comună este o formă a *germanei de jos* (adică a aceluiași sistem ca și în Germania septentrională), mai precis, un dialect *franconic de jos*: „limba olandeză” este, prin urmare, din punct de vedere lingvistic, un dialect al germanei de jos care, din rațiuni politice și culturale, a ajuns la prestigiul de limbă literară și națională. Acest dialect (diferențele nu sînt substanțiale) nu a atins încă stadiul de limbă comună (în pofida faptului

că este și limbă literară) în Belgia și în zonele din Franța unde se vorbește; aici, în plus, nici nu se numește „olandeză”, ci *flamandă*. Pe de altă parte, s-ar putea spune, într-un anumit sens, că și engleza este la originea ei un dialect al germanei de jos (anglosaxon) transferat în Anglia.

4.3.2. În fosta Iugoslavie se disting, din punct de vedere lingvistic, trei grupuri dialectale slave: *slovena*, *sîrbo-croata* și *macedoneana* (ultima se apropie mai curînd de bulgară). „Statutul” fiecăruia din aceste grupuri este diferit. În Slovenia există o slovenă literară și comună (în esență, limba din Ljubliana), deasupra numeroaselor dialecte locale. În regiunile sîrbe și croate se deosebesc sub aspect lingvistic trei dialecte: *štókavo*, *čákavo* și *kájkavo*; dintre acestea unul – *štókavo* – constituie baza limbii comune și literare a sîrbilor și croaților, dar pe care, din motive de orgoliu național, croații o numesc „croată” (*hrvatski jezik*), iar sîrbii – „sîrbă” (*srpski jezik*). Cu toate acestea, există anumite diferențe. Croații întrebuintează *štókavo ijékavo*, în timp ce sîrbii folosesc *štókavo ékavo*. Prin urmare, se poate spune că, din cauza unor diferențe fonetice și a altor cîteva de vocabular, pe teritoriul sîrbo-croat există două limbi literare: „sîrba” și „croata”, provenind nu numai din același grup dialectal, ci chiar din același dialect. Se va putea, așadar, spune că un individ vorbește „sîrba” sau „croata” și nu „sîrbo-croata”, după cum folosește ca limbă comună limba literară a Belgradului sau pe cea din Zagreb. Dar formele dialectale ale lui *štókavo* vor fi fiind sîrbe sau croate? Pentru a stabili această deosebire nu mai este valabil criteriul lingvistic (căci în conformitate cu acesta ele sînt pur și simplu „sîrbo-croate”) și trebuie să se recurgă la conștiința vorbitorului sau la un criteriu confesional, chiar și la scriere: se consideră croați catolicii (precum și musulmanii) care folosesc alfabetul latin, iar „sîrbi” – ortodocșii care folosesc alfa-

betul chirilic. Toate acestea, în ceea ce privește teritoriul *štokávico*. Se pot numi, în schimb, „croate“, fără teama de a greși, dialectele *čákavo* și *kájkavo*, deoarece populația care le vorbește este aproape în întregime de rit catolic. Adică croații vorbesc dialectele *kájkavo*, *štokavo* și *čákavo* și utilizează ca limbă literară dialectul *štokavo ijékavo* (folosit ca dialect și de anumiți sârbi, ca muntenegrenii); sârbi vorbesc dialectul *štokavo* și utilizează ca limbă literară dialectul *štokavo ékavo* din Belgrad.

4.3.3. Încă și mai puțin definită este situația limbii *macedonene*, care pînă cu puțini ani în urmă exista doar ca grup dialectal aparținînd, prin multe aspecte, sistemului lingvistic bulgar. Prin constituirea în Federația Iugoslavă a unei „Republici Macedonia“, a început să se formeze o limbă macedoneană comună și literară care, cu timpul, ar putea atinge prestigiul de „limbă națională“. Un caz în mare parte analog îl întîlnim în sistemul român. În limba română se disting patru grupuri de dialecte: daco-român, macedo-român, megleno-român și istro-român. Româna comună și literară este o formă a daco-românei, mai curînd valahă (în special, sub aspect fonetic). Dar în [fosta] R.S.S. Moldovenească (creată prin anexarea Basarabiei la U.R.S.S.) unii nu au acceptat această limbă comună și literară și au acreditat ideea existenței altei limbi, pe baza formei dialectale *moldovenesti*. În consecință, în [fosta] Republică Sovietică Moldova se pretindea că *limba moldovenească*, deși din punct de vedere lingvistic nu reprezintă nimic mai mult decît un „subdialect“ român, este „limbă“ literară și națională. Adică, în timp ce moldovenii din Moldova românească folosesc ca limbă comună româna literară, moldovenilor din Uniunea Sovietică s-ar fi vrut să li se impună ca limbă comună și literară o formă [în parte artificială] bazată pe *graiurile* locale de acolo.

4.3.4. În Franța, dacă se face abstracție de așa-numitul dialect „franco-provensal“, există două grupuri de dialecte „galoromanice“: dialectele de nord sau „franceza“ propriu-zisă, și dialectele de sud sau „occitane“, numite uneori „provensale“ (termenul, în acest caz, este impropriu, deoarece aceste dialecte cuprind o zonă mult mai extinsă decît Provence); grupuri cărora în Evul Mediu le corespundeau două limbi literare sau, mai bine zis, două tipuri de limbi literare: *langue d'oïl* și *langue d'oc*. În prezent, în schimb, în Franța nu întîlnim decît o singură limbă comună și literară, care este „franceza“ comună (ceea ce se numește „limba franceză“) sau, practic, limba din Île-de-France (dialectul „francien“), în special al orașului Paris. Aceeași limbă o întrebuițează și cei mai mulți francezi meridionali care, prin urmare, au o limbă comună ce aparține altui sistem dialectal și nu propriului lor sistem. În pofida renașterii literare pe care provensala a avut-o în secolul trecut, cu Mistral și mișcarea *Félibrige*, se poate spune că pînă de curînd dialectele *limbii d'oc* (provensala și dialectele înrudite) erau numai sisteme de vorbire locală fără o limbă comună corespunzătoare. Mai mult, aceeași franceză o folosesc ca limbă comună și bretonii, care vorbesc dialecte celtice, flamanzii din Pas-de-Calais, care au un dialect germanic, și bascii din Pirinei, ale căror dialecte aparțin unui sistem de izoglose izolat, preindoeuropean.

4.3.5. Asemănătoare cu a „provensalei“ este situația *limbii catalane*. În Peninsula Iberică există trei grupuri dialectale neolatine: *galiciano-portughez*, *spaniol* și *catalan* (care se extinde și asupra unei zone din Franța meridională și poate fi inclus într-un sistem mai amplu, cel catalano-provensal). În Portugalia există o singură limbă comună și literară, *portugheza*, corespunzătoare unui unic sistem dialectal; în Spania, în schimb, „spaniola“ (*castiliana*) este limba comună a unor populații care vorbesc dialecte apar-

ținând la trei sisteme neolatine (galicienii, spaniolii propriu-ziși – adică asturienii, leonezii, castilienii, andaluzii, aragonezii etc. – și catalanii) și unui sistem preindoeuropean (bascii). Dar din ce în ce mai mulți catalani folosesc ca limbă comună și literară catalana. În acest caz, ce este catalana? Un dialect sau o limbă? „Castilianii” vor spune că este un „dialect spaniol”; „catalanii” vor susține că este o „limbă”. Din punct de vedere pur lingvistic, ambele afirmații sînt acceptabile, catalana este un „dialect” (sistem regional de izoglose) și este „spaniolă” (întrucît se vorbește în Spania); dar este, în același timp, „o limbă”, deoarece „limbă” se numește sau se poate numi orice sistem de izoglose. În schimb, conform criteriului existenței unei limbi comune și literare, catalana istorică s-a aflat, în momente diferite ale dezvoltării sale, la limita dintre limbă și dialect: în momentele în care catalana a fost acceptată ca limbă comună și literară a regiunilor catalane (cum se acceptă din ce în ce mai mult astăzi), s-a vorbit de o „limbă” și în sens istoric-cultural; în momentele cînd catalanismul a decăzut și catalanii au întrebuițat ca limbă comună și literară spaniola (castiliana), catalana a fost o „limbă” doar în sens pur lingvistic, adică un grup dialectal (deși nu un dialect al sistemului care se numește „spaniol”, și încă mai puțin al spaniolei comune care este la originea sa dialectul castilian). Și s-ar putea spune, de asemenea, că în sens istoric-cultural catalana este o limbă pentru catalanii care o întrebuițază ca limbă, și un dialect pentru cei care o folosesc ca dialect.

4.3.6. În Norvegia se vorbesc dialecte germanice aparținând unui sistem destul de unitar pe care, din punct de vedere strict lingvistic, îl putem numi „limba norvegiană”. Dar pe același teritoriu există două limbi literare și comune, dintre care una este în mare parte o formă a *danezei*. Într-adevăr, din motive istorice (dependență politică), în

Norvegia s-a folosit mult timp, oficial și literar, daneza care, puțin modificată, constituie încă baza a ceea ce se numește „limba regatului” (*riksmål*). Dar în ultimul secol s-a constituit, alături de *riksmål*, o nouă limbă literară și comună, bazată pe dialecte locale: *landsmål*, adică „limba țării”; prin urmare se poate spune că, într-un anumit sens, și norvegienii se află în situația „provensalilor” și catalanilor, deoarece cel puțin una din cele două limbi comune nu aparține, la originea sa, propriului lor sistem dialectal. Și, oricum, ceea ce se numește de obicei „limba norvegiană” nu coincide cu ceea ce este norvegiana din punct de vedere pur lingvistic.

5.1. Încă și mai dificil este să stabilim limitele în timp ale unei limbi. Într-un anumit sens, se poate spune că o limbă nu se ivește și nu dispare într-un moment precis, că numai se dezvoltă sau „evoluează”: latina nu este, în acest sens, o „limbă moartă”, deoarece continuă să trăiască în idiomurile neolatine, sub formele care se numesc galiciano-portugheză, spaniolă, catalană, occitană, franceză, italiană, reto-romană, română. A murit, în schimb, latina comună și literară, dat fiind că nu mai există nici o populație care să o întrebuițeze ca atare. De aceea, se poate spune, convențional, că latina ca atare se sfîrșește în secolele V – VI, adică atunci cînd s-a rupt definitiv unitatea limbii comune în țările romanice. Cu toate acestea, pînă la tormarea – dacă nu definitivă, cel puțin foarte avansată – a limbilor comune și literare (secolele XII – XIV), ar trebui să vorbim nu de *limbi romanice*, ci de sisteme dialectale romanice. Dar, în fond, aceasta este o chestiune de convenție și de comoditate terminologică.

5.2. În același sens se poate considera cazul graiurilor hispano-americane. *Argentiniana*, de exemplu, este o limbă sau un dialect? Din punct de vedere lingvistic, problema

este neesențială și inutilă, deoarece cei doi termeni sînt convenționali și de multe ori pot fi și sinonimi. Într-adevăr, sub aspect lingvistic se poate vorbi de o „limbă argentiniană” și chiar de o „limbă portenă” [din Buenos Aires]: „argentiniana” este, din punct de vedere lingvistic, un grup dialectal sau o „limbă” (sistem de izoglose), făcînd parte din limba spaniolă comună care, la rîndul său, este o formă a limbii spaniole ca sistem de dialecte spaniole, acesta aparținînd sistemului de izoglose neolatine etc. În schimb, din punct de vedere extralingvistic, „argentiniana” nu există ca „limbă”, deoarece spaniola comună continuă să-și păstreze unitatea sa; în pofida diferențierilor locale, limba oficială continuă să fie spaniola – o spaniolă aproape identică cu cea din Spania (cu toate deosebirile de pronunție) – și scriitorii argentinieni continuă să scrie în spaniolă, considerînd ca model „spaniola” zisă „castizo” [adică limba din Castilia, limba spaniolă autentică]. Însă argentiniana ar putea deveni o „limbă”, dacă s-ar îndepărta considerabil de unitatea spaniolă, dacă statul argentinian ar ajunge să întrebuițeze ca limbă oficială un grai local și dacă scriitorii argentinieni s-ar decide să scrie în „argentiniană” și n-ar mai scrie în spaniola generală. Și este bine să observăm că toate acestea nu au nimic de a face cu existența unei „rase” sau a unei „națiuni”, care sînt concepte, respectiv, unul biologic, iar altul politic, și nu lingvistice: poate exista o națiune argentiniană, fără să existe o limbă argentiniană, așa cum există o națiune elvețiană fără ca să existe o limbă elvețiană. Tot astfel, există o rasă dinarică, fără ca să existe o limbă „dinarică” și viceversa, există o limbă germană, fără ca să existe o rasă germană.

6.1. După cum se vede, semnificația termenului *limbă* este deseori variabilă în uzul comun și depinde de diferite criterii mai mult sau mai puțin aplicabile și, în ultimă instanță, de convenții. Prin urmare, utilizarea acestui

termen fiind, în fond sau de cele mai multe ori, convențională, ar fi bine să precizăm sensul pe care vrem să i-l dăm de fiecare dată cînd îl întrebuițăm. Astfel, într-o operă de gramatică va fi oportun să precizăm dacă termenul *limbă* vrea să spună *sistem de dialecte* (sau dacă este vorba despre studiul științific al unui sistem de izoglose, cu toate eventualele sisteme mai mici pe care le cuprinde) ori pur și simplu *limbă comună* sau *literară* (adică dacă ne referim la un sistem unic de izoglose luat ca model). Și, pentru a elimina confuziile, s-ar putea, bunăoară, evita în anumite cazuri termenul *limbă* în studiile lingvistice, spunîndu-se, de exemplu, *gramatica spaniolă* sau *gramatica spaniolei*, dacă este vorba de o gramatică a tuturor dialectelor spaniole, ceea ce, de altfel, reprezintă o utopie, și *gramatica limbii spaniole*, dacă se referă la o gramatică a spaniolei comune, ca limbă oficială, națională și literară. Aceasta, la rîndul său, nu ar fi decît o convenție, care ar trebui să fie justificată și precizată.

6.2.0. În orice caz, ar fi o convenție oportună, deoarece în lingvistică termenul *limbă* prezintă și multe accepții particulare, ca în expresiile: *limbi speciale*, *limbi artificiale*, *limbi creole*, *limbi france* etc.

6.2.1. Se numesc *limbi speciale* vorbirile caracteristice unor grupuri sociale sau profesionale, precum și limbajele tehnice (de pildă, limba marinarilor, limba pescarilor, limba studenților, limba inginerilor, limba muncitorilor metalurgiști etc.) care există, alături de dialecte și de limbile comune, ca forme speciale ale acestora și care adeseori se numesc și *argouri*, cu toate că acest termen este rezervat de multe ori pentru limbajul răufăcătorilor și, în general, pentru sistemele lingvistice folosite în cadrul aceleiași limbi comune cu scopul de a nu fi înțelese de către cei care nu aparțin unei anumite comunități sau ca *limbi secrete*.

V. REALITATEA LIMBAJULUI

Locul limbajului între activitățile omului.
Limbaj și gândire. Limbaj și afectivitate.
Aspectul individual și aspectul social
al limbajului. Limbaj și cultură.

0. Pentru a ajunge să înțelegem pozițiile diferite pe care le întâlnim în lingvistică și în teoria limbajului, trebuie să examinăm pe scurt câteva probleme ce se referă la esența însăși a limbajului, probleme mult discutate și care corespund diverselor moduri de a considera fenomenul lingvistic. După cum se știe, limbajul este un fenomen extrem de complex: prezintă aspecte pur fizice (sunetele) și aspecte fiziologice, aspecte psihice și aspecte logice, aspecte individuale și aspecte sociale. Prin urmare, lingviștii și teoreticienii limbajului, în funcție de orientarea lor filosofică (explicită sau implicită), reliefează unele sau altele dintre aceste aspecte, considerate adesea predominante, în dauna celorlalte.

1.1.1. Logicienii care se ocupă de limbaj și lingviștii de orientare logicistă acordă atenție mai ales așa-numitului „aspect logic” al limbajului, adică aspectului de pură comunicare simbolică a conceptelor: a se vedea, de exemplu, studiile pe care le-a dedicat problemelor lingvistice Bertrand Russell. Ideea fundamentală a logicștilor care, într-un anumit sens, corespunde celei întâlnite deja la Humboldt, sub numele de *formă internă* (*innere Sprachform*), dar o „formă internă” înțeleasă ca universală, este aceea a unui „schelet ideal primar și a priori”, pe care fiecare limbă l-ar umple efectiv și l-ar îmbrăca cu material empiric în mod

6.2.2. *Limbile artificiale* sînt sistemele lingvistice construite de către unul sau mai mulți indivizi pe baza limbilor existente istoric cu scopul unei difuzări universale, anume, ca posibile instrumente de înțelegere internațională, deasupra limbilor naționale. Așa sînt, de exemplu, *esperanto*, *ido*, *volapük*, *interlingua*, *basic english* etc.

6.2.3. *Limbile creole* sînt limbi comune insuficient învățate de către populațiile indigene, în special în teritoriile colonizate, și care conservă forme, cuvinte și construcții aparținînd limbilor pe care le înlocuiesc (de exemplu, franceza negrilor din Haiti, îndeosebi a claselor inferioare; portugheza utilizată de anumite populații africane etc.).

6.2.4. *Limbile france* sînt vorbiri care pot aparține sau nu unei comunități, ca dialect sau ca limbă națională, dar pe care le folosesc populații de diferite naționalități și limbi, îndeosebi în relațiile lor comerciale și în alte relații cu străinii; astfel, limba *swahili*, o limbă bantu, este utilizată ca limbă francă în Africa centro-orientală; limba *pidgin-english* (care prezintă și trăsături de limbă creolă, fiind o engleză cu fonetică și construcții în mare parte chineze) se folosește ca limbă francă în Asia sud-estică etc.

6.2.5. Toate aceste limbi sînt sisteme care interesează doar într-o anumită măsură lingvisticile particulare (referitoare la „familiile” de limbi) și lingvistica istorică (deoarece rămîn adesea în afara dezvoltării normale a limbilor sau prezintă dezvoltări specifice), dar ele pot aduce sugestii și exemple utile lingvisticii generale. Oricum, și în asemenea cazuri rămîne valabilă definiția *limbii* ca sistem de izoglose.

diferit, supunându-se fie unor motive general umane, fie unor motive empirice accidentale și schimbătoare (Husserl). Prin urmare, logicii au în vedere, în primul rând, un limbaj abstract și nu limbajul ca fenomen istoric, ei ocupându-se, în scopuri normative, de studiul unui limbaj „util“ din punct de vedere științific, altfel spus, cât mai adecvat posibil exprimării ideilor (și nu studiază *limbajul concret*, de care vorbesc lingviștii). Ei studiază limbajul mai ales în raport cu realitatea și cu faptele de cunoaștere și mult mai puțin în relație cu individul vorbitor. Unul din principalele centre de interes pentru logiciști este cel al concordanței dintre gramatică și logică, adică dintre logica limbajului și logica propriu-zisă.

1.1.2. Tendința logicistă se poate întâlni, mai mult sau mai puțin atenuată, în concepția mai multor lingviști, chiar și la cei care, pe de altă parte, admit și fac să prevaleze idei psihologice, ca Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, [Leipzig, 1880]) sau Charles Bally (*Linguistique générale et linguistique française*, [Bern, 1932]); aceasta constituie practic tendința predominantă în gramatica tradițională, care este în mare parte o gramatică logică, bazată în esență pe ideea corespondenței sau echivalenței între categoriile logice și categoriile gramaticale.

1.2. La polul opus se află psihologii, care adesea consideră limbajul ca ansamblu de fapte pur psihice. Există chiar o vastă știință numită „psihologia limbajului“, cultivată de savanți iluștri ca H. Delacroix sau Karl Bühler, și având ca obiect toate acele aspecte care în limbaj pot fi considerate fapte psihice, cum ar fi imaginile, intuițiile și percepțiile verbale. Rezultatele obținute de psihologia limbajului sînt foarte importante și au contribuit substanțial la progresul lingvisticii. Cu toate acestea, este necesar să

remarcăm că uneori se merge dincolo de limitele acestei rezonabile și necesare cercetări a faptelor, ajungându-se pînă la a se postula o esență pur psihic-afectivă a limbajului și a se susține că limbajul este, în ceea ce are esențial, pură expresie a unei încărcături psihice, fără legătură cu expresia logică a ideilor. Această tendință se manifestă și la alți lingviști, ca Vendryes și, mai ales, la Jespersen, care susține că, cel puțin la originea sa, limbajul nu avea nimic de a face cu comunicarea, fiind expresie a instinctului de sociabilitate, manifestare a unei încărcături psihice, un anumit tip de explozie sentimentală, adică un fel de cîntec sau de simplu strigăt prin care un individ lua contact cu alt individ. Încă și mai departe ajunge psihologia *behavioristă* care, plecînd în studiile sale de la comportamentul anumitor animale superioare și de la anumite fapte de expresie care se înregistrează la acestea, tinde să interpreteze și activitatea simbolică a omului într-un cadru cauzalist și de „contexte“ de fapte pur psiho-fizice.

2.0. Nici una din aceste două orientări nu poate fi susținută astăzi, în lumina unei viziuni realiste asupra limbajului și prin prisma considerării istorice a fenomenelor lingvistice ca fenomene sociale de cultură. Dacă acceptăm definiția pe care am dat-o faptului concret de a vorbi, adică actului lingvistic, trebuie să recunoaștem în limbaj un aspect logic și un aspect psihic-afectiv, care se interferează și pot prevala în mod alternativ, dar fără a ajunge la excludere reciprocă.

2.1.1. Din același motiv pentru care am caracterizat limbajul ca fenomen ce implică participarea a cel puțin două persoane, nu putem ignora nici aspectul comunicării, care poate fi comunicare a unor sentimente, dar și a unor idei, a unor concepte, adică a faptelor de cunoaștere rațio-

nală. Mai mult chiar: este neîndoios că limbajul poate fi considerat ca formă fundamentală a activității noastre cognitive. Într-adevăr, experiența noastră în ceea ce privește realitatea se elaborează prin mijlocirea activităților raționale de a cunoaște și de a discerne, iar acestea se manifestă în semnele lingvistice, cu ajutorul cărora (prin semnificațiile lor) ne referim la realitatea extralingvistică ca la ceva „știut“. Semnele lingvistice organizează formal cunoașterea noastră asupra realității, dat fiind că ele nu sînt elemente pur „monstrative“ [designative], ci simbolice și generalizatoare, adică nu desemnează indivizi, experiențe izolate, ci semnifică genuri, clase, ori concepte generale elaborate de rațiune. Este un fapt incontestabil că pînă și entitățile particulare sînt desemnate în limbi cu ajutorul „universalilor“ (adică numele cu care ne referim la indivizi sînt nume de clase: numim un obiect particular *casă*, cu un nume care este cel al clasei respective), fapt pentru care, în actele concrete de vorbire, efectuăm în mod constant o operație logică, aceea de a afirma implicit includerea unui individ în genul său! Datorită acestei conexiuni intime dintre limbaj și cunoaștere, este evident că nu putem face abstracție de logică în examinarea limbajului: semnele, în calitate de simboluri, sînt produse ale unei activități care poate fi numită „logică“ și servesc ca instrumente pentru altă activitate, de asemenea „logică“.

2.1.2. Aceasta nu justifică însă o considerare pur logicistă a limbajului și cu atît mai puțin afirmarea unei pretense identități între categoriile logice și categoriile gramaticale. Cu adevărat, limbajul nu este ceva care să se refacă integral în fiecare act de vorbire, ci este și fapt tradițional, în mare parte „automatizat“, deoarece operația cognitivă nu se repetă în totalitatea sa de fiecare dată cînd se vorbește, ci actele lingvistice se creează după modele anterioare și prin analogie cu acte lingvistice asemănătoare, aparținînd aceluiași sistem.

Să considerăm, de exemplu, categoria gramaticală a genului. Evident, genul gramatical – în limbile în care acesta există – corespunde genului natural (sex) doar cînd este vorba de persoane (*profesor – profesoară*) sau, în general, de ființe animate; dar nici chiar în acest caz corespundența nu este constantă (de exemplu, nu există un feminin pentru span. „*armadillo*“ [ca în rom. „țînțar“ sau „viezure“]). Oricum, în cazuri asemănătoare, gramatica este mai mult sau mai puțin de acord cu logica. Dar nu există nici un temei logic real pentru a spune *masă*, cu un nume de genul feminin, și, într-adevăr, germanii și rușii desemnează același obiect prin intermediul unor nume masculine (*Tisch, stol*). Probabil, așa cum ne învață lingvistica indoeuropeană, au existat cîndva motive de imaginație sau de fantezie, ori mitologice, datorită cărora exista un concept de gen „natural“ și în cazul obiectelor inanimate. Astfel, după cum observă cu acuitate Meillet, în limbile indoeuropene întîlnim, ca desemnări ale focului, un termen mai vechi, masculin (de tipul lat. *ignis*), care urcă probabil într-o epocă în care focul era conceput ca principiu masculin, ca forță virilă, și alt termen mai recent, neutru (de tipul gr. *πῦρ*), corespunzător unei concepții a focului ca fenomen inanimat. Se poate remarca de asemenea că soarele, conceput ca fecundator al pămîntului, anume ca principiu masculin, avea în limbile indoeuropene mai vechi nume de gen masculin (lat. *sol*, gr. *ἥλιος*), în timp ce pămîntul, conceput ca element generator fecundat de soare, avea nume feminine (lat. *terra*, gr. *γῆ*). Dar aceste motivații au fost aproape total uitate în tradiția culturală a indoeuropenilor: astăzi soarele are nume masculine în limbile romanice (sp. port. *sol*, it. *sole*, fr. *soleil*, rom. *soare*), în timp ce în germană este feminin (*die Sonne*), iar în limbile slave neutru (rus. *солнце*, sîrbo-cr. *sunce*); luna, din contră, are nume feminine în limbile romanice și nume

masculin în germană (*der Mond*). Pe lângă aceasta, chiar dacă este posibilă o asemenea cercetare în cazul unui număr redus de cuvinte, este imposibil să ajungem să înțelegem în fiecare caz rațiunea „logică” originară, dacă va fi existat vreuna, a genului gramatical. Și, pe de altă parte, știm deja că ceea ce contează în limbi este modelul după care se creează actele lingvistice noi, deoarece cuvintele, într-un sistem lingvistic, nu se prezintă izolat, ci reunite în categorii analogice, a căror structură adesea nu depinde de semnificatul lor, ci de aspecte pur morfologice. În felul acesta, în spaniolă, *armadillo* este de genul masculin pentru că intră în categoria substantivelor terminate în *-o*, care au în general acest gen în spaniolă, în timp ce alt nume al aceluiași animal, *mulita*, este de genul feminin pentru că aparține categoriei substantivelor în *-a*; un nume de formație relativ recentă ca *bombardeo* este de genul masculin ca și celelalte nume în *-eo*, în timp ce *cotización*, deși ține de același tip semantic, este feminin, pentru că prezintă o desinență tipic feminină. Dar este neîndoielnic că, fără să-și modifice semnificatul, aceleași nume își vor schimba genul dacă își schimbă desinența, dacă, de exemplu, s-ar spune *bombardización* și *cotizamiento* [cf. în rom. *așezare*, *așezământ*]. Din motive analoge, în germană, unde toate diminutivele (terminate în *-chen* și *-lein*) sînt neutre, pînă și concepte eminentemente feminine ca „domnișoară” și „fată” sînt denumite prin neutre (*Fräulein*, *Mädchen*) numai pentru faptul că sînt diminutive. Din toate acestea deducem că limba, deși reflectînd în mod evident gîndirea, nu urmează legile acesteia, pe de o parte din cauza aspectului său de sistem tradițional, iar pe de altă parte din cauza aspectului său afectiv, „stilistic”, care este adesea metaforic: un exemplu ca acela al versurilor lui Goethe citate de Vossler – „Cenușie e orice teorie, dar verde pomul auriu al vieții” – poate fi din punct de vedere logic „absurd”, dar

sub raport lingvistic este corect și se justifică din plin pe plan poetic, datorită caracterului său metaforic.

2.2.1. Orientarea psihologistă necesită la rîndul ei mai multe rectificări. În primul rînd, pentru că limbajul este forma unui conținut cognitiv, constituit prin intermediul unor operații logice; în al doilea rînd, fiindcă limbajul este o funcție socială. Într-adevăr, deși, ca fenomen de cunoaștere, limbajul poate fi interpretat sub aspect psihologic (dat fiind că orice act cognitiv implică un proces psihic), în nici un caz nu se poate afirma că elementul predominant în mod constant în limbaj este factorul „afectiv”, cu care rațiunea n-ar avea nimic de-a face. Fără îndoială, atunci cînd vorbim, noi exprimăm și fapte afective; și se poate chiar admite existența unei convenții afective sau „stilistice”, a unui limbaj „emotiv”, diferit de limbajul pur „enunțiativ”. Dar și limbajul emotiv se exprimă în simboluri care sînt produse ale unei operații logice și produce, la rîndul său, simboluri care, golate de orice încărcătură emotivă, trec în limbajul enunțiativ, de pură comunicare. Dat fiind că limbajul este un fapt social pentru care e nevoie de cel puțin doi indivizi și a cărui condiție primă este comunicarea, în nici un caz nu putem accepta că ar fi constituit din simple manifestări de încărcături psihice strict individuale: chiar atunci cînd exprimăm astfel de „încărcături”, nu putem s-o facem cu simboluri personale, dat fiind că simbolurile, pentru a fi comunicabile, trebuie să se adapteze la o normă care să fie acceptabilă și pentru ceilalți membri ai comunității noastre cărora le vorbim. Inteligibilitatea constituie condiția primă și indispensabilă a limbajului. Putem admite că, la origine, limbajul a avut acest caracter de pură expresie afectivă, de simplă „luare de contact” motivată prin instinctul de sociabilitate, după cum afirmă Jespersen; dar este greu să umplem hiatul dintre acest „limbaj” primitiv și limbajul uman propriu-zis,

pentru că tocmai ceea ce deosebește limbajul uman de pseudolimbajul animal este faptul că primul reprezintă o comunicare simbolică bazată pe norme acceptate de o comunitate: dacă limbajul a fost vreodată simplă manifestare individuală, simplă luare de contact, trebuie să spunem că pe atunci nu era încă limbaj, în sensul pe care îl dăm de obicei acestui termen.

2.2.2. Încă și mai discutabil este punctul de vedere *behaviorist*. Fără îndoială, limbajul este și fapt psihofizic și există un aparat psihofizic care îl condiționează. Dar faptul central al activității lingvistice este situat dincolo de limita pînă unde pot să ajungă fiziologia și psihologia, căci constă în facultatea eminentemente spirituală de a stabili o conexiune funcțională între un semnificant și un semnificat și corespunde unor operații ale rațiunii, cum sînt faptul de a cunoaște și faptul de a distinge (Pagliaro). Nu există, prin urmare, o analogie posibilă între așa-numitele „semne” aparținînd contextelor de fapte, în planul cauzalității, și semnele limbajului uman, care se află în planul finalității. Legătura între semnificant și semnificat nu este deloc o relație causal necesară, ci este creație umană. Tot așa, nu se pot stabili analogii efective nici între expresiile înregistrate la animalele superioare și limbajul uman, care nu constă numai în a se exprima pe sine însuși, ci și în a comunica prin simboluri. Animalele, deși au capacitatea de a manifesta anumite stări psihice și de a lua contact între ele, *nu vorbesc*; adică în expresiile lor nu există simboluri, lipsește referința la obiecte prin intermediul conceptelor, într-un cuvînt, nu apare capacitatea de a *semnifica*, trăsătură sine qua non a limbajului uman.

3.1.1. Altă problemă mult discutată este cea a aspectului individual și a aspectului social al limbajului. Și în acest caz faptul că se accentuează mai mult sau mai puțin

unul sau altul dintre aspecte depinde de concepția individuală și de orientarea teoretică a fiecărui lingvist. Sînt lingviști care consideră *limba* drept realitate unică sau, cel puțin, ca unică realitate care poate fi studiată sub aspect științific, adică cei care iau în considerare aproape în exclusivitate aspectul social al limbajului. Aceștia sînt lingviștii pe care i-am putea numi „sociologiști”, a căror poziție se prezintă prin excelență extremistă atunci cînd se întemeiază pe doctrine care consideră societatea deasupra individului, de exemplu marxismul (cf. Marcel Cohen, *Le langage [: structure et évolution*, Paris, 1950]). La polul opus se află lingviștii idealiști, cum ar fi Karl Vossler, care ia în considerare în primul rînd, și aproape în exclusivitate, aspectul individual al limbajului, adică actele lingvistice individuale. Există, de asemenea, o poziție intermediară, ca aceea a lui Ferdinand de Saussure, care consideră limbajul drept fenomen cu două fațete, una individuală și alta socială: vorbirea (*parole*) ar constitui domeniul absolut al individului, în timp ce limba (*langue*) ar aparține societății; iar între aceste două planuri ar exista o relație doar în sensul în care vorbirea își deduce materialul din limbă și, pe de altă parte, elemente ale vorbirii fac parte din limbă (“nimic nu există în limbă care să nu fi existat înainte în vorbire”).

3.1.2. Acestei concepții dualiste, care practic recunoaște în limbaj două realități concrete, Otto Jespersen îi opune un punct de vedere unitar, monist, deoarece pentru el există numai vorbirea, fenomen în același timp individual și social (creație individuală condiționată și determinată social), iar limba nu este decît generalizarea (“pluralul”) vorbirii. Vorbirea constituie, după Jespersen, o activitate individuală, dar totodată o deprindere socială, născută în societate și determinată de ea, ca și celelalte

fenomene numite „sociale“ (de exemplu, moda). Aceasta este, fără îndoială, poziția care se apropie mai mult de realitatea efectivă a fenomenului lingvistic. De fapt, actul lingvistic este un act individual, fiind creație a unui individ și corespunzând unei intuiții personale, în fiecare caz inedită; dar este concomitent și act social, adică determinat social, dat fiind că semnele pe care le folosim nu le inventăm „ex novo“ în fiecare caz particular, ci doar le recreăm pe baza unor modele acceptate de către o comunitate și inteligibile în această comunitate.

3.1.3. Din cele spuse rezultă cu suficientă claritate că cele două puncte de vedere extreme, cel sociologist și cel individualist, nu sînt ireconciliabile. Mai mult chiar, putem spune că în ultimii ani, în special în Italia, lingvistica le-a și conciliat, considerîndu-le la fel de necesare și indispensabile într-o cercetare care vrea să țină seama de realitatea concretă a limbajului. Într-adevăr, este necesar și posibil să studiem limbile ca sisteme aparținînd unor anumite comunități (aspectul social), însă fără a ignora faptul că limba este o abstractizare științifică sau un obiect ideal: un sistem de izoglose constituit pe baza actelor lingvistice (aspectul individual), acte din care limba însăși se „alimentează“ și prin care se realizează într-o formă concretă.

3.2.1. Ideea importantă pe care trebuie să o reținem din orientarea sociologistă este că limbajul poate exista numai într-o comunitate. Dar limitele înseși ale comunității, după cum observă pe drept cuvînt Jespersen, sînt convenționale. În realitate, un individ nu aparține unei singure comunități, ci unui număr variabil de comunități și își schimbă felul de a vorbi conform comunității unde se află. Comunitatea poate fi atît nucleul familial, cît și o comunitate profesională, una regională sau națională și, uneori,

o comunitate supraregională sau supranațională ca, de exemplu, în cazul limbii spaniole, vorbită nu numai în Spania, ci și în toate țările hispano-americane. Anumitor comunități le corespund sisteme distincte de izoglose și, conform celor afirmate deja, dacă se lărgesc limitele comunității, se micșorează proporțional numărul de izoglose sau acte lingvistice comune („limba“). În funcție de comunitatea în care se află sau se situează, individul se supune anumitor norme, unei anumite convenții care poate fi explicită, ca aceea a oricărei comunități profesionale (aceasta este situația limbajelor tehnice), sau implicită, ca în cazul oricărui limbaj netehnic, ca de exemplu, limbajul familial, excluzînd cazul *argoului*, în care convenția de a folosi anumite semne incomprehensibile pentru cei care nu aparțin comunității respective se prezintă în general explicită.

3.2.2. Comunitatea, după cum am spus, ne impune o anumită normă, un anumit sistem; și fiecare vorbitor are sentimentul a ceea ce constituie norma în comunitatea în care se află. Dar sentimentul vorbitorului poate fi și un sentiment greșit, adică poate să nu corespundă realității obiective, normei în general acceptate. De aici rezultă că vorbitorul poate folosi un semn cu un semnificat care nu este cel general acceptat (*schimbare semantică*), că poate să-i dea un conținut fonetic deosebit de cel pe care îl are în mod normal în comunitate (*schimbare fonetică*), sau că poate să creeze un semn conform unui model deosebit de acela pe care comunitatea îl folosește în mod normal (*schimbare analogică*).

4.1. Comunitățile idiomatice trebuie să fie considerate și în calitate de *comunități culturale*, deoarece fiecareia dintre acestea îi corespunde un anumit grad și un anumit patrimoniu de cultură care, într-o formă sau alta, se reflectă în mod sigur în limbă. Eroarea în care cădea în general școala numită a neogramaticilor, care a dominat lingvistica

În ultimul sfert al secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru, era aceea de a considera istoria limbilor ca independentă de istoria culturală și socială a popoarelor sau, cel puțin, ca o istorie autonomă. Firește, limbile constituie, pînă la un anumit punct, tradiții autonome, dar, în același timp, se află într-o complexă rețea de relații cu fapte și tradiții de natură extralingvistică. Limbile există și se dezvoltă nu numai în virtutea rațiunilor interne ale echilibrului lor ca sisteme (relații structurale), ci și, mai ales, în relație cu alte fenomene de ordin spiritual și social: limba este intim legată de viața socială, de civilizație, de artă, de dezvoltarea gândirii, de politică etc.; într-un cuvînt, de întreaga viață a omului. Prin urmare, lingvistica actuală, în special prin lucrările lui V. Thomsen și P. Kretschmer, pe de o parte, și ale lui Vossler și ale mai multor lingviști italieni, pe de altă parte (precum și datorită dezvoltării lingvisticilor particulare, cum e cea romanică, domeniu care a beneficiat de surse mai numeroase și respectiv de mai multe posibilități pentru a urmări limbile în dezvoltarea lor) a ajuns să considere istoria limbii ca inseparabilă de istoria politică și culturală, ca un aspect al istoriei spirituale sau culturale sau, mai mult chiar, ca fiind istoria însăși a spiritului uman făcută din punct de vedere lingvistic, pe baza materialului de cercetare pe care îl oferă limbile. Aceasta înseamnă o remarcabilă aplicare a punctului de vedere istoric în lingvistică, deoarece, așa cum vom vedea, de multe ori istoria formală a semnelor lingvistice nu coincide cu istoria lor culturală: un semn care formal are o anumită origine poate avea o origine culturală cu totul diferită.

4.2.1. Este, prin urmare, extrem de util să studiem istoria generală a umanității pentru a stabili în ce mod aceasta a determinat sau, cel puțin, a condiționat schimbările lingvistice. Dar, pe de altă parte, trebuie să precizăm de la început că istoria limbilor nu este perfect paralelă

cu istoria socială și culturală. Limbile sînt fenomene mult mai complexe decît diferitele forme ale civilizației. Așa, de exemplu, în aceeași formă de civilizație contemporană și în aceeași Europă, întîlnim o limbă în cel mai înalt grad „analitică” și aproape de tipul „izolant”, ca engleza, și limbi tipic „sintetice”, cu o flexiune bogată și complexă, ca poloneza sau rusa. Aceasta se întîmplă pentru că limbile au și o istorie proprie care nu corespunde celorlalte secțiuni ale istoriei socio-culturale sau, mai bine zis, corespunde numai istoriei socio-culturale a unei anumite comunități, și încă numai parțial. În forma noastră de civilizație este, de exemplu, universal comun obiectul *casă*. Dar casa nu are același nume în toate limbile. Avem : sp., port., it. *casa*, rom. *casă*, față de germ. *Haus*, engl. *house*, suedeză *hus*, rus., ceh., pol., *dom*, sîrbo-cr. *kuća*, bulg. *kăšta*, alban. *shtëpi*, gr. *spiti* etc. și fiecare din aceste forme se justifică în exclusivitate în sistemul lingvistic căruia îi aparține. În general, nu se poate spune altceva decît că, existînd obiectul „casă”, va fi trebuit să existe și un termen pentru a-l desemna. Ne-am aștepta, cel puțin, să întîlnim același cuvînt în limbile aparținînd aceleiași familii, dar – așa cum în „familia” slavă întîlnim pe de o parte bulg., sîrbo-cr. *kăšta*, *kuća* (la origine același cuvînt), iar pe de altă parte întîlnim *dom* – în „familia” limbilor romanice constatăm că franceza, din motive aparținînd istoriei sale particulare (rezultatul lat. *casa* este în franceză prepoziția *chez*), are un cuvînt diferit de cel romanic general: *maison*, din lat. *mansionem*. O instituție eminentă culturală ca *teatrul*, observă Meillet, este caracteristică civilizației noastre și, dată fiind originea sa greacă, ne-am aștepta să întîlnim pentru desemnarea sa, cel puțin în limbile europene, forme ale aceluiași cuvînt. Într-adevăr, acest cuvînt apare în toate limbile romanice și germanice, precum și în aproape toate cele slave; dar unele limbi slave exprimă același concept prin cuvinte proprii, create cu materialul lor lingvistic particu-

lar, din motive de „purism“ lingvistic: în cehă se spune *dívadlo*, iar în sîrbo-croată – adică în unul și același sistem lingvistic – întîlnim două cuvinte diferite: *kazalište*, în croată și *pozorište*, în sîrbă.

4.2.2. Important în această privință este, după cum am spus, să remarcăm că adeseori istoria formală a semnelor nu coincide cu istoria lor culturală și că, în consecință, istoria completă a unui semn lingvistic nu se poate face decît în relație cu conceptul pe care semnul îl desemnează. În felul acesta, multe din cuvintele pe care le folosim în limbile romanice și care sînt formal de origine latină au un conținut cultural care nu este latinesc, ci grecesc. Un cuvînt ca *magnánimo* este formal latin, dar din punct de vedere cultural este grec, pentru că în latină reprezenta o simplă traducere a modelului grec *makrôthymos*; *caz* (din lat. *casus*) este o traducere (un „calc“) al *gr.ptôsis*, la fel ca o întreagă serie de alți termeni gramaticali, ca *genitiv*, *acuzativ*, *accent* etc.; iar din lat. *causa* avem în spaniolă, pe de o parte, *cosa* (cu sensul originar latin, pur obiectiv) și, pe de altă parte, *causa*, cu sensul filosofic al grecescului *aitía*. În același sens s-au făcut studii, de exemplu, pe marginea influenței creștine asupra vocabularului grec transmis apoi și altor limbi, uneori și formal, dar alteori numai cultural (sub aspect semantic: adică s-a atribuit un semnificat greco-creștin unor cuvinte autohtone); astfel, semnificatul special pe care îl dăm cuvîntului *virgen* [fecioară] se datorează întîi de toate faptului că a fost raportat de creștinism la mama lui Isus.

4.2.3. În general, cercetarea culturală cu privire la limbaj nu se poate efectua global pentru un întreg sistem, ci, dimpotrivă, la început trebuie să se facă pentru fiecare cuvînt separat, deoarece fiecare cuvînt are propria lui istorie; ulterior se pot stabili însă izoglose lingvistic-culturale

care ne vor revela măsura influențelor culturale între limbi. Uneori, după cum am afirmat, influența culturală coincide cu cea formală: se preia un cuvînt ca fapt fonetic și ca fapt semnificativ; este ceea ce avem în spaniola din Río de la Plata în cazuri ca *club*, *ticket* sau *living*, cuvinte luate din engleză. În general, cînd este vorba de lucruri nou inventate sau de concepte filosofice noi, de cuvinte noi aparținînd limbajelor tehnice, întîlnim adesea în diferite limbi același cuvînt material, mai mult sau mai puțin adaptat. Dar există adesea și cazuri cînd conceptul este desemnat prin cuvinte de formație analogă, dar din punct de vedere material diferite, adică formate cu materialul propriu fiecărei limbi; este ceea ce se numește *calc lingvistic*. Astfel sînt, de exemplu, cazul lui *magnánimo* (calc după model grec) și cel al sp. *ferrocarril*, fr. *chemin de fer*, it. *ferrovia*, rom. *cale ferată*, calcuri din germ. *Eisenbahn* (literalmente „drum de fier“). Pe de altă parte, germana conține o cantitate enormă de calcuri latine și neolatine.

4.3.1. Rezultă din cele spuse că trecerea unui fapt lingvistic de la o comunitate la alta se datorează în general unor motive eminent culturale. O limbă este o deprindere, un „obicei“ care se învață prin imitație; și în general se imită ceea ce e „mai bun“, ceea ce e „superior“ sau, cel puțin, ceea ce se consideră astfel. Limba este, în acest sens, asemănătoare modei, iar fenomenele lingvistice se răspîndesc în același fel ca și fenomenele modei. Imitația poate să se supună adesea unor rațiuni „stilistice“ (se consideră că un semn utilizat de către o altă comunitate este mai expresiv, în general sau în anumite circumstanțe), dar în fiecare caz există motive de prestigiu cultural, deși ceea ce numim „prestigiu cultural“ este astăzi un concept foarte elastic. Țăranul poate imita limbajul locuitorului de la oraș din considerentul că acesta este mai cult sau, ori-

cum, „mai bun“ decît al său; dar se poate întîmpla și contrariul, din simplul motiv că locuitorului de la oraș îi lipsesc, în propria sa tradiție, cuvinte pentru anumite noțiuni și obiecte care aparțin mediului țărănesc. O limbă de cultură ca spaniola a dat limbii basce un număr enorm de termeni abstracți și de termeni care desemnează clase (de exemplu, cuvîntul pentru a desemna generic „arborele“: se pare că, anterior împrumutului, basca nu avea un termen pentru a desemna arborele ca gen, ci numai termeni pentru diferitele specii de arbori ca stejarul, fagul etc.), pe de altă parte, însă, spaniola a luat multe cuvinte din limbile indigene din America, inferioare ei din punct de vedere cultural, în special pentru a desemna concepte pe care spaniolii, ajungînd în Lumea Nouă, nu le cunoșteau (nume de animale, de plante indigene etc.).

4.3.2. Copilul învață în general limba de la părinții săi, care îi transmit norma dominantă în comunitatea lor. Dar și părinții învață ceva de la copii, mai ales din motive „stilistice“, adică socotesc că anumite cuvinte infantile sînt mai afective, mai tandre și mai adecvate pentru a exprima anumite relații proprii familiei, ceea ce explică acceptarea și răspîndirea lor în toate limbile. Astfel, *mamá* și *papá* sînt la origine termeni ai limbajului infantil, în timp ce *madre* [mamă] și *padre* [tată] sînt termeni ai adulților. Totodată se încorporează în limbă și diminutivele numelor proprii, așa-numitele *hipocoristice*, de origine infantilă, ca *Lola*, *Pepe*, *Paco* [în rom. *Nelu*, *Sandu*, *Costică*, etc.]

VI. LIMBĂ ȘI SOCIETATE

*Comunitățile lingvistice. Limbă și națiune.
Limbă și rasă. Limbă și religie.*

1.1. Vorbind despre aspectul social al limbajului, am văzut că fenomenele lingvistice concrete sînt acte individuale condiționate și determinate social, că ele trebuie deci să se supună, cel puțin pînă la un anumit punct, la ceea ce constituie normă în comunitatea în care sînt produse. Am văzut totodată că individul vorbitor nu aparține unei singure comunități și că limitele comunităților sînt în esență convenționale: putem lua în considerare comunități care să cuprindă o familie, un cartier, un oraș, o regiune etc. și, din alt punct de vedere, comunități corespunzătoare diferitelor straturi sociale și culturale. Fiecărei comunități îi corespunde în mod necesar un anumit sistem de izoglose („limbă“), mai mult sau mai puțin diferit de cel care se constată în alte comunități: astfel, aceeași persoană nu folosește același limbaj acasă, la școală, în mediul său profesional.

1.2. Dar, tocmai de aceea, între diferitele comunități constituite în cadrul aceluiași sistem lingvistic există numeroase interferențe, cu treceri de semne de la o comunitate la alta. Din motive „stilistice“ (exigențe referitoare la o mai mare expresivitate) sau din simple motive materiale, de ignoranță, de comoditate, de lene intelectuală, un individ poate întrebuița, într-una din comunitățile căreia îi aparține, anumite semne proprii altora, iar aceste semne

se pot răspîndi în mediul nou în care se folosesc. Există, așadar, în interiorul aceleiași sistem lingvistic, fenomene pe care am putea să le numim *împrumuturi interne*: din dialect în limba comună, din limba comună în dialect, din limbajele speciale și din *argouri* în limba comună și vice-versa; așa, de exemplu, în spaniola din Río de la Plata, un cuvînt ca *pibe*, „copil, băiat“, este la origine un cuvînt de *argou* (din vorbirea răufăcătorilor) intrat și în limbajul familial. Prin urmare, este deosebit de interesant să cercetăm originea socială a semnelor, deoarece semnele pe care le întîlnim într-un sistem la un moment dat pot să fi aparținut înainte altor sisteme (altor comunități sociale), fapt ce ne explică adesea particularitățile pe care le pot prezenta în formă sau în semnificație. Astfel, *caballus* și *testa* erau la început, în latină, cuvinte „argotice“, însă au trecut ulterior în limba comună, dată fiind marea lor expresivitate, fapt ce explică răspîndirea lor în limbile romanice, în locul cuvintelor clasice *equus* și *caput* (rom. *cal*, fr. *cheval*, *tête*; sp. *caballo*; it. *cavallo*, *testa*) și acceptarea schimbării semnificatului pe care au suferit-o (însemnau la origine „mîrtoagă“ și „oală“; adică în cazul lui *testa*, în latină s-a întîmplat ceea ce în spaniola din Río de la Plata ar putea să se întîmple cu *mate* în locul lui *cabeza*).

2.1. Se spune adesea că societatea impune vorbitorului semnele pe care trebuie să le folosească. Lucrul acesta l-a exprimat într-un mod întrucîtva paradoxal Ferdinand de Saussure cînd a remarcat că vorbitorul nu poate să schimbem semnul, dat fiind că acesta îi este impus, dar că, pe de altă parte, vorbitorul schimbă semnele, le inventează, iar semnele create în vorbire trec mereu în limbă. Această afirmație, care pare să conțină o contradicție evidentă, reflectă, la rigoare, realitatea însăși a limbajului. De fapt, vorbitorul își creează semnele conform

normelor în vigoare în comunitatea sa și nu le poate nicidecum selecta după criterii pur arbitrare, fiindcă în acest caz ar contraveni finalității limbajului care este intercomunicarea; individul ar rămîne izolat în interiorul comunității sale și ar provoca în rîndul acesteia reacții supărătoare. Se știe că așa cum în fenomenele de modă devine ridicol cineva care nu se îmbracă „la fel ca ceilalți“, tot așa și în ceea ce privește limbajul, nu numai că rămîne neînțeles, dar adesea devine ridicol cineva care nu vorbește „ca ceilalte persoane“ dintr-un anumit mediu. Cu toate acestea, în actele lingvistice individuale există mereu o porțiune de invenție personală, dar invenția nu poate depăși anumite limite și trebuie să fie acceptată de mediul în care se produce. Actele lingvistice inedite care se îndepărtează de modelele lor existente în sistemul tradițional trebuie să respecte anumite norme ale sistemului însuși și, ca să se răspîndească și să devină la rîndul lor elemente ale sistemului, trebuie să fie acceptate de comunitatea respectivă. Este ceea ce se observă de obicei cînd spunem că uzul „consacră“ formele și termenii noi. Așa, de exemplu, se spune că termenul *atardecer* a fost inventat de către Núñez de Arce; dacă e adevărat, fără îndoială cuvîntul s-a răspîndit, pe de o parte, pentru că nu era aberant în interiorul sistemului spaniol (deoarece făcea pereche cu cel existent deja, *amanecer*) și, pe de altă parte, pentru că invenția a fost acceptată de către alți indivizi, ajungînd în acest fel să devină element constitutiv al sistemului. Dar nu rezultă că cineva ar fi acceptat termenul *ombrajoso* pentru *sombrio*, *umbroso*, creat de Azorín pe modelul fr. *ombrageux* (care, de altfel, înseamnă altceva); tot așa n-a fost acceptat nici termenul *solidariedad* al lui Andrés Bello, deși format în mod regulat după modele spaniole ca *contrariedad*, *arbitrariedad*: în acest caz, uzul a acceptat *solidaridad* al cărui model este francezul *solidarité*. Deci comunitatea lingvistică exercită asupra vorbirii o dublă acțiune, un dublu „control“: limi-

tează invenția și, pe de altă parte, acceptă sau respinge inovațiile, în conformitate cu anumite norme greu de cercetat și care, în general, sînt legate de motive de prestigiu cultural, însă și de motive de claritate a expresiei, de comoditate, de expresivitate etc.

2.2. Deprinderile și obiceiurile care sînt în vigoare într-o comunitate favorizează răspîndirea anumitor expresii și elimină din uz altele. În felul acesta, s-a observat că revoluțiile sociale și politice implică adesea profunde revoluții lingvistice, cel puțin în ceea ce privește vocabularul: în fosta Uniune Sovietică exista o întreagă serie de termeni care intraseră în uzul comun și zilnic și care aparțineau lexicului specific „revoluției socialiste”. Se știe, de asemenea, că limbajul politic al guvernelor totalitare este diferit de acela al guvernelor democrate și că, în general, vocabularul reflectă natura societății în care se folosește. Vocabularul comun indoeuropean, de exemplu, ne face să ne gîndim la o societate patriarhală bazată pe „familia mare” (sau pe „clanul familial”) și caracterizată printr-o organizare eminentemente aristocratică. Obiceiurile sociale au totodată efectul de a elimina din uz anumiți termeni considerați vulgari sau prea brutali, sau irreverențioși: este vorba de fenomenul numit, în formele sale mai ample, „interdicție de limbaj” (se evită, de exemplu, numele uzuale ale anumitor boli, ale anumitor părți ale corpului, ale anumitor acte fiziologice etc.), fenomen care, atunci cînd intră în relație cu fapte de natură religioasă, cu superstiții, credințe etc., se numește mai adecvat „tabu lingvistic”, foarte răspîndit în societățile numite „primitive”, dar care, în parte, se întîlnește și în limbile comunităților civilizate (constituie, de exemplu, un tabu lingvistic evitarea sau înlocuirea prin expresii metaforice a numelor uzuale ale lui Dumnezeu sau ale diavolului). Astfel, s-a observat că cel puțin o parte din popoarele indoeuropene (bunăoară,

slavii) au substituit prin expresii metaforice numele vechi al *ursului* (de tipul lat. *ursus*, gr. *árktos*); că, în timp ce cuvîntul pentru *picioar* este același în cea mai mare parte din limbile indoeuropene, cel pentru *mîna* este diferit în fiecare grup de limbi, ca urmare, fără îndoială, a unei interdicții de limbaj. Alte exemple bine cunoscute sînt cele ale lat. *laevus* „stîng” și al lat. *mustela*, „nevăstuică”, înlocuite respectiv prin alte cuvinte latine sau prin împrumuturi (sp. *izquierdo*, it. *sinistro*, fr. *gauche*, rom. *stîng*) și prin cuvinte afective care revelează intenția omului de a se împrieteni cu animalul și de a evita prejudiciile răzbnării lui (sp. *comadreja*, fr. *belette*, it. *donnola*, rom. *nevăstuică*).

3.1. Am considerat pînă acum comunitatea în sensul general al cuvîntului, ceea ce implică numai limite convenționale și nu fixe. Deseori însă, mai ales în privința „limbilor” istorice, în sensul cel mai uzual al acestui termen, comunitatea se identifică cu națiunea. E bine totuși să atragem atenția că conceptul de ‘națiune’ nu e pur lingvistic. Fără îndoială, fiecare individ vorbitor are conștiința faptului că actele sale lingvistice aparțin unui sistem național, chiar dacă vorbește un dialect local. De asemenea, este neîndoios faptul că schimbarea totală a limbii implică schimbarea naționalității: dacă un individ de origine portugheză vorbește ca limbă maternă spaniola adoptată de familia sa, va aparține nu numai sub raport lingvistic, dar totodată și din punct de vedere național, comunității spaniole. În Europa se tinde spre delimitarea națiunilor în conformitate cu limitele lingvistice. Totuși, statisticile ne arată că națiunea și comunitatea idiomatică nu coincid exact sau, cel puțin, nu coincid totdeauna (cf. A. Dauzat, *L'Europe linguistique* [Paris, 1940: realmente 1944]).

3.2. În mai multe cazuri, comunitățile idiomatice sînt mai ample decît cele naționale: exemplele cele mai evidente

În acest sens sînt națiunile latino-americane, de limbă spaniolă și Statele Unite, de limbă engleză. Dar ideea de națiune o precedă de obicei pe cea de comunitate idiomătică, astfel că, alături de conștiința națională, vedem că apare conștiința unei noi comunități idiomatice, deosebită de cea originară. Lucrul acesta este totuși ceva „natural“, care are loc gradual și nu prin emiterea unor legi sau decrete executive; deci conștiința lingvistică se formează treptat și nu poate fi impusă. Astfel, argentinienii sînt în curs de a-și forma o conștiință lingvistică ce i-ar diferenția de spaniolii din Spania: se zice deja *a vorbi „argentiniana“*, înțelegîndu-se prin aceasta forma specială pe care spaniola comună o prezintă în Argentina. Faptul se datorează, în mare parte, centrului cultural de care e influențată națiunea: în cazul Argentinei, Buenos Aires-ul grevează mult mai mult decît Madridul asupra conștiinței vorbitorilor. Un caz deosebit este acela al anumitor țări mici, ca Haiti (de limbă franceză) sau acela al multor colonii, în care fie că nu există încă o conștiință națională fermă, fie că nu se află nici un centru cultural de prestigiu atît de important încît să ajungă să-i separe pe vorbitori de limba lor originară. Sînt însă și cazuri care contravin normei curente, adică există națiuni care depășesc limitele comunităților idiomatice. Așa este, de exemplu, cazul Belgiei, unde se vorbesc două limbi naționale (franceza și flamanda), și cel al Elveției, țară în care se vorbesc patru limbi, toate cu statut de limbă națională: germana, franceza, italiana și retoromana. (Aceasta din urmă, numită, de asemenea, deși impropriu, „ladino“, se vorbește și într-o parte a Italiei – în antica Retia și în anticul Noricum – dar, în timp ce în Italia nu este decît un dialect printre altele, deși diferit de sistemul dialectal italian, în Elveția, cel puțin în regiunea care îi este proprie și în pofida diferențierii sale interne, este limbă națională, adică limbă comună și literară). Cert este că în Elveția există un adevărat contract între grupuri

care aparțin unor comunități lingvistice diferite, astfel că s-a format o conștiință națională care nu mai consideră esențial factorul limbă. Acest caz ne arată că, în general, conștiința culturală coincide mai degrabă cu conștiința idiomatică decît cu cea națională: scriitorii elvețieni de limbă germană se asimilează literaturii din Germania, pe cînd cei de limbă franceză aparțin practic literaturii din Franța.

4.1. Problema raporturilor dintre limbă și rasă, discutată mai ales de antropologi, dar și de unii lingviști, în special germani, este mult mai delicată și duce uneori la concluzii absurde, deoarece – spre deosebire de ceea ce se întîmplă în cazul ideii de națiune, care conține efectiv un component lingvistic (dat fiind că o națiune se delimitează de *a s e m e n e a* prin limba sa) – conceptul de rasă nu are nimic de a face cu idiomăticul, fiind un concept biologic, nu social și cultural (cf. cele spuse în IV, 5.2.). O rasă poate întîmplător să coincidă cu o limbă, cînd este vorba de popoare izolate, ai căror membri aparțin aceluiași tip rasial; dar în lumea civilizată nu există rase pure, ale căror limite să corespundă limitelor lingvistice.

4.2. Pe de altă parte, rasa fiind ceva care se transmite prin ereditate, nu există nici un motiv pentru ca anumite grupuri de indivizi, datorită faptului că aparțin unei rase, să nu învețe o limbă care aparține alteia și să treacă în acest mod la altă comunitate lingvistică. A.Meillet, în opera sa *Caractères généraux des langues germaniques* [Paris, 1907], arată că, dacă între popoarele indoeuropene se află unul care, în mod sigur, din punct de vedere etnic are foarte puțin din caracterul indoeuropean, acel popor este, cu siguranță, cel germanic: într-adevăr, particularitățile limbilor germanice par să indice că este vorba de dialecte indoeuropene învățate de către populații neindoeuropene.

De altfel, aceasta corespunde ideii pe care o avem astăzi despre indoeuropenii primitivi: era vorba de o aristocrație, de o clasă dominantă, a cărei limbă a fost învățată de către popoarele dominate de ea. Grecii, invadând Grecia, au întâlnit acolo popoare mediteraneene (numite *pelasgi*, nume mai curînd generic și vag), popoare pe care le-au asimilat, impunîndu-le în același timp limba. Același lucru s-a întîmplat cu triburile care vorbeau latina primitivă și care, ajungînd în Italia, au întâlnit aici alte popoare mediteraneene, ca *sicanii* și *ligurii*. Tot așa, în marea masă slavă, mai ales în Rusia, o parte destul de importantă a populației aparține din punct de vedere rasial tipului ugro-finic; într-o regiune extinsă din fosta Iugoslavie predomină rasial tipul numit *dinaric*, foarte deosebit de tipul celorlalți slavi; și bulgarii, adică poporul care a format Statul bulgar, erau un popor turcic; acesta, ajungînd în Tracia, a învățat o limbă slavă și s-a amestecat cu majoritatea vorbitorilor care existau dinainte în această regiune. Alt exemplu remarcabil este cel al laponilor, populație de origine necunoscută și rasial foarte omogenă, care a învățat dialecte ugro-finice și vorbește astăzi o limbă din această familie, fără să aparțină totuși aceleiași rase. Din toate cele spuse rezultă că cercetările cu privire la schimbările lingvistice și la alte aspecte ale limbajului, întreprinse din punctul de vedere al rasei vorbitorilor, prezintă, în general, puțin interes și sînt de o valoare științifică limitată.

5.1. În fine, altă relație socială pe care trebuie să o semnalăm este cea care există între limbă și religie. Fiind vorba, în acest caz, de două forme ale culturii, se poate spune că unica relație posibilă este o relație de „colaborare culturală”, de interferențe și de influențe reciproce între limba și religia aceleiași comunități. Am amintit deja „interdicțiile de limbaj” datorate credințelor sau altor motive de

natură religioasă; și în general se poate afirma că apartenența unei comunități lingvistice la o anumită comunitate religioasă implică existența anumitor termeni în vocabularul său și, uneori, chiar și a anumitor foneme (Trubetzkoy citează cazul mediului ecleziastic rusc, în care *g* se pronunță nu ca ocluzivă, ci ca fricativă), precum și prezența anumitor construcții sintactice etc.

5.2. Există, de asemenea, relații care nu pot fi ignorate între religia organizată ca instituție și formarea limbilor comune și literare, precum și între religie și conservarea anumitor limbi, grație folosirii lor liturgice. Cea mai mare parte a documentelor lingvistice mai vechi de care dispunem cu privire la popoarele numite „primitive”, o datorăm misionarilor care au studiat limbile respective în scopul propagandei religioase, limbi pe care de multe ori au ajuns să le folosească în scrieri referitoare tot la religie. Astfel, continuitatea limbii quechua ca limbă de cultură se datorează, cel puțin în parte, faptului că misionarii catolici au folosit acest idiom ca „limbă francă” în activitatea lor evanghelizatoare și au ridicat-o chiar la rangul de limbă liturgică. De asemenea, multe din limbile vechi pe care le cunoaștem sînt limbi „liturgice”, adică limbi folosite de comunități religioase sau în ritualuri sacre. Sanscrita, limbă atît de importantă în lingvistica indoeuropeană și care ne-a revelat multe relații genetice între limbile indoeuropene, a fost la origini limba literară a clasei sacerdotale din India, deci o limbă nu populară, ci „cultă”, și de cultură mai ales religioasă. Tot astfel, cunoștințele noastre despre gotică le datorăm traducerii Bibliei, efectuate de episcopul got Ulfilas; ceea ce se numește *paleoslava* sau *slava veche ecleziastică* (germ. *Altkirchenslavisch*) este, la origini, un dialect al bulgarei vechi folosit de Kiril și Metodiu în evanghelizarea unei părți a slavilor și care s-a transformat apoi

Într-un fel de *koiné* religioasă a slavilor aparținând bisericii orientale; avestica este limba din *Avesta*, adică a textului sacru al religiei zoroastriene; umbriana, limba unui popor antic din Italia, o cunoaștem mai ales prin așa numitele *Tabulae Iguvinae*, care conțin textul unui ritual sacru. Conservarea anumitor limbi se datorează exclusiv faptului că au fost limbi ale unor comunități religioase; așa este cazul limbii copte, provenind din vechea egipteană, care s-a menținut ca limbă liturgică a acelei părți a poporului egiptean ce adoptase religia creștină. Și alte limbi își datorează prestigiul în primul rând unor motive privind religia; astfel, araba a fost răspândită într-o mare parte a Africii și Asiei tocmai prin religia islamică. Până și o limbă din Europa occidentală ca germana datorează mult unor motive de aceeași natură: într-adevăr, germana literară și comună de astăzi – „limba germană“ modernă – este la origini limba folosită de Luther la traducerea Bibliei.

VII. SINCRONIE ȘI DIACRONIE

Schimbarea lingvistică: teorii despre natura și cauzele ei

1.1. Ferdinand de Saussure a distins, în studiul limbilor, pe de o parte, o știință sincronică sau referitoare la o limbă considerată într-un anumit moment al dezvoltării sale (făcând abstracție de factorul timp) și, pe de altă parte, o știință diacronică în calitate de studiu al faptelor lingvistice examinate „de-a lungul“ timpului sau în dezvoltarea lor istorică. Făcând această distincție într-o perioadă când se acorda atenție în special istoriei limbilor și gramaticii numite „istorice“, Saussure a scos în evidență valoarea proprie a studiului pur descriptiv al limbilor în „structura“ lor, adică al limbilor ca sisteme „statice“, iar astăzi [1951] există mai multe școli lingvistice, în primul rând cea de la Copenhaga, care studiază în principal acest aspect al limbajului, ocupându-se de ceea ce numim lingvistică structurală – un tip particular de lingvistică descriptivă.

1.2. Într-o limbă se pot efectiv distinge aceste două aspecte: sistemul într-un moment dat și sistemul în dezvoltarea sa, desi, într-un anumit sens (dacă se ține seama de caracterul parțial inovator al oricărui act lingvistic), există numai aspectul diacronic, adică dezvoltarea continuă, în timp ce celălalt aspect, cel sincronic, pentru o limbă considerată în totalitatea sa, constituie mai curând o abstracție științifică necesară pentru a studia modul cum funcționează limba, precum și trăsăturile care, între două momente ale dezvoltării sale, rămân constante. Pentru multiple scopuri, inclusiv practice, este necesar, într-adevăr, să considerăm limba drept ceva mai mult sau mai puțin

stabil, drept sistem „static“, caracterizat printr-o anumită structură. Aspectului sincron ic îi corespunde disciplina numită „gramatică“ și care, în sensul amplu al termenului, este descrierea sistemului unei limbi; aspectului diacronic îi corespunde gramatica „istorică“ și istoria limbii. Dar și științele istorice trebuie să se refere la aspectul sincron ic sau, mai bine zis, la diferite „stări“ succesive ale limbii. Într-adevăr, o limbă „vie“ sau vorbită în mod real, se află într-o mișcare perpetuă: în fiecare moment au loc în limbă un număr indefinit de schimbări sau, cel puțin, de inovații individuale, schimbări și inovații pe care pur și simplu este imposibil să le înregistrăm în totalitatea lor, deoarece a constata toate actele lingvistice care s-au produs și se produc e ceva ce depășește orice posibilitate umană. De aceea, gramatica istorică este, în realitate, compararea unor sisteme statice sau „stări de limbă“ care corespund unor momente selectate convențional ca tipice. Astfel, în gramatica istorică spaniolă considerăm ca sisteme statice succesive latina, așa-numita „latină vulgară“, faza preromanică, apoi castiliană veche, castiliană comună din Secolul de Aur etc., dat fiind că ar fi imposibil să se studieze dezvoltarea limbii în totalitatea sa, semnalând toate actele lingvistice inovatoare prin a căror acceptare treptată s-a ajuns de la sistemul latin la sistemul spaniolei comune din zilele noastre.

1.3.1. Într-un moment dat pot fi totuși înregistrate anumite fenomene sporadice, dar care se răspândesc și se generalizează și, în consecință, modifică în mod treptat limba. Există astăzi o disciplină, deși încă insuficient dezvoltată, care are în esență acest obiectiv: este așa-numita *gramatică a greșelilor*, care poate constitui o sursă importantă pentru gramatica istorică. Se numește gramatica „erorilor“ dat fiind că fiecare noutate, fiecare act lingvistic aberant care se înregistrează într-o limbă constituie o

„eroare“ din punctul de vedere al sistemului anterior considerat ca normă; însă aceste așa-zise „greșeli“ (sau cel puțin multe din ele) sînt cele care, răspîndindu-se, sînt acceptate ca norme noi și ajung să constituie elemente regulate ale sistemului pe care ele însele l-au modificat. Cea mai cunoscută dintre gramaticile erorilor este *La grammaire des fautes* [Paris, 1929] elaborată pentru limba franceză de savantul genevez H. Frei. Se aseamănă însă cu gramaticile erorilor și manualele practice, normative, care există pentru foarte multe limbi și care indică formele considerate „corecte“ și, în același timp, pe cele care „n-ar trebui să se întrebuițeze“ (dar pe care, evident, mulți vorbitori le folosesc).

Am spus că gramatica erorilor poate constitui o sursă importantă pentru gramatica istorică. Într-adevăr, înregistrînd acte lingvistice noi și încă negeneralizate („erone“ din punctul de vedere al normei în vigoare într-un moment dat), avem posibilitatea să verificăm, pe parcursul unei anumite perioade de timp, dacă acestea s-au impus ca norme noi sau, mai curînd, care din acele acte s-au impus și care, în schimb, au fost respinse de „uz“, adică putem să surprindem într-o anumită măsură devenirea limbii.

1.3.2. Pentru epocile mai vechi avem alte surse, într-un anumit sens asemănătoare; de exemplu, toate erorile din documente epigrafice sau paleografice datorate culturii insuficiente a celor care le-au gravat sau le-au scris. Aceste erori, fiind comise din necunoașterea normei generale de la un moment dat, ne pot releva noi norme care sînt pe cale de a se stabili sau care, eventual, sînt deja norme pentru anumite categorii de vorbitori. *Appendix Probi* (manuscris care, cu toată probabilitatea, datează din secolul al treilea sau al patrulea al erei noastre) constituie una din aceste surse pentru latina „vulgară“: cea mai mare parte din formele pe care acest *Appendix* le condamnă ca erori

(*“auricula non oricla, oculus non oclus”* etc.) sînt tocmai cele care au ajuns să se generalizeze și care explică actualele forme romanice.

1.4.1. Studiarea dezvoltării limbilor ne pune implicit problema generală a schimbării lingvistice și a „cauzelor” sale (sau, mai bine zis, a motivației sale), problemă în examinarea căreia s-au făcut multe greșeli, mai ales ca urmare a unei abordări inadecvate și, în fond, a unei erori de bază în modul de a considera limbajul. De fapt, căutarea „cauzelor” schimbărilor lingvistice implică adeseori considerarea limbii drept ceva static, ceva care „nu ar trebui să se schimbe” și în care orice schimbare ar necesita o explicație cauzală. Adică implică o considerare fundamental eronată a limbilor ca organisme autonome, independente de indivizii vorbitori, și nu ca sisteme constituite pe baza actelor lingvistice concrete, acte de natură complexă și în care, după cum am văzut, este un lucru normal necoincidența între *expresie* și *înțelegere* și între *creație* și *modelul* pe care aceasta îl implică. O considerare adecvată a actului lingvistic ca act de creație implică într-un fel eliminarea problemei generale a schimbării lingvistice, ca fiind o problemă inconsistentă, dat fiind că schimbarea aparține limbajului prin definiție: este un fapt axiomatic. Dacă trebuie să căutăm ceva, ar fi mai degrabă motivațiile datorită cărora are loc non-coincidența menționată și care, în mod cert, nu se reduc la o „cauză” unică și generală, deoarece, în funcție de cazurile care se iau în considerare, acestea pot fi foarte diferite.

1.4.2. Trebuie totuși să amintim cel puțin cîteva dintre teoriile care au încercat să explice schimbarea lingvistică, întrucît asemenea teorii i-au preocupat timp îndelungat și, în parte, continuă să-i preocupe pe foarte mulți lingviști.

2. Au existat, mai întîi, o serie de teorii care pot fi numite „naturaliste”, teorii ce explicau schimbarea lingvistică prin climă și prin mediul geografic sau chiar și prin fapte referitoare la alimentație. Astfel, s-a susținut că *mutația consonantică* (*Lautverschiebung*) care caracterizează limbile germanice (în limbile germanice oclusele surde indoeuropene s-au transformat în fricative; oclusele sonore, în surde; iar sonorele aspirate, în sonore neaspirate: cf. lat. *genu* – germ. *Knie*, lat. *caput* – germ. *Haupt*, lat. *hostis* – germ. *Gast*) a avut loc atunci cînd popoarele germanice s-au transferat de la cîmpie în regiuni montane, fapt care ar fi reclamat alt tip de articulare; cineva a ajuns să afirme – nu în glumă – că diferențele dintre germană și franceză se datoresc în principal faptului că germanii consumă bere, iar francezii vin.

3.1.1. Altă teorie este cea a *substratului etnic*, care în formularea sa originară, „biologistă”, aparține lingvistului italian G.I. Ascoli și care a fost admisă și discutată cu seriozitate grație, mai ales, prestigiului deosebit al acestui savant. Conform acestei teorii se afirmă că schimbarea lingvistică depinde, în ultimă instanță, de schimbarea rasei și de persistența rasei învinse ca substrat al celei învingătoare, și, cu aceasta, de menținerea deprinderilor (articulatorii și de altă natură) caracteristice limbii învinse, ca substrat al limbii învingătoare. Așa, de exemplu, în cazul latinei, care s-a suprapus altor limbi în Italia, Iberia, Galia și Dacia, ar fi rămas în formația fizică a acestor popoare diferite din punct de vedere rasial, care în aceste regiuni au învățat latina, o anumită moștenire care s-ar fi manifestat mai tîrziu în limbile romanice respective; îndeosebi *u* francez (pronunțat *ii*) s-ar datora unei eredități atavice celtice, care ar fi apărut din nou în franceză după secole. Prin urmare, teoria originară a substratului implică admiterea existenței în limbi a unor legi asemănătoare cu legile

atavismului formulate de Mendel, conform cărora un anumit caracter somatic al unei generații se manifestă din nou în generațiile posterioare, teorie care reprezintă o explicație biologică, absolut ireconciliabilă cu concepția despre limbaj ca fenomen social și cultural.

3.1.2. Astăzi teoria lui Ascoli, cel puțin în forma sa originală, este totalmente abandonată (cu excepția câtorva lingviști rasiști), deoarece studiul limbilor ne-a demonstrat că în limbi nu poate exista nici un atavism, nici o ereditate biologică. Într-adevăr, indivizi de rase diferite pot vorbi aceeași limbă, iar copiii învață perfect limba mediului în care se nasc și trăiesc, chiar când aceasta este din punct de vedere rasial diferită de cea a părinților.

3.1.3. Cu toate acestea, teoria substratului poate fi admisă în parte sau se poate cel puțin admite n u m e l e de 'teorie a substratului', dar substituind în chiar cadrul doctrinei ereditatea rasială printr-o noțiune total diferită: aceea de *amestec de limbi* și de persistență parțială a limbii învinse sub noua formă pe care, în aceeași regiune, o ia limba învingătoare. În această privință trebuie să considerăm două teze diferite: cea a *bazei de articulare* și cea a *bilingvismului inițial*. Conform celei dintâi, un individ aparținând unui anumit grup etnic ar avea prin aceasta o anumită conformație congenitală a organelor fonatoare, o *bază de articulare* specifică; aceasta nu i-ar permite să articuleze corect anumite sunete caracteristice altor grupuri etnice; de exemplu, unui englez i-ar fi din punct de vedere fiziologic imposibil să pronunțe anumite sunete franceze. Prin urmare, în cazul unui întreg grup etnic care adoptă limba altui grup, limba învățată ar prezenta un sistem fonologic deosebit de cel originar din cauza bazei de articulare a acelor care au învățat-o. Aceasta este, în esență, teoria pe care a susținut-o în 1933 - deși nu în termeni atît

de simpli - părintele J. van Ginneken la al III-lea Congres de Lingvistică de la Roma [acte publicate la Florența în 1935]. Și este o teorie care poate avea uneori o anumită aparență de adevăr, dar care este totuși inacceptabilă, deoarece - după cum reiese și din discuția provocată de dezbaterile ei la acel congres - se bazează pe o interpretare greșită a faptelor care au fost citate ca dovezi. Pe bună dreptate, baza de articulare nu există ca realitate anatomico-fiziologică, ci este în esență o deprindere. Ceea ce se întâmplă, în realitate, nu este faptul că indivizi aparținând unor grupuri etnice diferite ar avea organe de fonație diferite sub aspect anatomic, ci că, pur și simplu, sînt obișnuiți cu o anumită pronunțare, cu un anumit sistem fonologic și, prin urmare, întîmpină dificultăți adoptînd foneme diferite de cele pe care le cunosc și le pronunță de obicei. Prin urmare, trebuie să înlocuim noțiunea de bază de articulare prin aceea de *deprindere de articulare*. Cu alte cuvinte, nu este vorba de o imposibilitate de a pronunța anumite sunete, ci numai de o anumită inerție în adaptarea organelor de fonație la sistemele fonologice care nu ne sînt proprii. Și mai indicat ar fi, poate, ca nici măcar să nu mai vorbim de „deprinderi de articulare“, ci de ceea ce Trubetzkoy numește *conștiință fonologică* sau „*ciur*“ *fonologic*; adică de acea deprindere mentală prin care un individ care vorbește de obicei o limbă caracterizată printr-un anumit sistem fonologic nu sesizează în fiecare caz distincțiile fonologice propriu altor sisteme și, prin urmare, asimilează anumite foneme străine celor care îi par mai asemănătoare sau, uneori, îi par chiar identice cu cele din sistemul propriu (ca în cazul fonemelor franceze *é* și *è*, interpretate de către spanioli [și de către români] ca un fonem unic *e*, sau în cazul englezescului *ʃ*[sh], interpretat în spaniolă ca *ç* [ch]).

3.2. Cu această rectificare, teoria discutată, care se referă numai la aspectul fonic al limbajului, poate fi integrată

teoriei „bilingvismului inițial“, dat fiind că se referă la indivizi care învață o limbă diferită de a lor și care pot chiar să ajungă să-și abandoneze limba proprie, ceea ce totuși se întâmplă numai după un anumit timp, pe parcursul căruia cele două limbi se folosesc împreună. Într-adevăr, așa cum admitem existența unei „conștiințe fonologice“, putem admite și o conștiință sintactică și o conștiință semantică, prin care un individ, învățând o limbă diferită de a sa, i-ar aplica acesteia construcții care lui îi sînt familiare și, pe de altă parte, ar interpreta cel puțin o parte din semnele noi pe care le învață în relație cu semnele cu care este obișnuit. [Ne referim, cu aceasta, la bilingvism în sensul curent al termenului, adică la indivizii care vorbesc efectiv două limbi diferite, cel puțin pe parcursul unui anumit timp și, folosind una din ele, se lasă influențați de cealaltă. Dar, din punct de vedere teoretic, se poate considera ca un caz limită de bilingvism chiar folosirea ocazională a unui singur semn care aparține altui sistem lingvistic. Ei bine, în acest act lingvistic sau în acte lingvistice succesive care l-ar avea pe acesta ca model, pot avea loc, pe de o parte, fenomenul adaptării fonologice (de exemplu, în spaniolă, *clu* pentru engl. *club*, deoarece în spaniolă fonemul *b* nu apare în poziție finală) și, pe de altă parte, fenomenul numit *etimologie populară* sau interpretarea semnului nou, necunoscut, în raport cu semne cunoscute, aparținînd limbii vorbitorului, sau o interpretare greșită a semnificatului „etimologic“ pe care semnul respectiv îl are în limba de origine, prin relațiile sale semantice cu alte semne ale aceleiași limbi. Astfel, engl. *country-dance*, care înseamnă, pur și simplu, ‘dans rustic, dans de la țară’, a trecut în franceză ca *contredance* (de unde sp. *contradanza*): adică *country* a fost interpretat ca *contre*, prin asimilare cu un model francez. Tot așa, cuvîntul vechi francez *cordouanier* (de la *Cordoue*, „Cordoba“), care la început însemna „meșteșugar care lucrează piei de Cordoba“,

s-a transformat în franceza modernă în *cordonnier* și semnifică în prezent „cizmar“, în general, deoarece a fost raportat la cuvîntul francez *cordou*. Un exemplu mai celebru este cel cu *pipa lui Kummer*. Un alsacian numit Kummer fabricase o pipă dintr-un material foarte ușor, acela care azi se numește *spumă de mare* (și care nu are nimic de-a face cu marea); însă expresia *pipe de Kummer*, întrucît acest nume este insolit în limba franceză, a fost interpretat ca *pipe d'écume de mer* [“pipă de spumă de mare“]. De aici, numele *écume de mer*, care desemnează în prezent acest material și care, din franceză, a trecut și în spaniolă (*espuma de mar*), în italiană (*spuma di mare*), în germană (*Meerschaum*) etc. Din punct de vedere teoretic, ceea ce se întâmplă în trecerea de la o limbă la alta nu se deosebește de ceea ce se poate întâmpla în cadrul aceleiași limbi, cînd anumite cuvinte și expresii trec de la limbajul unei comunități la limbajul altei comunități care e diferită din punct de vedere social, cultural, ori dialectal. Adică și în interiorul aceleiași limbi un semn necunoscut poate fi interpretat în mod greșit atît în ceea ce privește forma sa (de exemplu, *renumeración* [renumeratie] pentru *remuneración* [remuneratie]), cît și din punct de vedere semantic, ca în cazul schimbării de semnificat pe care cuvîntul spaniol *emérito* l-a suferit în vorbirea populară. În latină, *emeritus* îl desemna pe soldatul care nu mai aparținea armatei în serviciul activ, dar care își menținea gradul și solda; cu alte cuvinte, era un fel de „pensionar“. În spaniolă cuvîntul *emérito* se folosește, mai ales în limbajul academic, pentru a desemna un profesor care nu mai ține cursuri, dar care continuă să aparțină corpului didactic, în special universitar. În afara acestui limbaj special, termenul a fost pus în relație cu cuvîntul *mérito*, de aceea a ajuns să însemne „remarcabil, merituos“. Ei bine, fenomenele de acest tip sînt, firește, mult mai numeroase cînd se trece de la o limbă la alta, trecere care implică, drept consecință, o mare

cantitate de schimbări fonetice și semantice. Aceste schimbări au loc nu numai în relațiile dintre un substrat (limba originară) și o limbă nouă pe care o învață o comunitate, părăsind treptat limba anterioară, ci și în urma contactelor dintre o limbă anumită și un *superstrat* (limba care se suprapune alteia, dar fără a ajunge s-o elimine) precum și dintre o limbă și un *adstrat* (adică o limbă învecinată). Schimbările sînt numeroase în special cînd între o limbă și *substratul*, *superstratul* și *adstratul* ei există relații de înrudire care favorizează bilingvismul: trec de la o limbă la alta și se adaptează, mai ales, elemente de vocabular, dar și construcții sintactice, foneme și sunete, pînă și elemente morfologice. În cazul *substratului* este vorba de fenomene de conservare (sau de elemente ale limbii anterioare care se păstrează în limba nouă; cf. elementele celtice care s-au menținut în franceză, în special în mediul rustic, mai conservator), dar din punctul de vedere al limbii care se suprapune acestuia sînt, desigur, inovații; în cazul *superstratului* și al *adstratului*, este vorba de inovații propriuzise. Conchidem, așadar, că teoria *substratului* rămîne perfect valabilă dacă nu se înțelege ca exclusivă și dacă este considerată în raport cu realitatea efectivă a limbajului și în afara oricărei abordări biologic-rasiale.

3.3.1. O rectificare puțin diferită a aceleiași teorii a *substratului* este teoria *tendințelor limbilor*, susținută mai ales de Antoine Meillet. Meillet afirmă că în limbile aparținînd aceleiași familii se prezintă adesea tendințe identice, produse sau nu de un *substrat* și care pot să ducă la schimbări lingvistice identice sau asemănătoare, chiar atunci cînd între aceste limbi nu mai există relații directe sau contiguitate teritorială. Așa, de exemplu, în latina „vulgară” exista deja „tendința” de a transforma în analitice formele sintetice ale latinei clasice (de exemplu, cazurile gramaticale sau diateza pasivă la timpurile derivate din

tema prezentului); iar această tendință s-a manifestat în limbile romanice, continuîndu-și efectele și după disoluția unității preromanice. În felul acesta s-ar explica, printre alte fenomene, dispariția aproape totală a declinării latine, dispariție survenită în limbile romanice în epoci diferite. Putem admite fără îndoială că există ceva adevărat în această teorie, dat fiind că, de bună seamă, s-a constatat că fenomene identice pot să aibă loc în epoci și locuri diferite, fără ca între ele să fie vreo relație directă; totuși, este mai curînd discutabil că o întreagă serie de fenomene identice s-ar putea produce, în virtutea unei pretinse „tendințe”, în diferite limbi și în mod independent în fiecare din ele. Este oportun să amintim cu această ocazie că *geografia lingvistică* modernă a confirmat cu toată evidența *teoria undelor* (*Wellentheorie*), ipoteză propusă deja în a doua jumătate a secolului trecut de Johannes Schmidt (*Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, [Weimar], 1872), conform căreia inovațiile lingvistice (la origine creații individuale) se difuzează dintr-un punct al unui teritoriu, prin imitație, adică prin intermediul acceptării lor de către un număr din ce în ce mai mare de vorbitori, pînă se acoperă zone mai mult sau mai puțin extinse, în funcție de rezistențele sau curențele contrarii pe care le întîlnesc.

3.3.2. Altă teorie a lui Meillet, care s-ar putea numi *teoria generațiilor*, susține că schimbarea lingvistică se datorează tocmai diferențierii lingvistice care se stabilește între generații, sau faptului că niciodată copiii nu reproduc cu exactitate limba părinților. Această teorie este perfect acceptabilă dacă prin ea înțelegem numai că fiul nu reproduce exact limba părintelui, ceea ce, în esență, înseamnă că nimeni nu reproduce în mod identic în actele sale lingvistice modelele după care își creează expresia. Este însă o abstractizare violentă și inutilă aceea de a introduce noțiunea de „gene-

rație“ deoarece generația este ceva pur convențional și nu are nici o existență concretă (vîrstele persoanelor dintr-o comunitate reprezintă un „continuum“). Pe lîngă aceasta, pentru a susține o atare teorie, Meillet se sprijină pe o premisă care nu poate fi admisă: afirmă, deci, că „din motive necunoscute“, poate fiziologice, anumite fenomene ar avea loc simultan în vorbirea unei întregi generații. Așa, de exemplu, din motive pe care ar fi imposibil să le determinăm, toți copiii din Paris ar fi început la un moment dat să-l pronunțe pe *l mouillée* ca pe un *y*, în timp ce părinții lor continuau să pronunțe *l'* (adică la fel ca *ll* din spaniola exemplară din Castilia). Formulată în acest mod, teoria nu poate fi acceptată, deoarece, în fond, se reduce la același fiziologism și biologism pe care le-am respins deja ca lipsite de temei. Este evident că, în mod normal, remarcăm existența unei inovații doar atunci cînd ea a atins o anumită răspîndire, după cum este tot atît de evident că inovațiile sînt acceptate mai ales de tineri și de copii, atît datorită tendințelor inovatoare ale tineretului, cît și din cauză că deprinderile lingvistice la copii nu sînt încă consolidate printr-o folosire constantă a formelor corespunzătoare. Dar inovațiile nu au loc și nu pot avea loc simultan într-o întreagă „generație“. Studiile care au fost întreprinse în acest sens, în special în Danemarca, au demonstrat că, din acest punct de vedere, copiii, ca vorbitori, nu sînt diferiți de adulți. Între copii se stabilesc, chiar și în activitățile pur infantile, cum sînt jocurile, ierarhii analoge cu cele care se stabilesc între adulți; adică anumiți copii, datorită unor calități individuale sau din motive sociale, ajung la un prestigiu mai mare, iar ceilalți copii îi imită și din punct de vedere lingvistic, acceptînd modul lor de a vorbi. Dacă la un moment dat la copii se înregistrează o nouă pronunție, nicidecum nu se cuvine să afirmăm că ea ar fi fost adoptată simultan de către toți; trebuie să se presupună mai degrabă că, la fel ca în orice alt caz, noua

pronunție a fost adoptată la început de un singur individ, de un copil, pe care l-au imitat alți copii din mediul respectiv.

4.0. Alte explicații ale cauzelor schimbării lingvistice și care, în parte, privesc înainte de toate aspectul fonetic al limbajului, se referă la *minimumul efort*, la *analogie* și la *economia de expresie*.

4.1. Conform teoriei *minimumului efort*, anumite sunete sau anumite grupuri fonice de pronunție „dificilă“, în special grupurile consonantice, s-ar transforma și s-ar simplifica, reducîndu-se la grupuri de pronunție mai „facilă“ sau la sunete unice. În privința aceasta se citează exemple de tipul lat. *pt* > sp. *t* (ca în *septem* > *siete*): evident, un grup consonantic ca *pt* poate fi considerat „de pronunție dificilă“ sau cel puțin mai dificilă decît cea a consoanei simple *t*. Dar este o sarcină destul de anevoiasă aceea de a stabili în toate aceste cazuri care sunete sau care grupuri fonice sînt efectiv dificil de pronunțat. În plus, conceptul de „pronunție dificilă“ se prezintă ca relativ dacă se iau în considerare mai multe limbi: un fonem ca *ǵ* (*g* din it. *gemma*) este dificil pentru spanioli, în timp ce pentru italieni nu; și viceversa, sunetul *χ* (sp. *χ*) li se pare foarte dificil italienilor, care nu îl au în sistemul lor fonologic. S-a observat că, în general, consoanele surde intervocalice „tind“ să se transforme în sonore și apoi în fricative, deoarece sonorele sînt de pronunție „mai facilă“ decît surdele (reclamă mai puțin efort muscular). Astfel, în cuvîntul indoeuropean care în latină este *mater*, *t* s-a schimbat în *d* în multe limbi, acest *d* transformîndu-se apoi într-o fricativă, care uneori a ajuns să dispară complet (it. *madre*, sp. *madre*, engl. *mother*, arm. *mayr*, suedez *mor*, fr. *mère*); dar în multe limbi (slavă, lituaniană, albaneză) această

schimbare nu s-a produs și consoana surdă s-a menținut pînă astăzi (cf. rus. *mat*, sîrbo-cr. *mati*, lit. *mote*, alb. *motrë*). În mod analog, surdele intervocalice latine au devenit sonore în spaniolă, dar această schimbare nu a avut loc decît parțial în toscană (cf. it. *lago*, *ago*, ca în sp. *lago*, *aguja*; dar it. *fuoco*, *giuoco* față de sp. *fuego*, *juego*) și nu s-a petrecut deloc în română, care continuă să mențină surdele originare (*lac*, *ac*, *foc*, *joc*). Și nici măcar în ceea ce privește una și aceeași limbă nu se poate susține la modul general că „evoluția” normală ar merge cu necesitate de la dificil la mai facil: franceza, cu ale sale șaisprezece vocale, are fără îndoială o pronunție mai dificilă decît latina populară din sec. al III-lea d. C., care avea numai șapte; și un cuvînt ca fr. *chemise* este „mai dificil” de pronunțat decît lat. *camisia*. În același fel, poloneza actuală prezintă un sistem fonologic mult mai complex decît cel care se atribuie slavei comune.

4.2. Teoria analogiei explică schimbările lingvistice sau, cel puțin, o mare parte dintre ele, printr-o „tendență spre regularitate” care se observă în toate limbile, adică prin tendința de a asimila formele aberante („neregulate”) la forme „regulate”, la modéle mai comune (de exemplu, sp. *andé*, în loc de *anduve*, conform modelului *hablé*, *corté* etc.; *cabo* în loc de *quepo*; *haiga* în loc de *haya*, după modelul *traiga*, *caiga*, *oiga*). Considerînd fenomenul din punctul de vedere al actului lingvistic, am spune că individul care își creează expresia greșește în selectarea modelului său, producînd o formă nouă conform unui model care nu este cel general folosit în comunitatea sa lingvistică și lăsîndu-se influențat de forme gramaticale mai comune sau, adesea, de forme care, într-un anumit fel, aparțin aceleiași categorii sau constituie pereche cu cea a actului său lingvistic, ca sinonime, antonime etc. În felul acesta, lat. *crassus* s-a

transformat în *grassus*, după modelul lui *grossus*: cf. sp. *graso*, *grueso*, fr. *gras*, *gros*, it. *grasso*, *grosso*; lat. *gravis* s-a transformat în *grevis*, adaptat la modelul contrariului său, *levis*; cf. de asemenea *buenísimo*, *nuevísimo*, în loc de *bonísimo*, *novísimo*, conform formelor gradului pozitiv, *bueno*, *nuevo*; sau, în spaniola din Río de la Plata, *estea* conform modelului lui *sea*. Analogia, după cum vedem, este un fenomen general în limbi și explică, în multe cazuri, dacă nu motivul, cel puțin mecanismul schimbării lingvistice. Dar nu o putem deloc considera ca lege necesară a expresiei: schimbarea analogică nu trebuie să aibă loc, ci poate avea loc (sau nu), dat fiind că vorbitorul este stăpînul și creatorul expresiei sale; iar lingviștii nu pot să prevadă această schimbare, ci doar să o înregistreze, atunci cînd ea s-a produs (așa, de exemplu nu rezultă că cineva ar urma să spună *sabo*, din *saber*, așa cum unii spun *cabo* din *caber*). Și mai puțin se cuvine să afirmăm în mod absolut și pentru toate cazurile tendința spre regularizarea gramaticală, dat fiind că există multe exemple ale fenomenului contrar: astfel, *audire* era un verb în întregime regulat în latină, dar nu este regulat în spaniola actuală (*oír* provine din *audire*, însă prezintă în flexiunea sa forme „neregulate” ca *oigo* și *oiga*); iar o limbă cum e poloneza a complicat notabil flexiunea nominală a slavei comune, în loc să o simplifice. Cu alte cuvinte, în limbi există o „tendență” generală regularizatoare, dar se manifestă și „tendența” contrară (sau „tendența” de a constitui noi regularități, parțiale): în istorie asistăm la o continuă facere, desfacere și refacere a sistemelor.

4.3. În sfîrșit, teoria economiei expresiei afirmă că în limbi se observă în general tendința de a exprima numai ceea ce este necesar, ceea ce este indispensabil pentru inter-comprehensiune. Adică, dacă într-o expresie există deja un semn de plural, acesta poate fi considerat suficient, iar alte semne eventuale ale aceleiași funcții se suprimă ca non-

necesare. Astfel, în franceză, pluralul la substantive, în general, nu mai apare (*maison* și *maisons* se pronunță în același fel), dat fiind că se exprimă în formă suficientă, de exemplu prin articol (*la maison, les maisons*). Se pot, de asemenea, aminti cazurile în care o parte dintr-un semn substituie întregul semn, deoarece semnificatul reiese cu perfectă claritate grație situației sau în virtutea unei convenții tacite, în comunitatea în care se produce; așa este, bunăoară, în argoul studentesc, cazul lui *prof, dir*, în loc de *profesor, director*. Alte exemple, de natură mai generală, sînt acelea în care printr-un fel de degradare treptată a silabelor atone, dintr-un cuvînt se conservă numai partea accentuată, întrucît este suficientă pentru a numi conceptul corespunzător, cum s-a întîmplat, de obicei, în franceză și în engleză: din *manduco, ficatum, credere*, avem în franceză: *mange, foie, croire*; tot astfel, în timp ce într-o limbă germanică veche, cum este gotica, întîlnim forma complexă *habaidedum*, în engleza actuală avem *bad*, cu aceeași funcție. Această teorie, susținută mai ales de Jespersen, are evident fundamentele sale bune și poate fi admisă în multe cazuri, dar numai dacă luăm în considerare unitățile fonice sau semantice separate, și nu în interiorul întregului sistem. Examinînd, în schimb, sistemele în ansamblul lor, trebuie să admitem că, frecvent, ceea ce se simplifică pe de o parte, se complică pe de alta; se reduc sau se elimină anumite morfeme, dar, în același timp, se creează în mod necesar altele. Astfel, franceza a simplificat desinențele latine ale verbului și are, la prezentul indicativ al conjugării I, forme identice din punct de vedere foncic la pers. I, II, III și VI: *pense, penses, pense* și *pensent* (-s al pers. a II-a și grupul -nt de la a III-a plural sînt pur grafice, pentru că nu se mai pronunță); dar, pe de altă parte, în franceză este necesar să indicăm persoana prin intermediul pronumelui (*je pense, tu penses, il pense*), ceea ce nu se întîmplă în latină, unde erau suficiente pentru aceasta desinențele personale (*clamo,*

clamas, clamat, clamant): adică, tocmai ceea ce s-a simplificat în privința desinențelor, pe de o parte, s-a complicat în privința pronumelor antepuse, pe de altă parte. Tot astfel, este adevărat că spaniola nu mai posedă desinențele declinării latine, dar are, în schimb, prepoziții, care exercită o funcție analogă (*patris, patri* – sp. *del padre, al padre*). În plus, în limbi există „morfeme“ funcționale („instrumente“) care nu sînt evidente în mod imediat, cum ar fi ordinea cuvintelor. A se considera în acest sens propoziția franceză *Pierre voit Paul*, în locul căreia nu s-ar putea spune *Paul voit Pierre*, pentru că în acest caz subiectul și obiectul nu ar mai fi aceleași. În latină, în schimb, dispunerea cuvintelor era indiferentă (adică ordinea cuvintelor nu constituia un „morfem“), deoarece funcția sintactică se exprima prin intermediul desinențelor: se putea spune, indiferent, *Petrus videt Paulum*, sau *Paulum videt Petrus*, sau *Paulum Petrus videt*, sau *Petrus Paulum videt*, sau *videt Petrus Paulum* sau *videt Paulum Petrus*, înțelegîndu-se de fiecare dată *Petrus* drept subiect și *Paulum* drept complement direct, datorită desinențelor -us și -um. Așadar, chiar admițînd fenomenul economiei de expresie, trebuie să se atragă atenția că adesea este vorba numai de o economie aparentă.

5.1. Considerînd acum, în ansamblul lor, diferitele teorii pe care le-am expus, trebuie să observăm că acestea, mai degrabă decît să identifice *m o t i v a ț i i l e* schimbării lingvistice, pun în evidență „mecanismul“ și condițiile acestei schimbări; prin urmare semnalează cum și cînd se produce sau poate să se producă ea. Dar motivul intim al schimbării, al inovației în limbă, este în orice caz cel pe care l-am indicat vorbind despre actul lingvistic, anume neconcordanța dintre actul lingvistic și modelul său. Adică inovația, „schimbarea“ în momentul său inițial și originar, este întotdeauna un act de creație individuală.

Această creație se poate datora unor deprinderi articulatorii, unor „erori“ în selectarea modelului, unor motive stilistice (exigențele unei mai mari expresivități), unor motive culturale (de exemplu, obiecte sau concepte noi pentru care este necesar să se creeze nume noi), ba chiar și unor cauze pur și simplu fizice (ca defecte de pronunție) etc. Creația lingvistică se poate manifesta în planul material al limbajului (schimbare fonică), în planul conținutului semnificativ (schimbare semantică) ori în ambele planuri concomitent. Și poate fi creație în sensul strict al termenului, adică invenție a unui nou semn, precum și un act de alegere a modelului, ca în cazurile în care, vorbind în interiorul unei anumite comunități și în cadrul unei convenții lingvistice determinate, individul vorbitor, datorită oricăruia dintre motivele menționate mai sus, folosește ca model pentru un semn „actual“ un semn anterior care aparține altei convenții sau altei comunități culturale, sociale, regionale, sau chiar altei comunități lingvistice în sens larg, adică unei limbi străine. Există, prin urmare, în cadrul aceluiași sistem lingvistic, o continuă trecere de semne de la o comunitate la alta, de la un strat social la altul, de la o regiune la alta și de la o convenție la alta (sau de la limba comună la dialecte și viceversa, de la un dialect la altul, de la limbaje speciale sau tehnice la limba comună și viceversa, de la limbajul familiar la limba literară și viceversa, de la limbajul emotiv sau afectiv la limbajul enunțiativ și viceversa etc.), după cum există și un interschimb între sisteme lingvistice autonome, adică între limbi diferite. În fiecare caz, în comunitatea în care începe să se întrebuinteze și se difuzează, semnul se prezintă ca „inovație“ și „schimbare“.

5.2. În consecință, schimbările lingvistice nu sînt niciodată generale și simultane, ci provin întotdeauna de la un act individual, de la o inovație care se difuzează prin

imitație. Schimbarea se produce, la origine, într-un act lingvistic, într-un cuvînt, și se difuzează mai departe în alte acte lingvistice și se aplică, de asemenea, altor cuvinte. Sub acest aspect, schimbarea fonică (sau „fonetică“) nu se deosebește absolut deloc de schimbarea semantică, deoarece ambele tipuri se produc la început într-un singur cuvînt. Iar după acest punct inițial, cele două tipuri de schimbări se difuzează în același mod, adică prin imitație: schimbarea semantică, prin intermediul acceptării noului semnificat de către alți indivizi; iar schimbarea fonetică, prin acceptarea noului sunet în același cuvînt și a extinderii sale asupra altor cuvinte în care același fonem se prezintă în același context fonetic, reproducîndu-se de obicei în toate cazurile analoge, sau în marea majoritate a acestora, ceea ce justifică principiul metodologic al corespondenței regulate între două faze succesive ale aceluiași sistem sau ceea ce se numește *lege fonetică*.

VIII. ȘTIINȚELE LINGVISTICE

Fundamentele și obiectele lor specifice

1.1. Am văzut că limbajul este un fenomen complex, implicând mai multe aspecte simultane, dar care se prezintă în planuri diferite și pot fi abordate, prin urmare, din puncte de vedere diferite. Se disting, înainte de toate, faptele constitutive ale limbajului, adică actele lingvistice și sistemele pe care ele le integrează (*limbile*). Limbile, la rândul lor, prezintă diferențieri interne din punct de vedere geografico-spațial (*dialecte*), din punct de vedere social (sisteme de izoglose corespunzătoare stratificării socio-culturale, precum și grupurilor profesionale etc.) și din punct de vedere stilistic, adică cel al „convenției” pur enunțiative sau pur emotive în care semnele se produc.

1.2. Pe lângă aceasta, fiecare fapt de limbaj, fiecare act lingvistic este în același timp un fenomen fizic și fiziologic, prin aspectul său fonetic (sunete articulate), un fenomen psihic (prin procesul psihic pe care îl presupun producerea, perceperea și utilizarea semnelor) și un fenomen intelectual sau rațional (prin semnificația semnelor: prin faptul că acestea sînt simboluri care implică o operație logică, rațională, referitoare la cunoaștere). Semnele înseși – dacă aplicăm trihotomia semnalată deja de Bühler – pot fi „simptome”, în măsura în care se referă la vorbitor și au o funcție de *manifestare* sau *expresie*; „semnale”, atunci cînd se referă la auditor și au o funcție de *apelare*; și „simboluri” în măsura în care se referă la semnificații (concepte) și au o funcție de *reprezentare*. În

cea ce privește ultimul aspect, Bühler nu vorbește de *concepte*, ci de *obiecte*. Dar între semne (materiale) și obiecte nu există nici o relație directă: semnele se referă la obiecte prin intermediul semnificației, ceea ce Gardiner numește *meaning*, iar Ogden și Richards, [*The Meaning of Meaning*, London, 1923], *reference*, distingîndu-le respectiv de *thing meant* și de *referent*. Aceeași distincție o face Husserl, în ale sale *Logische Untersuchungen* [I-II: Halle, 1900-1901: trad. span. Madrid, 1929] atunci cînd afirmă că *der Ausdruck bezeichnet den Gegenstand mittels seiner Bedeutung*, adică expresia desemnează obiectul prin intermediul semnificatului (o făceau deja și scolastici, spunînd că *voces significant res mediantibus conceptibus*). Însuși Bühler distinge, pe de altă parte, în limbaj, un *cîmp denotativ* în care semnele au numai valoare *deictică*, altfel spus indică în mod imediat și direct „obiectele” la care se referă (este cazul semnelor „pronominale”, ca *acesta, acela, aici, atunci, eu, tu*) și un *cîmp simbolic*, în care semnele au valoare semnificativă, neindicînd obiectele direct, ci doar prin intermediul unui conținut mental generic.

1.3. Stabilirea unor asemenea distincții este sarcina atît a filosofiei limbajului, cît și a teoriei limbajului, precum și a lingvisticii teoretice sau generale. Dar limitele între filosofia limbajului și teoria limbajului, pe de o parte, și teoria limbajului și lingvistica teoretică sau lingvistica generală, pe de altă parte, nu sînt încă bine definite, fiind vorba de fapt de același aspect tratat din puncte de vedere diferite și, deci, de discipline care se interferează; după unii lingviști, în ultimă instanță, este vorba de o chestiune de terminologie convențională.

1.4. Rezervînd numele de *lingvistică generală* (sau pur și simplu *lingvistică*) disciplinei care pornește de la faptele lingvistice concrete pentru a se ridica la caracteristicile lor generale, și care, prin urmare, însumează toate inves-

tigațiile particulare referitoare la aceste „fapte“, putem distinge în cadrul ei diferite ramuri, adică mai multe științe sau discipline lingvistice particulare, corespunzătoare diferitelor aspecte ale limbajului pe care le-am delimitat deja.

2.1. Am spus că limbajul prezintă întâi de toate un aspect fizico-fiziologic sau fonic. Acesta constituie obiectul specific al științei numite *fonetică* (generală): *phoné* înseamnă în greacă „voce“, iar ceea ce studiază fonetica este tocmai aspectul de „voce“ al limbajului, sunetele lui. În prezent, majoritatea lingviștilor disting două științe ale aspectului fonic, bazându-se pe distincția făcută de Saussure între *langue* și *parole*. Deosebim, pe de o parte, o știință a sunetelor din „*parole*“ (*vorbire*), care se ocupă de aspectul acustic și fiziologic al sunetelor: aceasta este știința căreia i s-a dat propriu-zis numele de *fonetică* și care este înțeleasă ca studiu al sunetelor reale și concrete din actele lingvistice. O ramură particulară a acestei discipline este fonetica numită *experimentală* sau, mai curînd, *instrumentală*. Pe de altă parte, deosebim o știință a sunetelor în „*langue*“ (*limbă*) – *fonologia* – care studiază sunetele ca unități funcționale sau ca elemente care îndeplinesc o anumită funcție lingvistică (de constituire și de diferențiere a semnelor) și nu ca fenomene pur și simplu materiale. Unitatea de bază a fonologiei nu mai este *sunetul*, ci elementul care, în două sau mai multe sunete echivalente din două sau mai multe acte lingvistice echivalente, poate fi considerat din punct de vedere funcțional identic: ceea ce se numește *fonem*. Fiecare din aceste două științe poate fi abordată din punct de vedere static și din punct de vedere dinamic: adică există o fonetică statică sau *sincronică* și o fonetică dinamică sau *diacronică*, și același lucru este valabil și pentru fonologie.

2.2. Aspectul psihic al activității lingvistice îl studiază *psihologia limbajului*, știință, după cum s-a spus, cultivată

mai ales de psihologi, dar care influențează deopotrivă cercetările multor lingviști, mai ales sub aspect teoretic (cf. cap. V, 1.2.).

2.3. Dar aspectul limbajului care constituie pentru noi partea fundamentală și determinantă este *cel intelectual*: semnificația. Limbajul este un sistem de semne și aceste semne numesc în mod simbolic ceea ce e gândit (semnificate), sau semnele materiale sînt instrumente pentru a exprima și a comunica ceva cu care ele nu se identifică și căruia îi servesc doar ca manifestare exterioară, deci ca expresie fizică. Relația dintre semnul lingvistic material („semnificantul“) și semnificat constituie obiectul specific al *semanticii* (din gr. *sēma*, „semn“) sau știința semnificatelor. Și aici, distingînd între aspectul static și aspectul dinamic, unii lingviști propun o diferențiere între o știință sincronică, *semasiologia*, și o știință diacronică sau *semantica* propriu-zisă; dar această distincție în general nu se face. Există, pe de altă parte, cercetători care consideră drept obiect al semanticii studiul general al întregului aspect intelectual al limbajului (care pentru majoritatea lingviștilor aparține de asemenea gramaticii). Această postură o adoptă mai ales logicienii (Școala de la Viena și Școala Poloneză), care în ultimul timp s-au ocupat mult de studiul „semanticii“, deși dintr-un punct de vedere diferit de cel al lingvisticii și cu alte finalități. Pentru cea mai mare parte a lingviștilor, în schimb, semantica este, în primul rînd, știința semnificatului *c u v i n t e l o r*, adică este o parte a *lexicografiei* sau, mai curînd, a *lexicologiei* (dat fiind că termenul *lexicografie* desemnează în special lexicologia aplicată sau arta de a face dicționare). Altă ramură a lexicologiei este *etimologia*, disciplină care studiază istoria cuvintelor, adică modificările de formă și de semnificat pe care cuvintele le înregistrează de-a lungul timpului. În consecință, etimo-

logia se află în relații, pe de o parte, cu fonetica istorică, aplicând datele acesteia fiecărui cuvânt în parte, și, pe de alta, cu semantica istorică, cu care totuși nu coincide, dat fiind că nu studiază direcțiile sau tipurile generale ale schimbărilor de semnificat, ci modificările concrete ale semnificatului unor anumite cuvinte.

3.1. Am văzut că limbajul se realizează istoric în sisteme de izoglose care se numesc *limbi*. Fiecare limbă poate fi studiată de către o lingvistică particulară (lingvistica spaniolă, lingvistica franceză, lingvistica română etc.), dar, de obicei, studiul tradițiilor lingvistice considerate ca sisteme se numește *gramatică*.

Trebuie să distingem între *gramatica* fără adjective și *gramatica generală*, ramură a lingvisticii teoretice sau a teoriei limbajului, care studiază fundamentele conceptelor gramaticale sau încearcă să găsească în diferite sisteme lingvistice anumite aspecte comune tuturor acestora sau anumite manifestări analoge care ar demonstra că în fiecare limbă istoric existentă se reflectă o gramatică a „limbii în general“, comună întregii umanități (cf. cap. V, 1.1.1.). Conform primului sens, gramatica generală ar trebui să se numească mai curând *teoria gramaticală* și este o știință lingvistică pe deplin legitimă; în al doilea sens, este mai degrabă o speculație filosofică (sau pretins filosofică), pe care cea mai mare parte a lingviștilor, îndeosebi istoricistii și antilogicistii, o consideră drept lipsită de un temei real.

Dacă studiul limbilor se extinde asupra mai multor sisteme reunite în grupuri sau „familii“ de limbi conform relațiilor de „înrudire“ (= proveniența lor dintr-o unică limbă originară sau, mai bine zis, faptul că limbile respective reprezintă forme distincte, în spațiu și în timp, ale uneia și aceleiași limbi originare), acesta se numește *gramatică comparată* (de exemplu: gramatica comparată a limbilor romanice, gramatica comparată – sau lingvistica –

indoeuropeană). Gramatica comparată poate fi înțeleasă și ca disciplină sincronică (simpla comparare între diferite sisteme la un moment dat sau în afara timpului), dar, în general, este mai curând o știință cu caracter istoric, care aplică în mod alternativ două puncte de vedere: cel *retrospectiv* (de la limbile actuale sau istorice pînă la „limba comună“ mai veche sau preistorică) și cel *prospectiv* (de la limba comună la sistemele diferențiate care au ieșit din aceasta).

3.2. Disciplina care studiază diferențierea regională a unei limbi și, în același timp, diferitele sisteme minore care se pot distinge în interiorul ei din punct de vedere geografic este *dialectologia*. Pe lângă faptul că reprezintă studiul varietății spațiale a unei anumite limbi, dialectologia poate fi și știința comparativă a dialectelor diferitelor limbi aparținând aceleiași „familii“. Așa, de exemplu, s-au făcut studii de *dialectologie comparată* romanică, privind în special relațiile istorice dintre dialectele italiene și dialectele altor țări romanice.

3.3. Gramatica, în toate sensurile sale, este știința tuturor aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica și celelalte compartimente ale fiecărei limbi particulare. În general, aplicat la o singură limbă și în sincronie, termenul este înțeles în special ca desemnînd studiul atît al formelor pe care semnele lingvistice (cuvintele) le dobîndesc în propoziție (sau în frază), cît și al funcțiilor și relațiilor reciproce în același plan, sau ca *morfologie* și *sintaxă*. Tot astfel, ca descriere a unei limbi, gramatica poate fi înțeleasă ca studiu nu numai al aspectului de pură comunicare (limbajul enunțiativ), ci și al aspectului afectiv, de exprimare a unor sentimente și impulsuri de voință (limbajul emotiv); dar, de obicei, termenul se referă la „convenția“ pur enunțiativă, aspectul emotiv atribuindu-se disciplinei numite *stilistică*; aceasta – pentru a aplica încă o

dată trihotomia lui Bühler – studiază semnele lingvistice ca *symptome* și *semnale*, adică în funcțiile lor de expresie și de apelare. Există în limbi fenomene care aparțin mai ales aspectului „afectiv”, studiat de stilistică (cum ar fi augmentativele, diminutivele, diferitele creații hiperbolice, expresiile cu valoare ironică, formele speciale ale imperativului etc.); dar, la fel ca gramatica, și stilistica studiază în t r e g materialul constitutiv al limbii, dat fiind că orice fenomen – chiar și dintre cele care la prima vedere ar părea că aparțin în exclusivitate limbajului enunțiativ – poate avea o *utilizare stilistică*, adică utilizarea care implică și relevă o atitudine a vorbitorului. Stilistica poate fi studiul convenției emotive deja generalizate într-o limbă (“stilistica limbii”) și în acest sens a fost gândită și elaborată de Charles Bally (*Précis de stylistique*, Geneva, 1905); dar poate fi, în aceeași măsură, studiul creației lingvistice caracteristice unui scriitor sau unei opere, studiu care implică valorificarea creației înseși din punct de vedere estetic sau din punctul de vedere al relației armonioase dintre expresie și structura particulară a lumii inedite pe care o operă sau un scriitor o sugerează (“stilistica vorbirii”), și în acest sens a fost concepută de Gustav Gröber și, mai ales, de Karl Vossler și de lingviștii care aparțin școlii sau orientării sale (Leo Spitzer, Helmut Hatzfeld etc.).

3.4.1. Gramatica poate fi disciplină *sincronică*, adică studiul unui sistem lingvistic într-un moment dat sau în afara timpului, precum și disciplină *diacronică* – studiul dezvoltării unui sistem lingvistic de-a lungul timpului. Acestei ultime discipline, numită *gramatică istorică*, i se conferă, de obicei, un sens ceva mai amplu față de gramatica sincronică, deoarece implică în fiecare caz studiul istoric, nu numai al morfologiei și al sintaxei, ci și al vocabularului și în special al foneticii, care constituie unul din fundamentele sale. Din alt punct de vedere, gramatica poate fi *descriptivă* sau *normativă*. *Gramatica descriptivă*,

care este gramatica științifică, se limitează la înregistrarea și descrierea unui sistem în toate aspectele sale (și în toată varietatea sa), fără a avea pretenția de a oferi un „model” de limbă sau o „limbă exemplară”; *gramatica normativă*, în schimb, este gramatica elaborată cu finalități didactice, care semnaleză un „model” de limbă, clasificând formele și construcțiile în „corecte” și „incorecte”. Altfel spus, gramatica descriptivă constată doar *cum se spune* ceva, în timp ce gramatica normativă semnaleză *cum ar trebui să se spună* în conformitate cu diferite „criterii de corectitudine” (în realitate: tipuri de exemplaritate idiomatică).

3.4.2. Și stilistica poate fi *sincronică* sau *diacronică*, iar aceasta din urmă, la rândul ei, este concepută fie ca autonomă, fie ca inclusă în gramatica istorică.

3.4.3. O formă specială a gramaticii descriptive este *gramatica structurală* sau *funcțională*, care studiază formele și funcțiile unei limbi ca elemente ale unei „structuri”, considerându-le deci din punctul de vedere al opozițiilor distinctive care se stabilesc într-un sistem și ordonând formele în conformitate cu valorile lor funcționale. Noile gramatici descriptive, datorită eliberării progresive de modelele tradiționale oferite de gramaticile limbilor clasice și, mai ales, ca urmare a influenței pe care a exercitat-o în acest domeniu F. de Saussure și ulterior Școala de la Copenhaga și fonologia de la Praga, tind, în general, să fie gramatici structurale.

3.5. O limbă poate fi studiată atât ca fenomen autonom, în ceea ce privește configurația și structura sa internă, cât și în relație cu celelalte aspecte ale vieții și culturii comunităților umane. Această distincție ar putea apărea deo-potrivă în plan sincronic și în plan diacronic, dar ea a fost efectuată mai ales în diacronie: știința care studiază dez-voltarea unei limbi, considerată ca un tot unic și în relație cu celelalte aspecte ale

istoriei vorbitorilor, se numește *istoria limbii*. Adică, în timp ce gramatică istorică studiază diacronic faptele unei limbi în raporturile lor interne (în interiorul sistemului), istoria limbii studiază dezvoltarea sistemului în relațiile sale „externe” sau în conexiune cu istoria politică, culturală și socială a comunității respective. Există totuși, în prezent, opere care încearcă să depășească această sciziune, unificând, cel puțin în parte, cele două puncte de vedere; așa de exemplu: K. Vossler, *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg, 1913 (ediția a II-a: *Frankreichs Kultur und Sprache*, [trad. span., Buenos Aires, 1955]); Walter von Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipzig, 1934 [trad. span., Madrid, 1966]; J. Cousin, *Évolution et structure de la langue latine*, Paris, 1944 etc.; pentru spaniolă: W.J. Entwistle, *The Spanish Language*, Londra, 1936 [trad. span., Madrid, 1973] și R. Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1942 (și edițiile ulterioare); și pentru română: S. Pușcariu, *Limba română*, I, București 1940 (trad. germ., Leipzig, 1943: ed. a II-a, București, 1976).

4.1. Există, de asemenea, și alte discipline lingvistice care pot fi considerate drept ramuri sau aspecte speciale ale celor deja menționate. Așa, de exemplu, în interiorul *lexicologiei* se distinge *onomasiologia* (disciplină care studiază desemnările plecând de la concepte sau de la „lucrurile” desemnate) și *onomastica* (studiul, de obicei istoric, al numelor proprii); iar aceasta din urmă se divizează, la rândul ei, în *antroponomastică* (*antroponimie*), studiul istoric al numelor de persoane, și *toponomastică* sau *toponimie*, studiul istoric (etimologic) al numelor de locuri.

4.2.0. În sfârșit, trebuie să amintim alte două discipline lingvistice particulare, dintre care una este, la rigoare, o metodă specială care se aplică în dialectologie (mai recent și în gramatica comparată), iar cealaltă constituie mai degrabă o aplicare a lingvisticii la studiul civilizației.

4.2.1. Prima este *geografia lingvistică*. După cum tocmai am afirmat, este vorba mai curînd de o metodă decît de o disciplină autonomă. Dar este o metodă care s-a dezvoltat atît de amplu, încît astăzi o putem considera ca disciplină particulară în cadrul ansamblului științelor lingvistice. Într-adevăr, studiile consacrate dialectelor, realizate de lingviști ca Ascoli în Italia și, mai ales, de J. Gilliéron în Franța, au dus la noi moduri de abordare teoretică și la noi concepții (de exemplu, despre limitele dialectale, despre difuzarea faptelor lingvistice, despre cauzele multor schimbări lingvistice etc.), astfel că cercetarea geografică a limbilor s-a ridicat la nivelul unei noi orientări în studiul limbajului. Deja s-au elaborat sau sînt în curs de elaborare, în domeniul romanic, atlase lingvistice ale Franței, Elveției meridionale, Italiei, României, Cataloniei etc. Cel mai celebru pînă astăzi continuă să fie primul dintre ele, cel al Franței, opera lui J. Gilliéron și E. Edmont. Activitatea practică și teoretică a lui Gilliéron, ale cărei rezultate și a cărei valoare pentru dezvoltarea ulterioară a lingvisticii au fost expuse de acest lingvist francez-elvețian într-o lungă serie de studii, a fost sistematizată în ceea ce privește principiile sale metodologice și transformată în corp de doctrină de către Matteo Bartoli (*Introduzione alla neolingvistica*, Geneva, 1925), care, între alte lucruri, a stabilit *normele ariilor* (“norme areali”), importante pentru a deduce cronologia relativă a fenomenelor lingvistice. Geografia lingvistică, înțeleasă mai ales ca doctrină și ca tehnică folosită în istoria lingvistică, se numește astăzi și *lingvistică spațială*. În această formă a fost aplicată și unor relații spațiale neactuale, în special în domeniul lingvisticii indoeuropene (de Bartoli însuși și de Vittore Pisani).

4.2.2. Cealaltă disciplină la care ne referim este *paleontologia lingvistică*, adică aplicarea lingvisticii la preistorie. Această disciplină a început să se afirme în jurul anului 1840, o dată cu dezvoltarea atinsă de gramatica comparată

indoeuropeană, iar metoda sa constă, în esență, în a considera izoglozele ca *izoide*, sau ca linii de civilizație identică. Așa, de exemplu, se observă că diferite limbi indoeuropene au același nume indoeuropean pentru cal: gr. *híppos*, lat. *equus*, sanscr. *açva* etc., de unde se deduce că indoeuropenii, deja în epoca lor comună, cunoșteau acest animal. În acest fel s-a ajuns la a intuit și a reconstitui, cel puțin în parte, cultura și tipul de viață ale indoeuropenilor: aproape tot ceea ce știm în această privință se datorează paleontologiei lingvistice, iar arheologia doar a confirmat, în parte, ceea ce se stabilise deja pe baza limbilor. De asemenea, s-a încercat să se stabilească cu ajutorul paleontologiei lingvistice patria primitivă a indoeuropenilor, adică teritoriul pe care îl ocupau în epoca indoeuropenei comune. Această patrie a fost situată, la început, în actualul Turkestan; dar mai târziu progresele științei au sugerat deplasarea ei spre Europa, iar azi se consideră în mod aproape unanim că patria indoeuropenei comune a fost Europa centro-orientală, la nord și la est de Carpați. Paleontologia lingvistică a fost aplicată și preistoriei fiecăruia dintre popoarele indoeuropene. S-a observat, bunăoară, că gr. *thálassa* este un cuvânt mediteranean, nu indoeuropean, și că în celelalte cuvinte grecești care desemnează marea (*háls*, *póntos*, *pélagos*) acest semnificat este secundar, fapt din care s-a dedus că grecii nu cunoșteau marea în epoca lor primitivă. Pe de altă parte, s-a putut conchide că au existat probabil relații particulare între unele popoare indoeuropene, ca între popoarele din India, latinii și celții, care, printre altele, aveau același cuvânt pentru „rege”: sanscr. *raja*, lat. *rex*, celt. *rix*. Existența unui termen comun de această natură în limbile lor ne relevă că între aceste popoare trebuie să fi existat o „linie izoidă”, adică un aspect de civilizație comună în ceea ce privește organizarea socială.

IX. FONETICA

Sunetele din punct de vedere acustic și fiziologic. Locul și modul lor de articulare. Clasificarea sunetelor. Valoarea iconică și valoarea conceptuală „arbitrară”. Sunetele în vorbire. Fonetica și grafie.

0. Ca fenomen acustic, limbajul se prezintă sub forma unor secvențe continue de sunete, sau *continuuri fonice*, separate prin intervale. În aceste continuuri fonice izolăm și identificăm *sunetele limbajului* și, după cum vom vedea, facem lucrul acesta doar pentru că avem o „conștiință fonologică”, adică distingem *fonemele*, dat fiind că din punct de vedere pur fizic, nu există continuitate între sunetele unui grup fonic.

1.0. Sunetele limbajului prezintă calitățile bine cunoscute ale oricărui sunet studiat de acustică, adică *intensitate, înălțime și durată*. Astfel de calități sînt puse în evidență și se pot măsura în reprezentarea grafică a *undei sonore* corespunzătoare care se obține cu ajutorul unui aparat numit *chimograf* (din gr. *kýma*, „undă” și *gráphein*, „a scrie”). Chimograful, în forma sa cea mai simplă, se compune dintr-un cilindru învelit în hîrtie fumurie și dintr-o membrană vibratorie care, prin intermediul unui stilet, se află în contact cu cilindrul. Membrana comunică cu un tub receptor din cauciuc, care se termină printr-o pîlnie în care vorbește subiectul supus experienței. Cilindrului i se imprimă o mișcare în „spirală”, adică simultan circulară și verticală, cu ajutorul unui motor oarecare. Cînd în pîlnie se emit sunete, acestea se comunică membranei prin tubul de cauciuc, iar vibrațiile membranei se transmit,

prin stilet, cilindrilor și rămân înregistrate pe hîrtia fumurie. Fonetica experimentală modernă cunoaște instrumente mult mai complicate și de o mai mare precizie, ca *oscilograf*, care „fotografiază” undele, altfel spus, transformă undele acustice în unde luminoase. Dar pentru scopul nostru este suficient să examinăm undele înregistrate de un chimograf obișnuit.

1.1.1. Unda înregistrată prezintă *vibrații principale și secundare*. Traectoria generală a vibrațiilor principale, fiind vorba de continuuri fonice analoge, se prezintă cu un profil mai mult sau mai puțin analog, chiar cînd corespunde unor subiecți diferiți. Vibrațiile secundare, în schimb, se relevă ca distincte, fiind cele care corespund la ceea ce numim *timbrul* vocii. Unda înregistrată prezintă, pe lîngă aceasta, o anumită *amplitudine* și o anumită *frecvență*: aceste două calități sînt cele care, împreună, determină *intensitatea* acustică. Frecvența în sine însăși determină *înălțimea muzicală* a sunetului sau ceea ce lingvistic se numește *ton*. Din punct de vedere fiziologic, sau al producerii sunetelor, intensitatea depinde de forța curentului respirator. Frecvența, în schimb, depinde de tensiunea mai mare sau mai mică a coardelor vocale și, în funcție de indivizi, și de dimensiunile coardelor înseși: cele ale femeilor sînt, în general, mai scurte decît ale bărbaților și, prin urmare, vocea lor este mai ascuțită. Sunetele pot avea o frecvență foarte variată, dar omul nu le aude pe toate, ci numai pe acelea care au o frecvență de cel puțin 16 vibrații pe secundă și care nu depășesc frecvența de 16380 de vibrații pe secundă; există, prin urmare, sunete foarte joase și sunete foarte înalte pe care nu le percepem. Intervalul de timp în care se desfășoară vibrațiile corespunzătoare unui anumit sunet se numește *durată* și corespunde din punct de vedere lingvistic *cantității*.

1.1.2.1. Amplitudinea este ușor de măsurat, dat fiind că este determinată de distanța dintre punctele extreme ale undei, măsurată pe verticala perpendiculară pe direcția undei înseși. Durata se măsoară prin mărimea undei considerată pe orizontala direcției înseși și în raport cu viteza mișcării care se imprimă cilindrilor chimografului. Frecvența se obține împărțind numărul de vibrații la timpul măsurat în secunde.

1.1.2.2. Intensitatea sunetelor nu se măsoară în sens absolut, ci numai în raport cu cea a celorlalte sunete: ceea ce se măsoară este, prin urmare, o intensitate relativă. Diferența minimă de intensitate perceptibilă pentru auzul uman constituie unitatea de intensitate și se numește *bel*; în practică totuși nu se folosește această unitate, ci *decibelul*. Intensității îi corespunde din punct de vedere lingvistic ceea ce se numește *accent tonic*, *accent de intensitate* sau *accent expiratoriu*.

1.1.2.3. Înălțimea muzicală a sunetului, determinată de frecvența sa, se exprimă în obișnuitele tonuri și semitonuri muzicale. Din punct de vedere muzical, un grup fonetic, considerat în ansamblul său, se prezintă ca o linie melodică ce constituie *tonalitatea* sa. Cîmpul de variație a tonalității, adică distanța muzicală dintre tonul cel mai jos și cel mai sus al unui vorbitor, se numește *cîmp de intonație* și diferă în funcție de limbă. Spaniola obișnuită din Spania are un cîmp de intonație de o octavă și, de aceea, este o limbă cu o intonație „gravă”. Italiana are un cîmp de intonație de două octave, iar spaniola din Uruguay, fără să ajungă la aceasta, are, oricum, un cîmp de intonație mai amplu decît spaniola din Spania.

1.2.0. Conceptele de intensitate (*accent*), înălțime muzicală (*tonalitate* sau *ton*) și de durată (*cantitate*) sînt, în

fonetica limbilor, concepte relative; cu alte cuvinte, nu există sunete ale limbajului care să fie de la sine și în sens absolut intense, înalte sau lungi: ele sînt astfel numai în comparație cu alte sunete, atone, grave sau scurte (sau mai puțin intense, mai puțin înalte, mai puțin lungi) ale aceluiași fel de a vorbi sau ale aceluiași act lingvistic. Cele trei calități enumerate pot avea într-o limbă *valoare fonologică (distinctivă)* sau, eventual, numai valoare stilistică: au valoare fonologică dacă variația lor poate distinge semnele, adică dacă poate să implice o variație de semnificat în limbajul enunțiativ; au valoare stilistică dacă pot constitui manifestarea unei atitudini emotive a vorbitorului.

1.2.1.1. Durata (cantitatea) interesează mai ales în ceea ce privește vocalele, cu toate că ea există și la consoane. Italiană, de exemplu, cunoaște consoane lungi sau întărite (numite „duble“) cu valoare distinctivă. Spaniola are numai două consoane lungi sau, mai bine zis, numai două consoane lungi cu valoare fonologică: *nn* și *rr*. Acestea au valoare fonologică tocmai pentru că pot distinge semne (cuvinte); astfel, *perro* [cîine] este altceva decît *pero* [“dar“, conj.]. Din același motiv *rr* nu ar putea să releve numai insistență, adică să aibă numai valoare stilistică, așa ca litera *s* de exemplu, care poate fi și lungă, dar fără valoare fonologică distinctivă.

1.2.1.2. Gramaticienii antici afirmă că vocalele lungi sînt de două ori mai lungi decît cele scurte, ceea ce s-a dovedit a fi inexact; deoarece fonetica experimentală avea să constate că primele pot să fie chiar de zece ori mai lungi. În spaniolă durata absolută a vocalelor merge de la un minimum de patru sutimi de secundă pînă la un maximum de douăzeci: vocalele mai lungi pot fi, prin urmare, pînă la de cinci ori mai lungi decît cele scurte. Și aceasta, în pofida faptului că durata vocalelor nu are în spaniolă

valoare fonologică, așa cum se întîmplă în alte limbi (engleză, germană), unde vocalele lungi (care pot ajunge la o durată de patruzeci de sutimi de secunde) sînt din punct de vedere fonologic diferite de vocalele scurte: sînt *alte* vocale. Cf., de exemplu, în engleză *ship* (*șîp*), „vas, navă“, și *sheep* (*șîp*), „oaie“: ceea ce distinge aceste două cuvinte este opoziția între *i* scurt și *i* lung. Și în latină durata avea valoare fonologică: cf. *mālus*, „rău“, și *mālus*, „măr“.

1.2.2.1. Intensitatea (accentul) este, la fel ca durata, relativă, adică silaba accentuată nu este intensă în sens absolut, ci numai *cea mai intensă* din grupul său fonc. Dar într-un grup fonc nu întîlnim pur și simplu o silabă accentuată („tonică“) și altele neaccentuate („atone“), ci în diferite silabe apar diferite intensități. În general, sînt mai puțin intense silabele care se află de ambele părți ale accentului (silaba mai intensă) și sînt, în mod alternativ, ceva mai mult sau ceva mai puțin intense cele care se găsesc dincolo de acestea două. Să considerăm, de exemplu, intensitățile relative într-un cuvînt ca *re-vo-lu-cio-na-ri-o*: dacă dăm un indice 10 silabei cu cea mai mare intensitate (*-na-*), vom avea în același cuvînt silabe cu indicii 4, 6, 8. Faptul că intensitatea se prezintă în acest fel explică originea anumitor schimbări de accent; astfel, în cazul lui *vámonos* > *vamonós* în Río de la Plata, accentul a trecut la o silabă care anterior avea un „accent secundar“, adică o intensitate inferioară celei maxime a grupului fonc, dar superioară celei minime a aceluiași grup.

1.2.2.2. Trebuie să atragem atenția că – așa cum, pe de altă parte, rezultă deja din cele spuse – accentul nu distinge cuvinte, ci grupuri fonice: enumeră „cuvintele fonice“. Dar grupurile fonice înseși pot să conțină cuvinte autonome din punct de vedere fonc, cu accent propriu,

și elemente fără accent propriu, numite *proclitice* și *enclitice*, după cum se „sprijină“ la începutul sau la sfârșitul cuvântului autonom (așa, de exemplu, în grupuri fonice ca *el perro, de la mesa* există un singur accent, în cuvântul principal, în timp ce celelalte elemente sînt proclitice).

1.2.2.3. În spaniolă accentul are valoare fonologică. Să considerăm, de exemplu, cuvinte precum *continuo, continúo, continuó*: ceea ce diferențiază aceste trei grupuri fonice și le face semnificanți a trei semnificați diferiți este numai schema lor accentuală. Nu se întîmplă același lucru în limbile în care accentul are o poziție fixă în grupul fonic, ca limba franceză bunăoară, unde accentul afectează totdeauna ultima silabă. În franceză, prin urmare, accentul semnalează doar cîte grupuri fonice sînt într-o expresie, avînd ceea ce se numește „funcție enumerativă“, și nu funcție distinctivă ca în limba spaniolă. Dar, din același motiv, schimbarea accentului poate avea în franceză valoare stilistică, relevînd, de exemplu, insistență (cf. *formidable* pentru *formidáble*), ceea ce nu ar putea să se întîmple în spaniolă, unde accentul are funcție distinctivă.

1.2.2.4. Accentul prezintă intensități diferite în diverse sisteme lingvistice. În spaniolă, engleză, italiană accentul este puternic; în maghiară este foarte puternic; în franceză, destul de slab. Și există limbi unde poate fi atît de slab, încît se spune că „nu au accent“, ca japoneza și cartvelica (georgiana).

1.2.2.5. Silaba accentuată este de obicei, în același timp, cea mai intensă și cea mai înaltă (ascuțită) din grupul fonic. Există totuși limbi (ca lituaniana și letona, de exemplu) unde tonalitatea este independentă de intensitate; același lucru se poate întîmpla în oricare altă limbă din motive stilistice. Tot astfel, se poate spune că intensitatea (îndeo-

sebi în limbile în care cantitatea nu are valoare fonologică) coincide, de obicei, cu durata, dar nu în mod necesar: în castiliană, de exemplu, este lungă în general silaba finală a grupurilor fonice, chiar atunci cînd nu poartă accentul.

1.2.3.1. Asemenea duratei și intensității, tonalitatea este tot ceva relativ. Adică sunetele sînt mai înalte sau mai grave în interiorul cîmpului de intonație caracteristic unei persoane; însă sunetul cel mai grav al cîmpului de intonație al unei persoane anumite (cum ar fi cel al unei femei cu voce de soprană) poate fi mai acut decît sunetul cel mai acut al cîmpului de intonație propriu altei persoane (de exemplu, al unui bărbat cu voce joasă).

1.2.3.2. În spaniolă tonul are în exclusivitate valoare stilistică: să considerăm, bunăoară, un cuvînt-propoziție, cum este *¿Qué?* pronunțat cu tonalități diferite, în funcție de sentimentele vorbitorului sau în funcție de intențiile sale expresive. Însă în unele limbi tonul are o valoare distinctivă, substituindu-se uneori accentului și în atare caz se numește *accent muzical* sau *melodic*, ca în greaca veche, de exemplu. În prezent, dintre limbile indoeuropene, au accent muzical numai un număr redus de limbi, ca sîrbo-croata, lituaniana, letona, suedeza. Dar, după cum s-a spus, în lituaniană și în letonă tonalitatea poate să apară și independent de accentul de intensitate. În sîrbo-croată, în schimb, accentul este concomitent muzical și de intensitate, dar este independent de durată. Tonul are o mare importanță în limbile numite monosilabice sau izolante, cum este chineza. În chineza clasică există opt tonuri diferite cu valoare fonologică, adică distinctivă: același cuvînt *fu*, pronunțat cu diferite tonalități, poate semnifica „soț“, „prefectură“, „bogăție“ etc.

1.3. În vorbire grupurile fonice se organizează în unități melodice care corespund în mod normal pozițiilor

și elemente fără accent propriu, numite *proclitice* și *enclitice*, după cum se „sprijină” la începutul sau la sfârșitul cuvântului autonom (așa, de exemplu, în grupuri fonice ca *el péro, de la mésa* există un singur accent, în cuvântul principal, în timp ce celelalte elemente sînt proclitice).

1.2.2.3. În spaniolă accentul are valoare fonologică. Să considerăm, de exemplu, cuvinte precum *continuo, continúo, continuó*: ceea ce diferențiază aceste trei grupuri fonice și le face semnificanți a trei semnificați diferiți este numai schema lor accentuală. Nu se întîmplă același lucru în limbile în care accentul are o poziție fixă în grupul fonic, ca limba franceză bunăoară, unde accentul afectează totdeauna ultima silabă. În franceză, prin urmare, accentul semnaleză doar cîte grupuri fonice sînt într-o expresie, avînd ceea ce se numește „funcție enumerativă”, și nu funcție distinctivă ca în limba spaniolă. Dar, din același motiv, schimbarea accentului poate avea în franceză valoare stilistică, relevînd, de exemplu, insistență (cf. *formidable* pentru *formidáble*), ceea ce nu ar putea să se întîmple în spaniolă, unde accentul are funcție distinctivă.

1.2.2.4. Accentul prezintă intensități diferite în diverse sisteme lingvistice. În spaniolă, engleză, italiană accentul este puternic; în maghiară este foarte puternic; în franceză, destul de slab. Și există limbi unde poate fi atît de slab. Încît se spune că „nu au accent”, ca japoneza și cartvelica (georgiana).

1.2.2.5. Silaba accentuată este de obicei, în același timp, cea mai intensă și cea mai înaltă (ascuțită) din grupul fonic. Există totuși limbi (ca lituaniana și letona, de exemplu) unde tonalitatea este independentă de intensitate; același lucru se poate întîmpla în oricare altă limbă din motive stilistice. Tot astfel, se poate spune că intensitatea (înde-

sebi în limbile în care cantitatea nu are valoare fonologică) coincide, de obicei, cu durata, dar nu în mod necesar: în castiliană, de exemplu, este lungă în general silaba finală a grupurilor fonice, chiar atunci cînd nu poartă accentul.

1.2.3.1. Asemenea duratei și intensității, tonalitatea este tot ceva relativ. Adică sunetele sînt mai înalte sau mai grave în interiorul cîmpului de intonație caracteristic unei persoane; însă sunetul cel mai grav al cîmpului de intonație al unei persoane anumite (cum ar fi cel al unei femei cu voce de soprană) poate fi mai acut decît sunetul cel mai acut al cîmpului de intonație propriu altei persoane (de exemplu, al unui bărbat cu voce joasă).

1.2.3.2. În spaniolă tonul are în exclusivitate valoare stilistică: să considerăm, bunăoară, un cuvînt-propoziție, cum este *¿Qué?* pronunțat cu tonalități diferite, în funcție de sentimentele vorbitorului sau în funcție de intențiile sale expresive. Însă în unele limbi tonul are o valoare distinctivă, substituindu-se uneori accentului și în atare caz se numește *accent muzical* sau *melodic*, ca în greaca veche, de exemplu. În prezent, dintre limbile indoeuropene, au accent muzical numai un număr redus de limbi, ca sîrbo-croata, lituaniana, letona, suedeza. Dar, după cum s-a spus, în lituaniană și în letonă tonalitatea poate să apară și independent de accentul de intensitate. În sîrbo-croată, în schimb, accentul este concomitent muzical și de intensitate, dar este independent de durată. Tonul are o mare importanță în limbile numite monosilabice sau izolante, cum este chineza. În chineza clasică există opt tonuri diferite cu valoare fonologică, adică distinctivă: același cuvînt *fu*, pronunțat cu diferite tonalități, poate semnifica „soț”, „prefectură”, „bogăție” etc.

1.3. În vorbire grupurile fonice se organizează în unități melodice care corespund în mod normal propozițiilor

sau unor secțiuni ale acestora. Fiecare unitate prezintă un „accent de frază“, care se situează deasupra celorlalte accente ale grupurilor fonice care o integrează, și, în plus, se caracterizează, printr-o anumită curbă melodică, ce constituie *intonația* sa. Intonația este un important element elocutional care distinge tipurile de propoziții (enunțative, interrogative, imperative etc.), independent de distincțiile care se pot efectua prin elemente locutionale (cuvinte, forme sau construcții speciale); în scriere intonația este redată, dar numai în mod imperfect, prin intermediul punctuației. În spaniolă unitățile melodice încep, în mod normal, cu un ton grav ascendent și pot să se termine cu ascensiuni de voce (*anticadența*: ridicare cu patru sau cinci semitonuri, caracteristică, de exemplu, interogației; *semianticadența*: ridicarea cu două sau trei semitonuri, de obicei în interiorul unei propoziții, la sfârșitul unei secțiuni a acesteia), cu coborâri (*cadența*: coborârea cu vreo opt semitonuri, caracteristică sfârșitului propozițiilor enunțative complete; *semicadența*: coborârea cu trei sau patru semitonuri la sfârșitul unei secțiuni a propoziției) sau și cu o *suspensie*, adică fără urcare și fără coborâre în ceea ce privește segmentul corespunzător al curbei melodice. Aceste distincții au fost făcute de T. Navarro Tomás [*Manual de pronunciación española*, Madrid, 1918; *Manual de entonación española*, New York, 1944] care a introdus, de asemenea, termenul *tonem* pentru a desemna inflexiunea finală a unei unități melodice.

2.0.1. Am vorbit pînă aici despre sunete din punct de vedere acustic și am văzut tipurile în care se pot clasifica sub acest raport: sunete mai intense și mai puțin intense (accentuate și atone), mai înalte și mai joase (acute și grave), lungi și scurte. Dar asemenea distincții sînt insuficiente în lingvistică; de aceea trebuie să examinăm sunetele și din punct de vedere fiziologic, sau din punctul de vedere al producerii lor (*fonatia*).

2.0.2. Aparatul fonator al omului se compune din *coardele vocale*, situate în laringe (și care pot fi făcute să vibreze de către impulsul curentului respirator), din trei cavități (bucală, nazală și laringală) și dintr-o serie de organe fixe și mobile. Organele mobile sînt buzele, limba (în care se disting trei zone: predorsală, mediodorsală și postdorsală) și vîlul palatului cu uvula; organele fixe – dinții și palatul. Toate aceste organe intervin (deși nu simultan) în realizarea sunetelor.

2.1.0. Sunetele produse în exclusivitate de coardele vocale, în a căror articulare restul aparatului fonator intervine numai ca o cutie de rezonanță și factor modulator, se numesc *vocale*; celelalte – *consoane*. Altfel spus, din punct de vedere fiziologic, se numesc vocale sunetele în articularea cărora nu există închidere, nici absolută, nici relativă, a aparatului fonator, iar consoane, sunetele în fonația cărora pot interveni sau nu coardele vocale, dar care se articulează și se produc de către alte organe ale aparatului fonator.

2.1.1. Vocalele se divid în trei clase: medii (*a*), anterioare (*e, i*) și posterioare (*o, u*). *A* este o vocală care implică o apertură maximă a aparatului fonator, adică în articularea acesteia limba rămîne în poziție de repaus. La vocalele anterioare, zona predorsală a limbii se ridică înspre palat; la cele posterioare – zona postdorsală. Vocalele cele mai comune, cum sînt cele pe care le avem în sistemul fonologic spaniol, nu prezintă o totală corespondență între vocalele anterioare și posterioare, deoarece vocalele posterioare, sînt și *labiale*, adică în modularea lor intervin și buzele. Dar există limbi care au vocale anterioare *labializate* ca, de exemplu, franceza (*eu, u*) și germana (*ö, ü*): *ö* este vocala *e* labializată; *ü* – vocala *i* labializată. Și sînt, de asemenea, limbi în care există vocale posterioare delabializate; așa

este, de pildă, româna, unde întâlnim vocala *ă*, care este un *o* delabializat (sau „nelabial“) și vocala *î* care este un *u* delabializat (și care există de asemenea în rusă, turcă, guarani etc.).

2.1.2. În funcție de durata articulării, sunetele pot fi *continue* și *momentane*. Sînt continue sunetele prelungibile; iar momentane – sunetele care se articulează într-un singur moment și nu pot să se prelungească la infinit. Toate vocalele sînt continue. Această distincție ne servește, de asemenea, pentru a explica o alta, foarte folosită în lingvistică: cea care opune *sonantele* și „*consoanele*“. Această opoziție, pur lingvistică și nu fiziologică, se bazează pe funcția sunetelor în silabă (capacitatea sau incapacitatea de a constitui nucleul silabic). Se numește *silabă* cel mai mic grup fonic care se poate pronunța ca atare (adică de la sine: ca grup izolat). Dar din acest punct de vedere sînt sonante sunetele care pot forma silaba fără ajutorul altui sunet; iar „consoane“, cele care pot alcătui o silabă numai împreună cu o sonantă. Vocalele sînt în mod normal sonante, dar cîteodată pot funcționa și în calitate de „consoane“; astfel, vocala *i* în *muș*, sau vocala *u* în *suelo*. Semnul diacritic pentru a marca în transcriere această funcție „consonantică“ a unei vocale este *˘*, astfel că se va transcrie *muḷ*, *suelo*. Dar pot să funcționeze ca sonante și toate celelalte sunete continue (ca, de exemplu, *s* în *Pss!*). Între sunetele numite în general consoane – și care, din acest punct de vedere, ar fi mai bine să se numească *constrictive* – există îndeosebi patru care de obicei funcționează și ca sonante: *r*, *l*, *m*, *n* (în acest caz se transcriu cu *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥* dat fiind că semnul diacritic pentru a indica funcția de „sonantă“ a unei „constrictive“ este tocmai *˘*). Așa, de exemplu, în sîrbo-croată *r* este adesea sonantă (cf. *krst*, „cruce“, *Trst* „Triest“); în slovacă poate fi sonantă și *l* (cf. *vlk* „lup“); în engleză avem *l* sonantă în cuvinte de felul *castle*; în germană *n* apare

sonantă, de exemplu, în desinența infinitivelor (cf. *binden* „a lega“, pronunțat *bindn*).

2.1.3. Aproape în toate limbile sunetele se produc prin curentul expirator (cel puțin, sunetele comune: cele care aparțin sistemelor fonologice corespunzătoare); dar există și sunete numite *inversive* sau *avulsive* (și, mai propriu, cu un termen englez, *clicks*, sau în franceză *cliquements*), care sînt produse de curentul inspirator. Aceste sunete sînt foarte rare în limbile europene (se întâlnesc numai în anumite exclamații ca, de exemplu, cea care se folosește pentru a mîna caii); sînt obișnuite, în schimb, și fac parte din sistemele fonologice respective, în anumite limbi din Africa australă și anume în limbile hotenților și boșimanilor.

2.2.0. Odată stabilite aceste distincții, putem trece la diversele clasificări ale sunetelor. Cea mai simplă, dar nu și cea mai comodă și nici cea mai folosită, este clasificarea adoptată de Ferdinand de Saussure în *Cursul de lingvistică generală* și care se bazează exclusiv pe apertura aparatului fonator. Saussure distinge șapte clase de sunete, de la cele de apertură zero (*occlusive* sau *explozive*, adică pronunțate cu o închidere totală a tubului fonator, ca *p*, *t* etc.) pînă la cele cu gradul de apertură 6, care este cel al vocalei *a*. Între aceste extreme, Saussure ordonează consoanele fricative, spirantele, nazalele, „semivocalele“ *ɹ* și *u* și vocalele *e* și *o*. Această clasificare este perfect rațională, se bazează pe un unic criteriu și are, pe lîngă aceasta, avantajul de a include într-o serie unică de clase vocalele și consoanele (sau „constrictivele“). Cu toate acestea, în lingvistică, de obicei, se preferă clasificarea bazată pe criteriul *locului de articulare*, combinat cu cel al *modului de articulare*; clasificare ce se folosește în special pentru consoane, dat fiind că pentru vocale se întrebunțează în general cea pe care am dat-o mai sus.

2.2.1.1. Să vedem clasificarea după locul de articulare. Există, în primul rând, sunete pronunțate apropiind cele două buze sau unindu-le pînă la producerea unei ocu-ziuni; sînt sunetele numite *bilabiale*, ca *p*, *b*, *m*. Buza inferioară se poate apropia, la articulare, de dinții incisivi superiori, în felul acesta articulîndu-se sunetele *labiodentale*, cum ar fi sp. *f*, fr. *f*, *v*. Cu vîrfurile limbii sprijinit între incisivii superiori și cei inferiori se produc consoanele *interdentale* ca: sp. *d* în *amado*, engl. *th* în *three* și sonora corespunzătoare din *they*; *z* din spaniola din Castilia (de exemplu, în *zarzuela*). Sprijinind vîrfurile limbii de partea interioară a incisivilor superiori, se articulează consoanele numite *dentale*; de exemplu, *t*, *d* (în spaniolă după o consoană nazală, de exemplu în *cuando*), riopl. sau fr. *s*, fr. *z* în *zero*. Atingînd cu vîrfurile limbii prima zonă a palatului, imediat în partea superioară a zonei descoperite a dinților, se articulează consoanele *alveolare*, numite în acest mod deoarece corespund zonei alveolelor dinților: bunăoară, *n*, *r*, *rr*. Împingînd limba spre partea anterioară a palatului, se produc consoanele *prepalatale*, care nu există ca foneme în spaniolă, dar apar, de exemplu, în croată și poloneză (*ć*, *dź*). Un tip special de prepalatale sînt *cerebralele* sau *cacuminalele* (numite și *retroflexe*), consoane caracteristice sanscritei și limbilor moderne din India, în articularea cărora, atingînd zona prepalatală, vîrfurile limbii se întorc înapoi (*t*, *d*). Dacă se atinge cu vîrfurile limbii zona mijlocie a palatului, se articulează consoanele numite *mediopalatale* sau pur și simplu *palatale*: *č*, *ž*, *ń* (sp. *ch*; sp. din Río de la Plata *y* din *yo*; sp. *ñ*). Mai rare sînt sunetele *postpalatale*, care se articulează împingînd limba spre partea posterioară a palatului. Încă și mai în spate se articulează sunetele numite *velare* sau *guturale*, în care partea posterioară a limbii se apropie de vîrfurile palatului sau îl atinge: *k* (sp. *c* în *casa*), *g*, *x* (sp. *j* în *juego*), sp. *n* în *tango*. În sfîrșit, avem sunetele *uvulare*, în care uvula atinge rădăcina limbii,

sunete caracteristice limbilor semitice, cum ar fi araba, și sunetele *laringale*, articulate prin strîmtarea laringelui (ca, de exemplu, sunetul *‘ain* tot din arabă).

2.2.1.2. Majoritatea sunetelor curente în limbile europene și toate cele pe care le-am enumerat pînă aici se articulează în axul median al palatului. Există însă și sunete *laterale*, în care limba se sprijină pe o latură a bolții și lasă să iasă aerul pe cealaltă parte. Sunetele laterale obișnuite în limbile europene sînt *l* și *l'* (*ll* al spaniolei literare din Castilia). Aceste sunete sînt mai numeroase și mai variate în anumite limbi neeuropene, de exemplu în limbile indigenilor din America Centrală.

2.3.1. În ceea ce privește modul de articulare, trebuie să luăm în considerare diferiți factori. În primul rând, dacă în producerea unui sunet vibrează sau nu coardele vocale. Sunetele produse prin sau însoțite de o vibrație a coardelor vocale se numesc *sonore*; cele în care coardele vocale nu vibrează se numesc *surde* (trebuie să remarcăm că este vorba aici și de o sonoritate fiziologică, nu numai acustică, deoarece din punct de vedere acustic sînt „sonore“ toate sunetele, pur și simplu pentru că sînt ca atare). Al doilea factor pe care trebuie să-l avem în vedere este funcția pe care o are în fonație cavitatea nazală: dacă vîrfurile palatului închide comunicarea cu cavitatea nazală și curentul expirator trece numai prin cavitatea bucală, avem sunetele care se numesc *orale*; dacă, în schimb, aerul trece și prin fosele nazale, cavitatea nazală constituind astfel o a doua cutie de rezonanță, avem sunetele numite *nazale*. În sfîrșit, sunetele consonantice pot fi urmate de o *aspirație* (zgomot mic produs de trecerea aerului în laringe), iar în cazul acesta se numesc *aspirate* (*th*, *dh*, *ph*, *bh*, *kh*, *gh* etc.; de exemplu, *ph* în gr. *grápho*, „scriu“; *kh* în gr. *kheîr*, „mînă“, *th* în gr. *thálassa* „mare“ sau în germ. *Tal* sau *Thal* „vale“).

2.3.2. Toate vocalele sînt sonore, iar din punctul de vedere al funcției cavității nazale, pot fi orale sau nazale (*ă, ɛ, ɪ, o, u*; semnul nazalizării este de obicei ~). În pronunția spaniolă pot exista vocale nazale, însă ele nu constituie foneme, adică opoziția dintre vocala orală și vocala nazală nu are valoare fonologică distinctivă; în franceză, în schimb, precum și în portugheză, vocalele nazale sînt foneme și au funcție distinctivă. Între limbile romanice, spaniola are sistemul vocalic cel mai simplu, prezentînd numai cele cinci vocale fundamentale (numite și „vocale cardinale”); sistemul italian este deja ceva mai complex, deoarece la vocalele *e* și *o* distinge un tip închis și un tip deschis, adică prezintă șapte vocale. Engleza are paisprezece vocale, iar franceza șaisprezece (afară de *i* și *u*, două tipuri de *a*, vocale anterioare labializate, tipuri închise și deschise la vocalele *e*, *o*, *ö*, un *e* deschis lung și patru nazale).

2.3.3.0. Dar factorul cel mai important în articulare este închiderea mai mare sau mai mică a aparatului fonator. Unicul sunet în care nu există vreo îngustare sau în care nu se produce nici o închidere, nici cel puțin parțială, a tubului de fonație, este sunetul *a*. Este adevărat, totuși, că nici la celelalte sunete vocalice nu există o strîmtare de așa natură încît să producă sunete de la sine, dat fiind că mișcările realizate de buze și limbă servesc numai pentru a da o modulare distinctă sunetului produs de coardele vocale. La consoane, în schimb, sunetul se produce chiar în locul în care se realizează închiderea parțială sau totală a aparatului fonator.

2.3.3.1. Dacă ocluziunea este totală, sunetele care se produc sînt *ocluzivele*, care se numesc și *explozive*, deoarece se realizează printr-o „explozie” a aerului din curentul respirator; pot fi, după cum vibrează sau nu coardele vo-

cale, sonore sau surde, iar conform locului de articulare – labiale, dentale, alveolare, palatale, velare, uvulare, laringale. De exemplu: ocluzivă bilabială sonoră: *b*, în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca inițială absolută a frazei ori după o nazală: *zamba*); ocluzivă bilabială surdă: *p*; ocluzivă dentală sonoră: *d*, în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca inițială absolută sau după o nazală: *andar*); ocluzivă dentală surdă: *t*; ocluzive alveolare: *t* și *d* în engleză; ocluzivă palatală surdă: *ç* (ca *ch* spaniol din *choza*); ocluzivă palatală sonoră: *ğ* (*g* italian din *generale*); ocluzivă velară surdă: *k* (*c* spaniol din *casa* sau *qu* din *quemar*); ocluzivă velară sonoră: *g*, în italiană sau în franceză (în spaniolă numai ca inițială absolută sau după o nazală: *tango*). În lingvistica comparată se numesc de obicei *medii* ocluzivele sonore și *slabe* ocluzivele surde. Sunetele ocluzive sînt toate, desigur, momentane. Sunetele *ç* și *ğ* pot fi considerate și ca „africate” (cf. 2.3.3.5.).

2.3.3.2. Dacă se produce un anumit grad de îngustare a pereților tubului fonator astfel încît la trecerea curentului respirator să se realizeze o fricțiune sau o frecare audibilă, sunetele corespunzătoare sînt *fricativele* care, de asemenea, pot fi sonore sau surde și, conform locului de articulare, labiale, labiodentale, interdentală, palatale, velare etc. De exemplu: fricativă bilabială sonoră: *β* (consoana care se scrie în spaniolă *b* sau *v*, în special în poziție intervocalică); fricativă labiodentală sonoră: *v*, în franceză sau în italiană; fricativă labiodentală surdă: *f*; fricativă interdentală sonoră: *ð* (*d* spaniol, în special în poziție intervocalică, de exemplu al doilea *d* din *dado*; sau *th* englez din *this*); fricativă interdentală surdă: *θ* (*z* sau *c* – înaintea lui *e*, *i* – în spaniola din Castilia, ca în *zaguán*, *cielo*; sau *th* englez în *three*); fricativă palatală sonoră *ʒ* (*y* din *yo* sau *ll* în pronunția din Río de la Plata; sau *j* francez din *jeu*); fricativă

palatală surdă: *s* (sc italian din *scena*, *ch* francez din *chou*, *sh* englez din *she*, *sch* german din *schreiben*); fricativă velară sonoră γ (γ din greaca modernă sau *g* spaniol în poziție intervocalică și, mai clar încă, în pronunția curentă din Río de la Plata în *más grande*); fricativă velară surdă *x* (*j* spaniol în *juego* sau *g* din *general*) etc. Sunete fricative speciale sînt *spirantele* sau *sibilantele* care, sub aspect acustic, dau impresia unui șuierat: *s* spaniol din *saber* (sibilantă surdă), *z* francez din *zéro*, *s* francez intervocalic, *s* italian din *rosa* (sibilante sonore). În interiorul aceleiași categorii pot fi considerate fricativele palatale *ʃ* și *ʒ* la care ne-am referit deja. Și viceversa, sibilantele *s* și *z* (franceze) pot fi considerate pur și simplu ca fricative dentale.

2.3.3.3. Se apropie de fricative sunetele numite *vibrante*, care se produc prin intermediul unei ocluziuni intermitente. Cele mai comune vibrante sînt alveolarele din spaniolă (*r* și *rr*) și velara sau uvulara francezei (*r grasseyée*). Asemănătoare sînt, de asemenea, sunetele numite *lichide* sau *laterale*, la care, după cum am văzut, există ocluziune numai într-o parte a bolții palatale, lăsîndu-se să iasă curentul respirator prin cealaltă parte. Lichidele cele mai obișnuite sînt *l* alveolar, numit uneori și „linguodentală“ (*l* spaniol din *lápiz*), palatala *l'* (*ll* în pronunțarea spaniolă „exemplară“ din Castilia, sau *gli* din it. *scoglio*, „stîncă, obstacol“) și *l* velar (*l* rusesc sau portughez urmat de vocale posterioare). În mod normal, vibrantele și lateralele sînt sonore; dar există și limbi cu vibrante și laterale surde. Așa, de exemplu, laterala surdă există în galeză (în scriere: *ll*) și în nahuatl (scrisă *tl*).

2.3.3.4. Toate sunetele fricative, precum și vibrantele și lateralele, sînt continue. Un tip particular de sunete continue îl constituie, în schimb, consoanele *nazale*, în articularea cărora se produce ocluziunea cavității bucale,

însă curentul respirator trece prin fosele nazale. Consoanele nazale cele mai comune sînt bilabiala *m*, alveolara *n* (*n* spaniol din *mano*) și palatala *ñ* (sp. *ñ*). Dar sunetele nazale au, în general, proprietatea de a se adapta în vorbire articulării consoanei următoare, astfel că avem și o nazală labiodentală (de exemplu, primul *n* din *sinfonía* sau *n* din *anfiteatro*), o nazală dentală (*n* din *cuando* sau din *antes*), o nazală velară (*n* din *tango*, *ancla*). Acest ultim sunet există în unele limbi, ca engleza și germana, cu valoare de fonem (cf. engl. *long* sau germ. *singen*, unde grupul *ng* reprezintă nazala velară). Sunetele nazale sînt în general sonore.

2.3.3.5. Un ultim tip de sunete care trebuie luat în considerare din punctul de vedere al articulării îl constituie *africatele*, consoane a căror articulare începe cu o ocluziune și se termină cu o fricțiune; din punct de vedere articulator, este vorba deci de sunete duble și care, prin urmare, se transcriu de obicei ca atare. Astfel, avem africata sonoră dentală *dz* (*z* italian din *zanzara*), africata surdă dentală *ts* (*z* italian din *nazione* sau cel german din *zehn*), africata palatală sonoră *dʒ* (*dj* din fr. *Djibouti*), africata palatală surdă *tʃ* (*tch* în fr. *tchèque* sau *tsch* în germ. *Deutschland*). Mulți cercetători includ printre africcate și ocluzivele mediopalatale *c* și *g*.

2.3.3.6. În sfîrșit, un loc special în clasificarea sunetelor îl ocupă aspirata *h* (de exemplu, în germ. *Hund*, „cîine“ sau *Hand* „mîină“), care este un sunet fricativ produs la trecerea curentului de aer prin laringe și poate să fie considerat, prin urmare, o fricativă sau spirantă laringală.

3.0. O problemă care se pune frecvent în lingvistică, și încă și mai mult în discuțiile dintre profani, este cea a

valorii semnificative nemijlocite a sunetelor, adică dacă sunetele au sau nu vreo relație directă, prin materialitatea lor însăși, cu semnificația semnelor care le compun și cu „lucrurile“ pe care acestea le desemnează.

3.1.1. În anumite cazuri se pare, într-adevăr, că sunetele ar avea o anumită valoare iconică (imitativă) sau deictică, adică demonstrativă (*deixis* înseamnă în gr. „actul de a arăta“). Așa, de exemplu, într-un cuvânt ca *viento*, se pare că sunetul reprezentat prin *v* (β) [într-un grup fonic unde să fie fricativ] ar fi avut o relație imitativă cu zgomotul produs de vânt. Mai mult: observăm că alte limbi au sunete asemănătoare în cuvinte cu semnificație analogă; cf. germ. *Wind*, rus. *veter*. Se poate admite, în consecință, că acest cuvânt era la origine de natură imitativă sau onomatopeică. Dar, pe de altă parte, trebuie să menționăm că forma spaniolă provine cu toată regularitatea din cuvântul lat. *uentus*, al cărui prim sunet nu era nici β nici *v*, ci un *u* consonantic și că chiar și în cuvântul spaniol acest sunet nu este întotdeauna β, deoarece în poziție inițială absolută și după nazală se pronunță [b], supunându-se normelor de realizare ale sistemului fonologic spaniol (cf. *un viento* pronunțat *umbiento*). Deducem din aceasta că la origine semnul poate să fi avut vreo relație cu un zgomot real din natură, dar că, după această fază inițială, o astfel de legătură s-a pierdut, semnul intrând în tradiția lingvistică normală și primind valoare pur simbolică.

3.1.2. Tot astfel, se pare uneori că există o anumită relație directă între sunete anterioare, precum *i*, *e* și lucruri mici sau slabe (cf. cuvinte ca *chico*, *pequeño*) și, pe de altă parte, între vocale medii și posterioare, ca *a*, *o*, *u* și ceea ce este mare sau puternic (cf. *grueso*, *grande*, *fuerte*). M. Grammont observă că ar fi foarte straniu, de exemplu, să se spună că o pungă de făină, căzînd, a făcut *pif*: vom spune

mai degrabă că a făcut *puf* sau *paf*. Această considerație poate să pară adevărată cît timp ne menținem în domeniul exclamației sau al onomatopeei, dar își pierde baza dacă ne situăm în cîmpul semnelor simbolice propriu-zise. După cum se știe, „mic“ se spunea în lat. *parvus* (termen cu vocalismul *a*, în contrast evident cu ipoteza la care ne-am referit); în germ., „mare“, „gros“ se spune *dick*, iar „mic“, *klein* (pronunțat *klain*); în rusă „mic“ este *malyj* și, din contra, „mare“ se spune *velikii*.

3.1.3. Georg von der Gabelentz observă în tratatul său de lingvistică generală (*Die Sprachwissenschaft*, [Leipzig], 1891) că în anumite limbi africane există o alternanță vocalică la anumite verbe – în raport evident cu onomatopeele – în funcție de subiectul la care se referă; în sudaneză, de exemplu, „a se tîrî“, în general, se spune *djarar*; însă se spune *djirir* dacă se referă la animale mici și *djurur*, dacă este vorba de animale mari. De asemenea, Ferdinand de Saussure remarcă faptul că în limbile indoeuropene adjectivele care desemnează infirmități sau debilități organice se caracterizează prin prezența vocalei *a* scurt în rădăcina lor. Relații asemănătoare între sunete și concepte se pot observa în multe alte cuvinte de origine onomatopeică sau imitativă, ca, de exemplu, în derivatele din limbajul infantil, care în majoritatea limbilor indoeuropene, precum și în unele limbi neindoeuropene, se caracterizează prin repetarea aceleiași silabe sau prin prezența unor consoane geminate (cf. it. *mamma*, *babbo*). Studii profunde în această privință a făcut lingvistul italian Vittorio Bertoldi, care a ajuns, în multe cazuri, să descopere sau să confirme originea onomatopeică a unor vocabule curente ca, de exemplu, lat. *pipio*, *pipionis*, „porumbel“, lat. *papilio*, „fluture“, gr. *bárbaros* și lat. *barbarus* etc. Dar în toate aceste cazuri, sau cel puțin în majoritatea lor, sentimentul valorii imitative se menține numai într-o fază inițială, după care, o

dată cu intrarea cuvântului în „evoluția“ normală a limbii, orice valoare deictică se pierde și este substituită printr-o valoare simbolică „arbitrară“, justificată numai prin tradiție. Astfel, în sp. *pichón*, it. *piccione*, fr. *pigeon*, nu se mai recunoaște „pio-pio“ imitativ din lat. *pipio*, de la care provin aceste cuvinte; și nu s-ar putea recunoaște nici în sp. *bravo*, care a suferit o lungă și complexă evoluție, **ba-ba*-ul imitativ al vorbirii fără sens (ceva ca *bla-bla*), care se află la originea lat. *barbarus*. Tot așa și cuvântul latin *crimen* pare să derive de la o onomatopee **krik* și să fie în relație, prin urmare, cu ideea de „strigăt, larmă“; dar această origine este de nerecunoscut chiar în latină și cu atât mai mult în spaniolă, unde termenul este un latinism, luat cu forma și semnificatul pe care le avea deja în limba Romei. În același fel, se pare că gr. *kórax* și lat. *corvus* sînt în relație cu o onomatopee **ger-gor*, prin care se urmărea imitarea vocii corbului, dar cuvântul spaniol *cuervo* nu mai are nimic de-a face cu acea onomatopee: unicul lucru care se poate spune este că el provine de la lat. *corvus*, printr-o dezvoltare fonetică perfect regulată în gramatica istorică spaniolă.

3.1.4. Și nici măcar despre interjecții și onomatopee nu se poate afirma în fiecare caz că au valoare iconică reală sau nemijlocită: o astfel de valoare li se atribuie mai curînd prin semnificatul simbolic și „arbitrar“ pe care îl au într-o limbă. Am văzut deja că onomatopeele – cele care imită voci de animale, bunăoară – nu sînt identice în diferite limbi, cum ar trebui să fie dacă ar reproduce cu exactitate zgomotele din natură. În castiliană spunem că vaca face *mu*, însă în alte limbi onomatopeea corespunzătoare este *bu*; oaia face, în funcție de limbă, *bee* sau *mee*; cîinele – *ham-ham* pentru urechile române, dar *guan-guan* pentru spanioli și *bau-bau* pentru italieni; „cîntatul“ cocoșului este *cucurigu* în română, *quiquiriquí* în spaniolă, însă în alte limbi este *cocoricó* sau *kirikukú*, iar pentru englezi este *cock-a-doodle-doo*. O interjecție ca *ai*

exprima durerea în latină (și același lucru îl exprimă, prin tradiție, în limbile romanice), dar reprezintă manifestarea bucuriei în lituaniană.

3.2.1. Pîna și interjecțiile și onomatopeele, cu toate că au o anumită valoare imitativă, sînt, prin urmare, în limbi, elemente convenționale și „arbitrare“, care au o anumită valoare în virtutea unei tradiții. Aceasta ne explică de ce ele, ca și celelalte cuvinte, pot trece de la o limbă la alta (așa, de exemplu, latina are diferite interjecții de origine greacă). Și, oricum, dincolo de domeniul limitat al onomatopeelor și al cuvintelor evident imitative, sunetele care formează semnele limbajului nu au nici o valoare iconică, și dacă uneori avem impresia sau sentimentul că ar avea-o, aceasta se întîmplă numai pentru că ne lăsăm influențați de semnificatul semnelor în care se prezintă. Nu există, în consecință, nici un motiv „natural“, relaționat cu obiectele desemnate, pentru a prefera *mesa* lui *tavola*, *table*, *Tisch* sau *stol*: semnificatul unui semn nu depinde în mod „natural“ de sunetele care îl formează, ci exclusiv de tradiția culturală care este în vigoare în comunitatea respectivă.

3.2.2. Ceea ce uneori dă sunetelor o anumită valoare imitativă nu este de natură acustică sau articulatorie, ci mai curînd inflexiunea vocii: „tonul“ (în sensul curent al termenului). Prin aceasta, limbajul uman se distinge net de orice pseudolimbaj animal, care este numai inflexiune lipsită de semnificație, prezentînd o aderență intimă și necesară la obiectul expresiei și care, în consecință, are întotdeauna aceeași inflexiune în aceleași situații. În limbajul uman, într-adevăr, valoarea de desemnare directă pe care o au sunetele se poate considera nulă, deoarece semnele își au semnificatul lor numai în interiorul unei „convenții“, prin opoziție cu alte semne în interiorul unui sistem și în raport cu alte semne în cadrul unui context.

Acest din urmă fapt se observă cu toată evidența în cazurile de omofonie (de exemplu, *dieta*, „adunare“, și *dieta*, „regim alimentar“), fenomen care în anumite limbi, ca franceza, ajunge la forme aproape patologice: cf. *sang*, *sans*, *s'en*; *vin*, *vint*, *vingt*; *soi*, *soie*, *soit*; *crois*, *croix*; *toi*, *toit*; *pois*, *poids*, *poix* etc. Charles Bally (*Linguistique générale et linguistique française*, [Berna] 1932) aduce în această privință numeroase exemple de fraze întregi care se pretează la echivocuri și care, în afara unui anumit context, ar fi incompreensibile: *cet artiste* și *cette artiste*; *il y a une femme qui l'aime* și *il y a une femme qu'il aime*; *cela peut être utile* și *cela peut t'être utile*; *tu l'as cueilli*, *tu la cuellis*, *tu l'accuellis*; *on est esclave* și *on naît esclave*; *beaucoup oser* și *beaucoup poser*; *trop heureux* și *trop peureux*; *l'admiration* și *la demiration*; *calorifère* și *qu'alors y faire*; *pauvre mais honnête* și *pauvre mais sonnette*; *allez vous l'avez* și *allez vous laver* și multe altele, care sînt chiar umoristice: *j'habite à la montagne et j'aime à la vallée* și *j'habite à la montagne et j'aime à l'aval*; *l'amour a vaincu Loth* (*vingt culottes*); *sur le sein de l'épouse on écrase l'époux* (*les poux*); *corps nu* (*cornu*); *pas encore né* (*encorné*); *herbette* (*air bête*); *coquin parfait* (*coq imparfait*); *c'est la Confédération* (*c'est là qu'on fait des rations*); *il est ailleurs* (*il est tailleur*); *l'ours est maître au pôle*, *Paris est métropole*, *Virginie aimait trop Paul*.

Din toate acestea deducem că valoarea semnificativă a grupurilor fonice se identifică prin *context*, adică prin relație cu alte semne ale aceluiași „discurs“ și adesea numai prin *situația* în care se produc sau grație unor fapte extralingvistice.

4.1. Ne-am referit pînă acum la sunetele limbajului considerate ca unități izolate. Dar am afirmat că ele nu apar în acest mod, ci se prezintă în propoziții, cuvinte, silabe, altfel spus, în secvențe de vorbire. Ei bine, sunetele despre care am vorbit semnalînd diferitele lor clase sînt,

în cea mai mare parte a cazurilor, numai sunete tipice, care pot constitui *foneme* în interiorul unor anumite sisteme fonologice, dar care nu se realizează niciodată în mod identic în vorbire, unde sunetele tipice ale unei limbi prezintă multiple realizări acustice, schimbîndu-și aspectul conform poziției în silabe, în cuvinte și în propoziții. *Silaba* este, după cum s-a spus, cel mai mic grup fonic care poate fi pronunțat ca atare (sau cel mai mic grup fonic care se produce cu o singură emisiune vocală). *Cuvintele* sînt, din punct de vedere fonetic, grupurile fonice enumerate prin accente (sau prin tonuri, în limbile în care accentul este melodic). Iar *propozițiile*, din același punct de vedere, sînt ansambluri de grupuri fonice caracterizate printr-o curbă melodică completă.

4.2.1. Între silabe trebuie să distingem silabele *deschise* și cele *închise*. Se numesc deschise silabele care se termină în vocală (sonantă); închise, cele care se termină în consoană. În general, vocalele sînt mai lungi în silabele deschise și mai scurte în cele închise; în unele limbi este suficient ca o vocală să se afle în silabă deschisă pentru ca să fie lungă „prin natură“ (de exemplu în engleză și în germană). Consoanele își modifică adesea aspectul și atunci cînd se află la sfîrșit de silabă: să se compare, de exemplu, *m* din *homenaje* cu cel din *hombre* (primul *m* este obișnuita consoană nazală bilabială, iar al doilea se reduce adesea la o simplă nazalizare a lui *o*). În spaniola rioplatensă, consoana *é* la sfîrșit de silabă închisă siăbește repede: în *casa* consoana este ocluziva velară surdă; în *activo*, *doctor*, *respecto*, se reduce adesea la o schiță consonantică de nerecunoscut, care abia reprezintă o inflexiune specială a lui *t* următor. Același lucru se poate spune despre *s* rioplatens: spiranta dentală surdă pe care o întîlnim în poziția inițială a unui cuvînt sau a unei silabe (*saber*, *casa*) se reduce la o simplă aspirație în poziție finală (cf. pronunțarea curentă a lui *pasto*, *mosca*, *mismo*, *patos* etc.).

4.2.2. Ceea ce se întâmplă în silabe, în interiorul cuvintelor, poate avea loc și între cuvinte, în interiorul propoziției: *s* din *es* în *es Carlos* sau *las* în *las partes* este identic cu cel din *mosca*, *pasto*, în timp ce *las* în *las dudas* se sonorizează adesea ca efect al sonorei următoare; *n* din *son* se reduce la o nazalizare a lui *o* în cuvântul izolat, este o nazală alveolară în *son ocho*, o nazală dentală în *son tres*, o nazală velară în *son grandes* și o nazală bilabială în *son bárbaros*; *g* precedat în frază de un *s* pierde adesea orice ocuziune, devenind în mod clar fricativă (să se compare, de exemplu, *g* din *Gordo* cu cel din *más gordo*) și același lucru se întâmplă când această consoană se află între vocale. Studiul adaptării reciproce a sunetelor în cuvinte și, în special, în propoziție, se numește *fonetică sintactică*. Însăși această adaptare constituie forma inițială a multor schimbări fonetice (așa, de exemplu, în evoluția lat. *aestatem*, *testa* > fr. *été*, *tête*, litera *s*, înainte de a dispărea total, a trebuit să treacă fără îndoială printr-o fază analogă celei pe care o avem astăzi în Río de la Plata în *pasto*, *cesto*).

4.2.3. Fenomenele de fonetică sintactică, adică de interadaptare a sunetelor din frază, au o mare importanță în sistemul fonetic al anumitor limbi, ca portugheza, unde fonemele finale ale cuvântului își adaptează foarte adesea realizarea la fonemele inițiale ale cuvintelor care urmează (așa, de exemplu, *s* final se pronunță în portugheză *z* dacă urmează o vocală; *ʃ* dacă urmează o consoană surdă; *ʒ* dacă urmează o consoană sonoră).

4.3. Alt fenomen specific de influență reciprocă între sunete este cel al *armoniei vocalice*, care caracterizează limbile turcice și diferite limbi ugro-finice (cum ar fi maghiara). În astfel de idiomuri, nu pot exista în același grup fonetic decât vocale de același tip (sau anterioare, sau posterioare): un cuvânt ca *pequeño* ar fi imposibil în aceste limbi

(dacă ar exista, ar trebui să fie *pekerie* sau *pekeriö*). Sufixe, care sînt morfeme fundamentale tot în aceste limbi, au două sau mai multe forme, conform vocalismului cuvintelor la care se aplică. Așa, de exemplu, în turcă sufixul de plural este *-ler* pentru cuvintele cu vocalismul *e*, *i*, *ö*, *ü* (cf. *ev* „casă“, *evler* „case“) și *-lar* pentru cele cu vocalismul *a*, *i*, *o*, *u*, (cf. *yol* „stradă“, *yollar* „străzi“); în aceeași limbă, sufixul perfectului este *-di* pentru bazele verbale cu vocalismul *e*, *i*; *-di* pentru bazele cu vocalismul *a*, *i*; *-dü* pentru cele cu vocalismul *ö*, *ü* și *-du* pentru cele cu vocalismul *o*, *u* (de exemplu, *geldi* „el veni“, *aldi* „el luă“, *gördü* „el văzu“, *buldu* „el întîlni“).

5.0. Sarcina fundamentală a foneticii, în calitate de știință a sunetelor „în vorbire“, este să descrie cât mai exact posibil sunetele corespunzătoare unei limbi (diferitele realizări acustice ale fonemelor sale), în multiplele lor combinații. Este o sarcină care nu prezintă dificultăți insolubile dacă examinăm limbi „vii“, care se pot supune cercetării directe și instrumentale. Cercetarea se dovedește, în schimb, mult mai dificilă când este vorba de limbi care au încetat să se mai vorbească sau de acte lingvistice pe care le cunoaștem doar sub forma înregistrată prin scriere, cum se întâmplă în majoritatea cazurilor în lingvistica istorică. Într-adevăr, scrierea este *alt* sistem de semne, paralel cu sistemul fonetic (și, mai frecvent, cu sistemul fonologic), dar care se deosebește adesea de acesta; adică paralelismul nu este niciodată perfect. Ceea ce se întâmplă, în general, este că sistemele de scriere corespund sistemelor fonologice în epoca în care se stabilesc, dar nu se modifică în continuare paralel cu „evoluția“ sunetelor. De exemplu, în spaniolă continuă să se facă distincție în scriere între *b* și *v*, care nu se mai diferențiază în pronunție. De aceea avem atîtea ortografii tradiționale sau „etimologice“, fapt ce se observă în special în cazul limbilor ale căror sisteme

fonetice au suferit modificări profunde, chiar în epoci relativ recente, ca franceza sau engleza. În secolul al XI-lea se spunea în franceză *rei* și *lei* și se scria „cum se pronunță”; iar în secolul al XIII-lea se pronunța și se scria *roi*, *loi*. Dar după acea epocă scrierea nu a mai urmat evoluția fonetică. În secolul al XVI-lea se spunea *roè* și *loè*, dar continua să se scrie *roi*, *loi*; și mult mai târziu s-a propagat de la Paris pronunția *rwa*, *lwa*, care este cea actuală, dar grafia continuă să fie cea a secolului al XIII-lea, adică *roi* și *loi*.

5.1.0. Există totuși posibilitatea de a reconstitui, pe baza unor indicii, pronunția mai mult sau mai puțin exactă a unei limbi, mai ales dacă este vorba de o limbă amplu documentată. Să vedem, ca exemplu, cazul latinei.

5.1.1. Avem, în primul rând, indicații exprese la gramaticieni sau la scriitori precum și jocuri de cuvinte revelatoare pentru pronunție. De exemplu, știm de la gramaticieni că în secolul al III-lea d. C. diftongul clasic *ae* nu se mai pronunța *ae*, ci pur și simplu *e*. Iar în ceea ce privește diftongul *au*, citim în Suetonius că un pedant l-a criticat pe împăratul Vespasian pentru că acesta spunea *plostrum* în loc de *plaustrum* și că împăratul, om ingenios, întâlnindu-l pe pedant în ziua următoare, îl salută cu o formulă „hipercorectă”, spunându-i *Salve Flaure!*, în loc de *Salve Flore!* (pedantul se numea *Florus*).

5.1.2. Avem, în al doilea rând, reflectările latinei în alte limbi, în special transcrierile grecești ale unor cuvinte latine și împrumuturile grecești și germanice de origine latină. Constatăm, bunăoară, că un nume latin ca *Marcellus* se transcria în greacă, pînă la o anumită epocă, *Markellus*, iar mai târziu *Martsellus*, de unde se deduce că pronunția latină a numelui se schimbase. În mod analog, un împrumut german de origine latină, cum este *Kaiser* (< *Caesar*) ne revelează că în

epoca în care germanii au luat cuvîntul de la romani, aceștia din urmă îl pronunțau *Kaesar*, adică nu palatalizaseră încă velara inițială și nici nu simplificaseră diftongul *ae*.

5.1.3. La fel ne servesc și transcrierile în sens contrar, cum ar fi transcrierile latine ale unor cuvinte grecești: un cuvînt ca *pharmacia* (gr. *pharmakía*) ne arată că în latină *c* avea și înaintea lui *e*, *i* pronunția *k*.

5.1.4. Alt mijloc pentru a reconstitui fonetismul unei limbi ni-l oferă eventualele forme onomatopeice. Dintr-un verb ca *baubari*, pentru a desemna lătratul unui câine, verb pe care îl întîlnim la Lucrețiu, deducem că *au* se pronunța în acea epocă diftongat, și nu ca *o*, sunet care reprezintă rezultatul acestui diftong în majoritatea limbilor romanice actuale. Tot astfel, unul din argumentele lui Erasmus, cînd a reconstituit pronunția limbii grecești vechi, a fost onomatopeea *bé*, imitînd vocea oilor, onomatopee care ar fi foarte stranie dacă s-ar pronunța [*vi*], așa cum același nex grafic se pronunță în greaca modernă.

5.1.5. Indicații și mai prețioase ne oferă oscilațiile în grafia pe care o întîlnim în documente paleografice sau epigrafice; adică eventualele „erori” în raport cu grafia normală ne revelează că aceasta nu corespundea pronunțării. Astfel, întîlnim în inscripții latine *niil*, în loc de *nihil* sau *cosul* în loc de *consul*, ceea ce ne arată că *h* încetase să se pronunțe în epoca în care s-au gravat acele inscripții și că *n* final din silaba închisă se redusese la o nazalizare insignifiantă a vocalei care îl preceda. În același fel, oscilația între *i* și *u* în cuvinte ca *optimus* – *optumus*, *satira* – *satura* (numai în epoca de după Cezar se scrie în mod constant *optimus* și *satira*) reprezintă un indiciu că nu era vorba, în aceste cazuri, nici de *i* nici de *u*, ci de un sunet intermediar, care în scriere se putea interpreta în cele două feluri.

5.1.6. Altă sursă o constituie dezvoltarea ulterioară a sunetelor în limbile care continuă să se vorbească: în cazul latinei, în limbile romanice actuale. Faptul că în sardă (dialectul logudorez) lui *c* latin îi corespunde *k* și înaintea lui *e*, *i*, ne arată că aceasta era pronunțarea latinei, deoarece n-am putea presupune că velara s-a ivit din palatale sau sibilantele pe care le întâlnim în restul limbilor romanice. La fel, putem deduce că *v* latin se pronunța ca *u* consonantic din faptul că în cuvinte ca *vadum* a dat același rezultat *gu* (it. *guado*, fr. *guê*) pe care îl întâlnim în cuvintele germanice care aveau același sunet (germ. *werra* > it. *guerra*, fr. *guerre*).

5.1.7. În sfârșit, și metrica ne poate oferi indicii importante. Astfel, din metrica latină deducem că sunetul *h* nu se mai pronunța în epoca clasică, dat fiind că în vers nu împiedică hiatul și cere eliziunea vocalei anterioare. De asemenea, se elidează în vers vocalele urmate de un *m* în silabă finală (*consulem audio* se transformă în vers în *consulaudio*), de unde se deduce că *m* final nu mai avea consistență consonantică.

5.2.0. Aceleași procedee pe care tocmai le-am semnalat în privința latinei s-au folosit pentru alte limbi din care cunoaștem doar texte scrise, precum și pentru a stabili fonetismul cel mai vechi al limbilor actuale. Aceasta, deoarece în lingvistică este foarte important să se distingă sistemul fonetic de sistemul grafic, ceea ce nu fac mulți profani, care vorbesc adesea de „litere”, când ar trebui să vorbească de „sunete” și viceversa.

5.2.1. Astăzi distincția între sunete și litere este, în lingvistică, o distincție elementară. Cu toate acestea, ea a fost făcută relativ târziu: o întâlnim stabilită în mod expres doar în prima ediție a primului volum al gramaticii comparate indoeuropene a lui Bopp ([*Vergleichende Grammatik...*, Berlin] 1833), care, descriind limbile indoeuropene, diferențiază pentru prima dată net sistemul fonetic

de sistemul grafic (*Laut – und Schriftsystem*). Progresul evident pe care această distincție îl reprezintă se datorează și studierii sanscritei, dat fiind că gramaticienii vechi ai Indiei, mult mai mult decât cei greci și latini, au știut să transcrie cu exactitate sunetele limbii lor: alfabetul sanscrit este aproape perfect fonetic. Un alfabet este „fonetic” atunci când reprezintă în mod constant același sunet prin același semn și când semnele sale au în mod constant aceeași valoare fonetică; în schimb, nu sînt fonetice alfabetele în care același semn poate reprezenta mai multe sunete sau în care același sunet se poate reda prin mai multe semne.

5.2.2. Norma fundamentală a oricărei transcrieri fonetice este, în consecință: o singură valoare fonetică pentru fiecare semn grafic și un singur semn (sau grup de semne) pentru fiecare valoare fonetică. Există în prezent un alfabet fonetic internațional, folosit mai ales de către specialiștii în fonetică (adică de cei care se ocupă de fonetică în calitate de știință autonomă) precum și de mulți lingviști. Totuși, în lingvistică se folosesc mai frecvent transcrieri fonetice stabilite tradițional pentru fiecare limbă, sau stabilite convențional, în fiecare caz, de către diferiți autori: important este să se respecte norma de care am vorbit adineaori, iar convenția, chiar arbitrară, să fie explicită și să se aplice riguros.

5.2.3. Să semnalăm unele dintre elementele cele mai caracteristice ale transcrierilor tradiționale folosite în lingvistică. O linie orizontală pe trăsătura verticală a unei litere (*h*, *đ*, *g*), indică faptul că este vorba de un sunet fricativ și nu de oclusivele care se reprezintă prin aceleași litere; semnul - deasupra unui semn vocalic (de exemplu: *ā*), indică o vocală lungă; semnul - tot pe un semn vocalic (*â*) constituie indiciul vocalei scurte; semnul ‘ pus dedesubtul literei (de exemplu, *e*) semnifică vocală deschisă, iar un punct dedesubt (*e*), vocală închisă; semnul ~, pus pe o vocală, semnifică nazalizarea;

semnul ' indică consoană prepalatală (de exemplu *ž*), și consoană palatală (*ž*). Un punct dedesubtul unui semn consonantic indică o emfatică (cum e cazul în transcrierea arabei) sau o cacuminală (de exemplu, în transcrierea sanscritei). A se vedea și cele spuse la 2.1.1.

5.3.1. În grafia obișnuită a limbilor se folosesc, în schimb, sisteme diverse și care, în mod frecvent, mai ales din perspectiva actuală, se dovedesc puțin raționale și incoerente. În limbile care se scriu cu alfabetul latin și care sînt majoritatea limbilor de cultură, se folosesc multe din semnele latine cu valoare constantă și generală și altele – cu valori diferite în funcție de limbi. Dar în multe cazuri literele alfabetului latin sînt insuficiente, motiv pentru care, pentru a reprezenta foneme unice, este necesar să se recurgă la grupuri de litere sau la litere cu semne diacritice. Așa, de exemplu, româna folosește procedeul literelor cu semne diacritice (*ă, î, ț, ș*), spaniola – litera cu semn diacritic *ñ* și grupurile de litere *ch, ll, rr*. Engleza utilizează de obicei, în măsură foarte mare, procedeul grupurilor de litere (*ch, sh, ee, oo* etc.); la fel și germana (*ch, sch, tsch* etc.), care utilizează și anumite semne diacritice (în special diereza: *ä, ö, ü*), și franceza (*ai, au, eau, ch, tch* etc.) care folosește și accentele cu valoare diacritică (de exemplu, *é* și *è* indică, în general, *e* închis și *e* deschis); italiana întrebunțează aproape în exclusivitate procedeul grupurilor de litere (*gn, gli, sc* etc.). Dintre limbile slave, poloneza folosește cele două procedee (*ć, ś, cz, sz, ź, dź* etc.), iar croata și ceha, aproape în exclusivitate litere cu semne diacritice.

5.3.2. Vocalele lungi și scurte se diferențiază rareori în grafia obișnuită a limbilor. Astfel, latina nu le semnală; greaca avea semne distincte pentru *e* scurt și cel lung, precum și pentru *o* scurt și *o* lung, însă nu făcea aceeași distincție pentru vocalele *a, i, y*; în letonă vocalele lungi se semnalează prin

același semn pe care îl folosesc lingviștii (*ā, ō* etc.); în maghiară, cehă, slovacă, vocalele lungi poartă accent grafic; în finlandeză acestea se reprezintă prin litere duble (astfel, *aa* are valoarea lui *a* lung) și același lucru se întîmplă în olandeză (dar numai în silabe – ortografic – închise, în timp ce în silabă deschisă vocala este înteleasă întotdeauna ca lungă); germana folosește pentru vocalele lungi uneori litere duble (*Meer*), iar alteori, un *h* cu valoare diacritică (*sehr*).

5.3.3. În general, orice limbă scrisă care folosește o scriere alfabetică posedă sistemul său propriu pentru a-și transcrie fonemele și aproape niciodată ortografiile obișnuite nu sînt perfect „fonetice” (sau „fonologice”). Sînt, pe scurt, mai mult sau mai puțin exacte, din acest punct de vedere, ortografiile limbilor slave care folosesc alfabetul latin, ortografia limbii maghiare, cea a finlandezei și alte cîteva ortografii, care s-au stabilizat într-o epocă relativ recentă; așa este cea albaneză (1912) și turcă (1928). De obicei, sistemele ortografice reflectă cu o anumită fidelitate sistemele fonetice în limbile al căror fonetism s-a schimbat doar în mică măsură după epoca în care s-a stabilit scrierea respectivă ca, de exemplu, limba maghiară, iar dintre limbile romanice, italiana, în timp ce, după cum am arătat, cele două sisteme se prezintă ca profund divergente în limbile al căror fonetism a continuat să suporte modificări notabile după stabilirea ortografiei lor.

BIBLIOGRAFIE ESENȚIALĂ

(A) Opere de introducere

- J. Marouzeau, La linguistique ou science du langage, ed. a III-a, Paris, 1950.
- A. Grégoire, La linguistique, ed. a VI-a, Paris, 1948.
- L. R. Palmer, An Introduction to Modern Linguistics, Londra, 1935.
- B. Migliorini, Linguistica, ed. a II-a, Florența, 1950.
- W. von Wartburg, Einführung in die Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft, Halle, 1943. (Trad. fr. Problèmes et méthodes de la linguistique, Paris, 1946; trad. sp. Problemas y métodos de la lingüística, Madrid, 1951.)
- A. B. Terracini, ¿Qué es la lingüística? Tucumán, 1942.
- M. Cohen, Le langage, Paris, 1950.

(B) Manuale, tratate, opere teoretice și metodologice

- J. Mattoso Câmara Jr., Princípios de lingüística geral, Rio de Janeiro, 1942.
- M. Bartoli, Introduzione alla neolinguistica, Geneva, 1925.
- G. Bertoni, Introduzione alla filologia, Modena, 1941.
- G. Bertoni și M. Bartoli, Breviario di neolinguistica, Modena, 1928.
- L. Bloomfield, Language, New York, 1933.

- A. Dauzat, La vie du langage, ed. a III-a, Paris, 1910. (Trad. sp., Buenos Aires, 1946).
- B. Delbrück, Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachen, ed. a VI-a, Leipzig, 1919.
- A. H. Gardiner, The Theory of Speech and Language, Oxford, 1932.
- W. L. Graff, Language and Languages, New York, 1932.
- L. H. Gray, Foundations of Language, New York, 1939.
- O. Jespersen, Language. Its Nature, Development and Origin, ed. a IX-a, Londra, 1950.
- H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, reimpr. ed. a V-a, Halle, 1937.
- E. Sapir, Language, New York, 1921.
- F. de Saussure, Cours de linguistique générale, ed. a IV-a, Paris, 1949.
- Hugo Schuchardt, Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft, publ. de L. Spitzer, ed. a II-a, Halle, 1928.
- J. Vendryes, Le langage. Introduction linguistique à l'histoire, ed. a III-a, Paris, 1950. (Trad. sp., ed. a II-a, Barcelona, 1943).

INDICE DE AUTORI

- Ascoli, G.I. - 78, 101
Azorín - 66
Arce de Niñez - 66
- Bally, Ch. - 28, 49, 98, 124
Bartoli, M. - 101, 134
Bello, A. - 66
Bertoldi, V. - 121
Bertoni, G. - 134
Bloomfield, L. - 135
Bopp, F. - 131
Bühler, K. - 22, 49, 93, 97
- Câmara jr., J. Mattoso - 134
Cohen, M. - 56, 134
Cousin, J. - 100
Croce, B. - 28
- Dauzat, A. - 68, 135
Delacroix, H. - 49
Delbrück, B. - 135
- Edmont, E. - 101
Entwistle, W. - 100
Erasmus - 129
Frei, H. - 76
- Gabelentz, G. von der - 121
Gardiner, A.H. - 92, 135
Gilliéron, J. - 101
Ginneken, J. van - 79
Goethe, J.W. - 53
Graff, W.L. - 135
- Grammont, M. - 120
Gray, L.H. - 135
Grégoire, A. - 134
Gröber, G. - 98
- Hatzfeld, H. - 98
Humboldt, W. von - 27, 28, 48
Husserl, E. - 48, 93
- Jespersen, O. - 50, 54, 56, 88, 135
- Krestschmer, P. - 59
- Lapesa, R. - 100
Luther, M. - 73
Lucrețiu - 129
- Marouzeau, J. - 134
Meillet, A. - 52, 60, 70, 83, 84
Migliorini, B. - 134
- Navarro Tomás, T. - 110
- Ogden, C.K. - 93
- Pagliari, A. - 55
Palmer, L. - 134
Paul, H. - 49, 135
Pisani, V. - 101
Pușcariu, S. - 100
Richards, I.A. - 92
- Russel, B. - 48
- Sapir, E. - 135
Saussure, F. de - 17, 28, 29, 56, 65, 74, 94, 99, 113, 121, 135
Schmidt, J. - 83
Schuchardt, H. - 135
Secheyay, A. - 28
Splitzer, L. - 98
Suetoniu - 128
Terracini, A.B. - 134.
- Thomsen, V. - 59
Trubetzkoy, N.S. - 71, 80
- Ulfilas (Wulfila) - 72
- Vendryes, J. - 50, 135
Vossler, K. - 17, 28, 29, 53, 98
- Wartburg, W. von - 100, 134

IDICE DE TERMENI

Accent

- ~ enclitic - 107
- ~ expiratoriu - 105
- ~ de intensitate - 105, 109
- ~ proclitic - 107
- ~ propriu - 107
- ~ tonic - 105

Act

- ~ lingvistic - 13, 16, 17, 19, 29, 32, 34, 56, 66, 68, 74, 81, 86, 89, 92, 94, 127
- ~ de vorbire - 50, 51

Activitate

- ~ de vorbire - 28

Adstrat - 82

Alternanță vocalică - 121

Alfabet

- ~ chirilic - 40
- ~ „fonetic“ - 131
- ~ fonetic internațional - 131
- ~ latin - 40, ~ sanscrit - 131

„Amestec“ de limbi - 79

Antroponomastică

- (antroponimie) - 100

Argou - 46, 58, 64, 65, 88

Articulare

- bază de ~ - 79
- loc de ~ - 103, 113, 116
- mod de ~ - 103, 113

Ascultător - 22, 29

Atlas lingvistic - 101

Bedeutung v. sens, semnificație

Behaviorism - 21, 55

Bel, decibel - 105

Bilingvism - 79, 80, 82

Cadență - 110

* Indicele este alcătuit de Eugenia Bojoga

Calc

- ~ latin - 62, ~ lingvistic - 62
- ~ neolatin - 62

Categorie

- ~ gramaticală - 49, 51
- ~ logică - 49, 51

Caz gramatical - 83

Cercetare

- ~ lingvistică - 26, 27, 101, 127

Cîmp

- ~ denotativ - 93
- ~ de intonație - 105, 109
- ~ simbolic - 93, 120

Clasificare a sunetelor - 110, 113

Coarde vocale - 104, 110, 111, 115

Comunicare - 21, 31, 33, 50, 54

- ~ simbolică - 31, 48, 54

Comunitate - 19, 33, 57, 58, 64, 81

- ~ culturală - 58, 90
- ~ de vorbitori - 18, 19
- ~ idiomatice - 58, 68, 69
- ~ lingvistică - 23, 33, 66, 69, 70, 71, 86, 90

- ~ socială - 64, 90

- ~ regională - 31, 57, 90

Concept - 21, 62, 63

- ~ de pronunție dificilă - 85

- ~ de „semn“ - 21, 22

- ~ de „simbol“ - 22

Consoană - 85, 86, 106, 111, 112, 116

Construcție sintactică - 71, 82

Context - 21, 50, 91, 123, 124

Conștiință

- ~ fonologică - 80, lingvistică - 69
- ~ semantică - 80
- ~ sintactică - 80

~ a vorbitorului - 35, 68, 69

Continuu fonic - 103

Convenție - 21, 92, 97

- ~ emotivă - 92, 98

- ~ enunțiativă - 92

- ~ lingvistică - 31, 90

- ~ „logică“ - 31

- ~ stilistică - 31

- ~ Cuvînt - 17, 30, 67, 81, 90, 95, 110, 124, 125

Declinare - 83, 89

Diacronie - 74, 98, 99

Dialect - 32, 33, 36, 38, 68, 92

- ~ andaluz - 36,

- ~ aragonez - 36

- ~ breton - 36

- ~ castilian - 36, 38, 43

- ~ daco-român - 41

- ~ flamand - 37

- ~ florentin - 38

- ~ galez - 38

- ~ istro-român - 41

- ~ macedo-român - 41

- ~ megleno-român - 41

- ~ scoțian - 38

- ~ toscan - 38, 86

Dialecte

- ~ slave meridionale - 37

- ~ slovene - 37

Dialectologie - 97, 100

Diateză - 83

Diftong - 128, 129

Diminutiv - 53, 63, 97

Distincție - 16, 17, 28, 29, 74, 94, 110, 112, 127, 131

Element elocuțional - 110

Énergiea - 27, 29

Ergon - 28

Etimologie - 81, 95

Expresie - 26, 29, 30, 33, 67, 77, 81, 97, 108

- ~ lingvistică - 23, 84

- ~ metaforică - 67

~ a vorbitorului - 30, 86

Expresivitate - 66, 89

Facultatea limbajului - 32

„Familie“ de limbi - 47, 83, 96, 97

- ~ limbilor romanice - 60, 83
- ~ slavă - 60

Fapt

- ~ de expresie - 21, 50
- ~ de limbaj - 16, 19, 101

Fenomene de limbaj - 15, 19, 48, 50, 56, 62, 64, 101

Filologie - 14, 16

- ~ comparată - 13, 14

Filosofie a limbajului - 19, 93

Flexiune - 59, 87

- ~ nominală - 87

Fonație - 79, 110, 111, 115

Fonem - 30, 71, 79, 80, 82, 85, 91, 94, 103, 114, 119, 124, 129

Fonetice - 16, 20, 94, 97, 98, 127, 131

- ~ experimentală - 94, 103, 106
- ~ sintactică - 126

Fonetism - 129, 130, 133

Fonologie - 94

Formă - 95, 99

- ~ analitică - 83,

- ~ internă - 48

- ~ sintetică - 83

Frază - 17

Funcție - 89, 99, 112

- ~ de apelare - 92, 97

- ~ distinctivă - 108

- ~ lingvistică - 94, 99

- ~ de manifestare sau de expresie - 92, 97

- ~ de reprezentare - 92

- ~ sintactică - 89

Geografie lingvistică - 18, 83, 101

Gotică

- limba ~ - 72, 88

Grafie - 103, 128, 129, 132

Grai, -uri - 37, 38, 41, 44

- Gramatică - 16, 52, 75, 96, 98
 ~ comparată - 14, 96, 100, 102, 131
 ~ descriptivă - 98, 99
 ~ funcțională - 99
 ~ generală - 20, 96
 ~ a greșelilor - 75, 76
 ~ indoeuropeană - 131
 ~ istorică - 74, 75, 76, 98, 99
 ~ logică - 49
 ~ normativă - 98, 99
 ~ structurală - 99
 ~ tradițională - 49
- Greaca
 ~ modernă - 27, 38, 117, 129
 ~ veche - 27, 109, 129, 133
- Grup
 ~ dialectal - 40, 41
 ~ fonetic - 85, 103, 107, 109, 124, 125
 ~ de limbi - 39, 67, 96
- Idealism filosofic - 28
- Idiom - 34, 35, 44, 126
- Indoeuropean
 limbă ~ - 34, 37, 102
- Inovație - 75, 82, 83, 84, 89, 90
- Intensitate acustică - 103, 104, 105, 107
- Intercompreensiune - 35, 87
- Intercomunicare socială - 17, 26, 65
- Interjecție - 23, 122, 123
- Intuiție - 26, 29, 30, 56
- Istorie
 ~ a limbii - 58, 59, 75, 99
 ~ a semnelor - 59, 60
- Izoglosă - 18, 33, 61
 sistem de ~ - 18, 32, 33, 34, 37, 45
- Izoidă - 102
- Înălțime a sunetului - 103, 104
- Împrumut - 64, 68, 128, 129
- Koinè* - 38,72
- Landsmal* - 43
- Langue* - 28, 56, 94
- ~ *d'oc* - 41, 42, ~ *d'oïl* - 41
- Latina - 27, 35, 44, 71, 78, 82, 85, 89, 122, 123, 128, 130, 133
 ~ clasică - 130
 ~ comună și literară - 44,
 ~ populară - 86
 ~ primitivă - 71
 ~ vulgară - 75, 76, 83
- Lege fonetică - 91
- Lexic - 67
- Lexicografie - 95
- Lexicologie - 95
- Limba
 ~ afectiv 54, 90, 97
 ~ animal - 21, 22
 ~ articulat - 17, 21, 24, 25
 ~ emotiv - 54, 90, 97
 ~ enunțiativ - 54, 97, 98, 106
 ~ familial - 58, 65, 90
 ~ infantil - 63, 121
 ~ politic - 67
 ~ simbolic - 17, 24
 ~ special - 46, 64, 82, 90
 ~ tehnic - 33, 46, 56, 62, 90
 ~ uman - 21, 55, 123
- Limbă
 ~ albaneză - 86
 ~ arabă - 73, 114, 132
 ~ avestică - 72,
 ~ bască - 37, 62, 63
 ~ bulgară - 35, 36
 ~ cartvelică - 108
 ~ catalană - 42, 43, 44
 ~ cehă - 60, 133
 ~ chineză - 109,
 ~ coptă - 72
 ~ creolă - 46, 47
 ~ croată - 40, 60, 109, 112, 114
 ~ daneză - 39, 43
 ~ engleză - 38, 59, 61, 68, 81, 88, 106, 108, 112, 119, 125, 128
 ~ esperanto - 46
 ~ finlandeză - 133
 ~ flamandă - 39,69
 ~ franceză - 35, 38, 42, 47, 69, 78, 81, 86, 88, 108, 111, 116
 ~ francă - 46, 47
 ~ frizonă - 39, ~ galeză - 38
 ~ galiciană - 44
 ~ germană - 35, 39, 45, 62, 69, 73, 78, 81, 106, 111, 119, 125, 132
 ~ guarani - 14,111
 ~ ido - 46
 ~ interlingua - 46
 ~ islandeză - 39
 ~ italiană - 35, 38, 44, 69, 81, 105, 116, 132
 ~ japoneză - 108, ~ kawi - 27
 ~ letonă - 108, 109, 133
 ~ lituaniană - 86, 108, 122
 ~ maghiară - 126, 133
 ~ nahuatl - 118
 ~ norvegiană - 39, 43, 44
 ~ occitană - 44
 ~ olandeză - 39, 133
 ~ poloneză - 59, 114, 133
 ~ portugheză - 37, 42, 47, 68, 116, 126
 ~ quechua - 72
 ~ reto-romană - 44,69
 ~ română - 36, 41, 44, 86, 111, 132
 ~ rusă - 59, 111, 120
 ~ sanscrită - 72, 112, 131, 132
 ~ slovacă - 112, 133
 ~ slovenă - 39, 40
 ~ sîrbă - 35, 36, 39, 40, 109, 112
 ~ slavă - 35, 72, 86, 87
 ~ spaniolă - 32, 34, 35, 38, 42, 44, 57, 61, 62, 68, 69, 75, 81, 86, 105, 108, 114, 117, 122, 127, 132
 ~ sudaneză - 121
 ~ suedeză - 39, 109
 ~ turcă - 11, 127
 ~ umbriană - 72
 ~ volapük - 46
- Limbă
 ~ analitică - 59
 ~ artificială - 46
 ~ comună - 27, 32, 39, 42, 45, 49, 64, 69, 72, 90, 96
 ~ literară - 27, 32, 37, 41, 45, 69, 72, 90
 ~ liturgică - 72
 ~ istorică - 35
 ~ oficială - 46
 ~ națională - 32, 37, 38, 46, 69
 ~ secretă - 46
 ~ sintetică - 59
 ~ specială - 32, 46
- Limbi
 ~ germanice - 35, 60, 70, 77
 ~ indoeuropene - 35, 52, 67, 102, 109, 121, 131
 ~ neolatine - 35
 ~ romanice - 27, 35, 44, 60, 65, 78, 83, 116, 122, 129, 130, 133
 ~ semitice - 35
 ~ slave - 35, 60, 67
 ~ turcice - 126,
 ~ ugro-finice - 126
- Lingvist
 ~ idealist - 29, 56
 ~ pozitivist - 29
 ~ sociologist - 55
- Lingvistică
 ~ comparată - 117
 ~ descriptivă - 74
 ~ empirică - 20
 ~ generală - 19,47,93
 ~ germanică - 15
 ~ idealistă - 17
 ~ indoeuropeană - 52,72, 96, 101
 ~ istorică - 47,127
 ~ romanică - 15, 59
 ~ spațială - 101
 ~ structurală - 74
 ~ teoretică - 20, 93, 96

- Gramatică – 16, 52, 75, 96, 98
 ~ comparată – 14, 96, 100, 102, 131
 ~ descriptivă – 98, 99
 ~ funcțională – 99
 ~ generală – 20, 96
 ~ a greșelilor – 75, 76
 ~ indoeuropeană – 131
 ~ istorică – 74, 75, 76, 98, 99
 ~ logică – 49
 ~ normativă – 98, 99
 ~ structurală – 99
 ~ tradițională – 49
- Greaca
 ~ modernă – 27, 38, 117, 129
 ~ veche – 27, 109, 129, 133
- Grup
 ~ dialectal – 40, 41
 ~ fonic – 85, 103, 107, 109, 124, 125
 ~ de limbi – 39, 67, 96
- Idealism filosofic – 28
- Idiom – 34, 35, 44, 126
- Indoeuropean
 limbă ~ – 34, 37, 102
- Inovație – 75, 82, 83, 84, 89, 90
- Intensitate acustică – 103, 104, 105, 107
- Intercomprehensiune – 35, 87
- Intercomunicare socială – 17, 26, 65
- Interjecție – 23, 122, 123
- Intuiție – 26, 29, 30, 56
- Istorie
 ~ a limbii – 58, 59, 75, 99
 ~ a semnelor – 59, 60
- Izoglosă – 18, 33, 61
 sistem de ~ – 18, 32, 33, 34, 37, 45
- Izoidă – 102
- Înălțime a sunetului – 103, 104
- Împrumut – 64, 68, 128, 129
- Koinè – 38, 72
- Landsmal – 43
- Langue – 28, 56, 94
- ~ *d'oc* – 41, 42, ~ *d'oil* – 41
- Latina – 27, 35, 44, 71, 78, 82, 85, 89, 122, 123, 128, 130, 133
 ~ clasică – 130
 ~ comună și literară – 44,
 ~ populară – 86
 ~ primitivă – 71
 ~ vulgară – 75, 76, 83
- Lege fonetică – 91
- Lexic – 67
- Lexicografie – 95
- Lexicologie – 95
- Limbai
 ~ afectiv 54, 90, 97
 ~ animal – 21, 22
 ~ articulat – 17, 21, 24, 25
 ~ emotiv – 54, 90, 97
 ~ enunțiativ – 54, 97, 98, 106
 ~ familial – 58, 65, 90
 ~ infantil – 63, 121
 ~ politic – 67
 ~ simbolic – 17, 24
 ~ special – 46, 64, 82, 90
 ~ tehnic – 33, 46, 56, 62, 90
 ~ uman – 21, 55, 123
- Limba
 ~ albaneză – 86
 ~ arabă – 73, 114, 132
 ~ avestică – 72,
 ~ bască – 37, 62, 63
 ~ bulgară – 35, 36
 ~ cartvelică – 108
 ~ catalană – 42, 43, 44
 ~ cehă – 60, 133
 ~ chineză – 109,
 ~ coptă – 72
 ~ creolă – 46, 47
 ~ croată – 40, 60, 109, 112, 114
 ~ daneză – 39, 43
 ~ engleză – 38, 59, 61, 68, 81, 88, 106, 108, 112, 119, 125, 128
 ~ esperanto – 46
 ~ finlandeză – 133
 ~ flamandă – 39, 69
 ~ franceză – 35, 38, 42, 47, 69, 78, 81, 86, 88, 108, 111, 116
 ~ francă – 46, 47
 ~ frizonă – 39, ~ galeză – 38
 ~ galiciană – 44
 ~ germană – 35, 39, 45, 62, 69, 73, 78, 81, 106, 111, 119, 125, 132
 ~ guarani – 14, 111
 ~ ido – 46
 ~ interlingua – 46
 ~ islandeză – 39
 ~ italiană – 35, 38, 44, 69, 81, 105, 116, 132
 ~ japoneză – 108, ~ kawi – 27
 ~ letonă – 108, 109, 133
 ~ lituaniană – 86, 108, 122
 ~ maghiară – 126, 133
 ~ nahuatl – 118
 ~ norvegiană – 39, 43, 44
 ~ occitană – 44
 ~ olandeză – 39, 133
 ~ poloneză – 59, 114, 133
 ~ portugheză – 37, 42, 47, 68, 116, 126
 ~ quechua – 72
 ~ reto-romană – 44, 69
 ~ română – 36, 41, 44, 86, 111, 132
 ~ rusă – 59, 111, 120
 ~ sanscrită – 72, 112, 131, 132
 ~ slovacă – 112, 133
 ~ slovenă – 39, 40
 ~ sîrbă – 35, 36, 39, 40, 109, 112
 ~ slavă – 35, 72, 86, 87
 ~ spaniolă – 32, 34, 35, 38, 42, 44, 57, 61, 62, 68, 69, 75, 81, 86, 105, 108, 114, 117, 122, 127, 132
 ~ sudaneză – 121
 ~ suedeză – 39, 109
 ~ turcă – 11, 127
 ~ umbriană – 72
 ~ volapük – 46
- Limba
 ~ analitică – 59
 ~ artificială – 46
 ~ comună – 27, 32, 39, 42, 45, 49, 64, 69, 72, 90, 96
 ~ literară – 27, 32, 37, 41, 45, 69, 72, 90
 ~ liturgică – 72
 ~ istorică – 35
 ~ oficială – 46
 ~ națională – 32, 37, 38, 46, 69
 ~ secretă – 46
 ~ sintetică – 59
 ~ specială – 32, 46
- Limbi
 ~ germanice – 35, 60, 70, 77
 ~ indoeuropene – 35, 52, 67, 102, 109, 121, 131
 ~ neolatine – 35
 ~ romanice – 27, 35, 44, 60, 65, 78, 83, 116, 122, 129, 130, 133
 ~ semitice – 35
 ~ slave – 35, 60, 67
 ~ turcice – 126,
 ~ ugro-finice – 126
- Lingvist
 ~ idealist – 29, 56
 ~ pozitivist – 29
 ~ sociologist – 55
- Lingvistică
 ~ comparată – 117
 ~ descriptivă – 74
 ~ empirică – 20
 ~ generală – 19, 47, 93
 ~ germanică – 15
 ~ idealistă – 17
 ~ indoeuropeană – 52, 72, 96, 101
 ~ istorică – 47, 127
 ~ romanică – 15, 59
 ~ spațială – 101
 ~ structurală – 74
 ~ teoretică – 20, 93, 96

Meaning v. sens
 Metrică - 130
 Monolog - 29
 Morfem - 126
 Morfologie - 97, 98
 Mutatie consonantică - 77
 Normă lingvistică - 28, 29, 54, 58, 63, 66, 69, 75, 76, 120, 131

 Omofonie - 123
 Onomasiologie - 100
 Onomastică - 100
 Onomatopee - 120, 122, 123
 Opoziție - 107, 112, 116, 123
 Orientare
 ~ logicistă - 48
 ~ psihologistă - 49, 53
 ~ sociologistă - 55
 Oscilograf - 104

 Paleontologie lingvistică - 102
 Paleoslavă
 limbă ~ - 72
 Parole - 28, 56, 94
 Percepere - 30
 Pozitivism lingvistic - 28
 Pronunție - 85, 127, 129, 130
 Propoziție - 109, 124, 125
 ~ enunțiativă - 110
 ~ imperativă - 110
 ~ interogativă - 110
 Pseudolimbaj - 22, 54, 123
 Psihologie a limbajului - 49, 94
 Punctuație - 110

 Receptare - 26
 Receptor - 22, 29, 31
 Reference - 55, 93
 Referent - 93
 Relații
 ~ semantice - 81, ~ spațiale - 101
 ~ structurale - 81, 83, 97, 120, 124

Riksmal - 43

 Schimbare - 86, 90
 ~ analogică - 58, 87
 ~ fonică - 58, 82, 86, 90, 126
 ~ lingvistică - 30, 59, 71, 76, 77, 83, 85, 89, 90
 ~ semantică - 58, 82, 90, 91
 Scriere - 24, 40, 127, 130
 ~ fonetică - 24
 ~ ideografică - 24
 ~ pictografică - 24
 ~ silabică - 24
 Secvență de vorbire - 103, 124
 Semantică - 16, 19, 20, 95, 97
 Semasiologie - 95
 Semiologie - 17, 25
 Semn lingvistic - 21, 23, 51, 56, 65, 95, 123, 131
 Semnificant - 95, 108
 Semnificat - 18, 22, 53, 81, 88, 91, 106, 108, 122, 123
 Semnificație - 19, 51, 92, 123
 Sens - 121
 Silabă - 108, 112, 124, 125
 Simbol - 18, 21, 22, 51, 54, 92
 Sincronie - 74, 97, 98
 Sintaxă - 97, 98
 Sistem - 19, 24, 26, 28, 66, 74, 75, 88, 92, 98
 ~ dialectal - 36, 39, 42, 45, 69
 ~ fonetic - 126, 128, 130, 133
 ~ fonologic - 79, 80, 85, 111, 113, 120, 124, 127
 ~ grafic - 130, 131
 ~ lingvistic - 17, 22, 28, 35, 41, 53, 60, 81, 90, 108
 ~ de izgolose - 13, 19, 34, 42, 44, 92, 96
 ~ neolatin - 34
 ~ de semne - 17, 21, 22, 24
 Situație de vorbire - 88, 124
 Stare

 ~ de limbă - 75
 ~ succesivă - 75
 Stilistică - 20, 97, 98, 99
 Structură - 74, 99
 Studiu
 lingvistic - 28, 46, 78, 84
 Subdialect - 36, 41
 Substrat - 78, 82, 83
 Sufix - 127
 Sunet - 79, 82, 91, 103, 109, 111, 119, 126, 130
 Superstrat - 82
 Școală
 ~ fonologică de la Praga - 99
 ~ de la Copenhaga - 74, 99
 ~ a neogramaticilor - 58
 ~ poloneză - 95
 ~ de la Viena - 95
 Știință
 ~ a limbajului - 13
 ~ lingvistică particulară - 16, 47, 59, 93, 96, 100, 101

 Teorie
 ~ a analogiei - 85, 86
 ~ a bilingvismului inițial - 79, 80
 ~ a economiei de expresie - 85, 87, 89
 ~ a generațiilor - 84
 ~ gramaticală - 96
 ~ a limbajului - 20, 48, 93, 96
 ~ naturalistă - 77
 ~ a substratului etnic - 78
 Text - 130
 Timbrul vocii - 104
 Tip izolat - 109
 Ton - 104, 105, 110, 123
 Tonalitate - 105, 109
 Tonem - 110

Tradiție
 ~ culturală - 123
 ~ lingvistică - 23, 120
 Toponimie - 100
 Undă
 ~ acustică - 104, ~ sonoră - 103
 Unitate
 ~ fonică - 88, ~ funcțională - 94
 ~ melodică - 109, 110
 ~ semantică - 88

 Valoare
 ~ „arbitrară“ - 103, 121
 ~ conceptuală - 103
 ~ convențională - 120, 123
 ~ deictică - 93, 120, 123
 ~ de desemnare - 123
 ~ distinctivă - 106, 109, 116
 ~ fonologică - 106, 107, 108, 116
 ~ funcțională - 93
 ~ iconică - 103, 120, 122, 123
 ~ imitativă - 120, 121, 123
 ~ semnificativă - 93, 119, 124
 ~ simbolică - 23, 120, 121
 ~ stilistică - 106, 108, 109
 Vocală - 106, 111, 113, 115, 116, 120, 133
 Vocalism - 127
 Vocabular - 61, 67, 71, 98
 ~ comun - 6/
 ~ indoeuropean - 67
 Vorbire - 28, 30, 35, 56, 66, 94, 124
 ~ articulată - 24
 ~ locală - 36
 Vorbitor - 27, 29, 35, 64, 71, 83, 92, 98, 105, 109

SUMARUL

	Cuvînt înainte	pag. 5
I.	Obiectul lingvisticii	pag. 13
II.	Limbajul	pag. 20
III.	Actul lingvistic	pag. 25
IV.	Limba	pag. 31
V.	Realitatea limbajului	pag. 47
VI.	Limbă și societate	pag. 63
VII.	Sincronie și diacronie	pag. 73
VIII.	Științele lingvistice	pag. 92
IX.	Fonetica	pag. 103
	Bibliografie esențială	pag. 134
	Indice de autori	pag. 136
	Indice de termeni	pag. 138